T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BALKAN ÇALIŞMALARI ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

1700-1878 YILLARI ARASINDA KÖSTENDİL ŞEHRİ'NİN DİNİ VE SOSYAL HAYATI

ZEKERİYA BAYRAK
1218250106

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. SABRİ CAN SANNAV

EDİRNE-2024

Tezin Adı: 1700-1878 Yılları Arasında Köstendil Şehri'nin Dini ve Sosyal Hayatı
Hazırlayan: Zekeriya BAYRAK

ÖZET

Köstendil, birçok medeniyetin izlerini taşıyan bir şehirdir. Coğrafi konumu, yer altı ve yer üstü kaynaklarının zengin olmasıyla önemli görülmüştür. Osmanlıların Rumeli'ye geçişiyle kısa sürede Balkanların birçok şehri Türk hâkimiyetine girmeye başlamıştır. 1371 yılında şehre hâkim olan Sırplar Osmanlıların gücünü tanımıştır. 1395 yılında tam olarak Osmanlı hâkimiyetine geçmiş bir şehirdir.

Şehir konumu itibariyle son derece stratejik bir yerde bulunduğundan Osmanlılar, şehri kısa zamanda kültürel, demografik, dini, ticari, iktisadi bir merkez haline getirmiştir. Şehir, mamur edilmiş ve 483 yıl Türk yurdu olarak kalmıştır.

Köstendil, Rumeli şehirleri arasında özellikle dini yaşamının canlılığı ile ön plana çıkmaktadır. XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda cami, mescit, tekke ve vakıfların yoğunluğundan manevi bir merkez haline geldiği görülmektedir. Köstendil, Bulgaristan'da Sofya ve Filibe'den sonra Şumnu ile birlikte tekke varlığı en fazla olan şehirdir.

Manevi hayatın en yoğun yaşandığı yerlerden birisi olan Köstendil Şehri'nin dini yaşamıyla ilgili ayrıntılı bir çalışma bulunmamaktadır. Şehirde yetişen mutasavvıflar bölgesini etkilemek ile kalmamış, Rumeli ve Anadolu'da önemli vazifeler üslenmişlerdir. Bu çalışma ile şehrin bir dönemine ait dini ve sosyal hayatı ile ilgili bilgileri içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Köstendil, Osmanlı Devleti, Bulgaristan, Rumeli, Balkanlar,

Name of Thesis: Religious and Social Life of the City of Kyustendil Between 1700-1878

Prepared by: Zekeriya BAYRAK

ABSTRACT

Kyustendil is a city that bears the traces of many civilizations. It has been considered important due to its geographical location and rich underground and aboveground resources. With the transition of the Ottomans to Rumelia, many cities of the Balkans started to come under Turkish rule in a short time. In 1371, the Serbs who dominated the city recognized the power of the Ottomans. In 1395, the city was fully under Ottoman rule.

Since the city was located in a highly strategic place, the Ottomans turned it into a cultural, demographic, religious, commercial and economic center in a short time. The city was built up and remained a Turkish homeland for 483 years.

Kyustendil stands out among the cities of Rumelia especially with the vitality of its religious life. In the XVIII. and XIX. centuries, it is seen that it became a spiritual center due to the density of mosques, masjids, tekkes and foundations. After Sofia and Plovdiv, Kyustendil, together with Shumnu, has the highest number of tekkes in Bulgaria.

There is no detailed study on the religious life of the city of Kyustendil, which is one of the places where spiritual life is most intense. Sufis who grew up in the city not only influenced the region, but also assumed important duties in Rumelia and Anatolia. This study includes information about the religious and social life of the city for a period of time.

Keywords: Kyustendil, Ottoman Empire, Bulgaria, Rumelia, Balkans.

ÖNSÖZ

Köstendil, Bulgaristan'ın en batısında Kuzey Makedonya ve Sırbistan'a sınır olan bir şehirdir. Farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan şehir, stratejik konumu itibariyle her zaman önemli bir yeri olmuştur. Beş asıra yakın Osmanlı beldesi olarak kalan yer dini ve sosyal bir çok değişimler yaşamıştır.

Osmanlı Devleti zamanında en parlak dönemlerini yaşayan şehir, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda dini ve sosyal hayatı ile ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmamızda muayyen tarihlerde Köstendil Şehri'nin dini ve sosyal yaşamı ele alınmıştır. Üç bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümü şehrin coğrafi, demografik, idari, iktisadi yapısı incelenmiştir. İkinci bölümde şehirde yaşamış dini şahsiyetlerin hayatı ve katkıları, döneme ait tespit edilmiş yapılar ve işlevleri irdelenmiştir. Üçüncü bölümde şehrin Osmanlı hâkimiyeti sonra durumu, geçirdiği değişimler ele alınmıştır. Çalışma hazırlanırken Osmanlı arşiv belgeleri başta olmak üzere yerli ve yabancı kitaplar, makaleler, internet siteleri ve tezlerden yararlanılmıştır. Çalışmanın neticesinde Köstendil Şehri'nin bir dönemine ışık tutulacağı gibi Rumeli ve diğer coğrafyalara olan etkisi de aydınlatılmış olacaktır.

Lisansüstü eğitim süresince her zaman yanımda olup her türlü desteğini hissettiğim, tez hazırlama sürecinde yol gösterip, katkılarını esirgemeyen, zaman mefhumu gözetmeksizin danışıp fikirlerinden istifade ettiğim, her daim teşvik eden kıymetli hocam Doç. Dr. Sabri Can SANNAV'a en içten şükranlarımı sunarım.

Ayrıca, jürimde bulunan değerli hocalarım Doç. Dr. Mahmut AKKOR ve Dr. Öğr. Üyesi Erhan VATANSEVER'e teşekkürü bir borç bilirim.

Tezin hazırlanması aşamasında şahsıma gösterdikleri sabır ve desteklerinden dolayı sevgili eşim Yasemin Bayrak ve oğullarıma müteşekkirim.

Zekeriya BAYRAK

2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**

ABSTRACT ..... **II**

ÖNSÖZ ..... **III**

KISALTMALAR ..... **VII**

GİRİŞ **1**

I- Köstendil Adının Kökeni 2

II- Osmanlı Egemenliği Öncesi Köstendil Şehri 3

BİRİNCİ BÖLÜM **6**

KÖSTENDİL ŞEHRİ'NİN COĞRAFİ, DEMOGRAFİK, İDARİ VE EKONOMİK ÖZELLİKLERİ **6**

1.1.Köstendil Şehri'nin Coğrafi Özellikleri 6

1.2. Osmanlı Döneminde Şehrin İdari Yapısı 7

1.3. Osmanlı Döneminde Şehrin İmar Çalışmaları 9

1.4. Osmanlı Döneminde Şehrin Nüfus ve Sosyal Hayatı 13

1.5. Osmanlı Döneminde Şehrin Ticari ve İktisadi Yapısı 16

İKİNCİ BÖLÜM **20**

1700-1878 YILLARI ARASINDA KÖSTENDİL ŞEHRİ'NİN DİNİ VE SOSYAL HAYATI **20**

2.1 Köstendil'de Halvetiyye Tekkeleri ve Mürşitleri 20

2.1.1 Şeyh Müderris Mustafa Bedreddin ve Tekkesi 21

2.1.2. Köstendilli Şeyh Hasan Efendi 22

2.1.3. Şeyh Yunus Bahri Efendi 22

2.1.4. Köstendilli Şeyh Rıdvan Efendi 23

2.1.5. Şeyh Hüseyin Efendi 23

2.1.6. Köstendilli Ankazade Halil Efendi 23

2.1.7. Nalbur Ahmet Efendi ve Zâviyesi 24

2.1.8. Şeyh İsa Uşşakî Efendi 24

2.1.9. Şeyh Ali Efendi ve Tekkesi 25

2.1.10. Abdülbaki Ağa Tekkesi 27

2.2. Köstendil'de Nakşibendiyye Tekkeleri, Mürşit ve Velileri 27
2.2.1 Şamizade Mustafa Efendi 28
2.2.2. Şeyh İbrahim Köstendilî (Çelebi Efendi) 28
2.2.3. Said bin Mustafa Efendi ve Tekkesi 29
2.2.4. Şeyh Muhammed El-Köstendilî 30
2.2.5. Köstendilli Seyyid Muhammed Şakir Efendi 30
2.2.6. Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi ve Tekkesi 30
2.3. Köstendil'de Bektaşi Tekkesi ve Mürşidi 44
2.3.1. Hızır Baba Zaviyesi 45
2.4. Köstendil'de Sa'diyye Tekkesi ve Mürşidi 46
2.4.1. Sa'diyye Tekkesi ve Şeyhleri 47
2.5. Köstendil'de Tarikat Bağlılığı Bilinemeyen Tekke, Şeyh ve Veliler 48
2.5.1. Orta İmaret Tekkesi 48
2.5.2. Ümmü Gülsüm Dergâhı 48
2.5.3. Nurüddin Tekkesi 48
2.5.4. Şeyh İbrahim Efendi 49
2.5.5. Şem'i Muhammet Efendi (Ahmed) 49
2.5.6. Köstendilli Derviş Hüseyin 49
2.5.7. Şatır Baba 51
2.5.8. Köstendilli Abdullah Efendi 52
2.5.9. Köstendilli Vaizzade Şeyh Mustafa Efendi 54
2.5.10. Kayabaşa 54
2.5.11. Torlak Baba 55
2.5.12 Dede Sultan 55
2.6. Köstendil'deki Cami ve Mescitler 56
2.6.1 Fatih Cami 56
2.6.2. Feridun Ahmed Bey Cami 57
2.6.3. Ahmet Ağa Cami 57
2.6.4. Alay Bey Cami 58
2.6.5. Gazi Süleyman Paşa Cami 58
2.6.6. Bayezid Cami 58
2.6.7. Cizyedar Kara Mehmet Cami 58

2.6.8. Derviş Çelebi Mescidi 58
2.6.9 Hacı Dindar Cami 58
2.6.10 Hacı Ferhat Cami 58
2.6.11 Halil Paşa Cami 58
2.6.12 Müderris Şeyh Mustafa Nureddin Efendi Cami 59
2.6.13 Mollazade Hasan Efendi Cami: 59
2.6.14 Siyami Ahmet Efendi: 59
2.6.15 Sufi Mehmet Paşa Cami 59
2.6.16 Turhanzade Cami 59
2.6.17 Tespit Edilen Diğer Cami ve Mescitler 59
2.7. Köstendil'deki Kiliseler 60
2.7.1 Assumption Church (Varsayım Kilisesi) 60
2.7.2 Aziz Mina Bulgar Kilisesi 60
2.7.3. Church Of Saint George (Aziz George Kilisesi) 60
2.7.4. Aziz Dimitar Kilisesi 61
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 62
OSMANLI HÂKİMİYETİNDEN SONRA KÖSTENDİL ŞEHRİ'NİN YAŞADIĞI DEĞİŞİMLER 62
3.1 Balkan Coğrafyasında 1877-1878 Yılları Arasındaki Osmanlı-Rus Savaşı'nın (93 Harbi) Etkileri 62
3.2 Köstendil Şehri'nin Osmanlı Egemenliğinden Çıkması 66
3.3. Köstendil Şehri'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından (93 Harbi) Sonra Yaşadığı Demografik Değişim 68
3.4. Köstendil Şehri'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından (93 Harbi) Sonra Dini Hayatında Yaşadığı Değişim 71
SONUÇ 74
KAYNAKLAR 76
EKLER 84

KISALTMALAR

BOA. : Osmanlı Arşivi

Çev. : Çeviren

Der. : Derleyen

Ed. : Editör

Haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

k.s. : Kuddise Sırruh

Km. : Kilometre

s. : Sayfa

S. : Sayı

S.a.v. : Sallallâhu Aleyhi ve Sellem

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Vb. : Ve benzeri

YY. : Yüzyıl

GİRİŞ

Amaç

Köstendil Şehri Bulgaristan'ın Sırbistan, Kuzey Makedonya ile kesişme noktasında bulunan şehridir. Osmanlı döneminde sefer güzergahlarının üzerinde bulunduğundan stratejik bir öneme sahiptir. Şehir 483 yıl Türklerin egemenliğinde kalmıştır. Bu süre zarfında idari, demografik, dini, sosyal yapısı değişime uğramıştır.

Şehir stratejik öneminin yanında verimli topraklara ve zengin su kaynaklarına sahiptir. Bu durum şehrin Osmanlıların fethinden XIX. Yüzyıl sonlarına kadar cazip bir merkez haline getirmiştir.

Köstendil'in siyasi, askeri ve iktisadi öneminin yanında dini merkez olarak da ön plana çıkan bir şehirdir. Dini açıdan zengin bir kültüre sahip şehrin 1700-1878 yılları arasında dini ve sosyal hayatını incelemek Türk Tarihi açısından uygun bir kaynak olacaktır.

Önem

Köstendil, Bulgaristan'ın Sırbistan ile Kuzey Makedonya ülkelerine sınır olan bir şehirdir. Bulgaristan'ın en batısında yer almaktadır. Köstendil, Üsküp ile Sofya arasında kalan bir konumdandır. Stratejik açısından tarih boyunca önemli bir şehir olarak görülmüştür. Rodop Dağlarının batısında yer alan şehir yüksek bir konuma sahiptir.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçişi ile birlikte kısa süre içerisinde Türklerin eline geçen şehir, Sırbistan ve Balkan seferlerinde önemli bir rol oynamıştır. Beş yüzyıla yakın Türk-İslam yurdu olarak kalan Köstendil Şehri'nin dini ve sosyal hayatının akademik olarak değerlendirilesi, Osmanlı Döneminin Balkanlar'daki izlerinin daha iyi anlaşılması açısından "*1700-1878 Yılları Arasında Köstendil Şehri'nin Dini ve Sosyal Hayatı"* adlı çalışma yol gösterici nitelikte bir eser olacaktır.

Araştırma Yöntemi

Konuyla ilgili arşiv belgeleri, makaleler, döneme ait eserler, yabancı kaynaklar, araştırma belgeleri, internet siteleri, gazeteler, yüksek lisans tezleri ile doktora tezleri incelenerek belli bir plan çerçevesinde yazılmıştır.

I- Köstendil Adının Kökeni

Antikçağlar içerisinde Köstendil Bölgesi farklı kaynaklarda, Latince "Ulpia Pautalia" ve "Pautalia" gibi farklı isimlerle anılmıştır. Orta çağ içerisinde şehir, Slavca "Velbujd" ve "Velbujd Ilıcası," olarak anılmış; daha sonraları ise Osmanlı hâkimiyeti altında Türkçeye uyumlu isimler alarak, "Konstantin Ilıcası", "Kostantin", "Kolassia" ve en son "Köstendil" olarak anılmıştır. Bölge, Roma şehirlerinden biri olan Pautalia'nın devamı olma özelliğini taşımaktadır. Bundan sebeple şehir "Pautalia" ismi ile birçok kaynak içerisinde anılmıştır.[1]

Pautalia bölgesi VI. yy. içerisinde Avar ve Slavlar tarafından ele geçirilmiş, işgali sırasında yıkıma uğramıştır. Şehrin Orta çağ kaynaklarında geçen isminin, farklı şekillerde kullanıldığı görülmüştür. "Velbujd" isminin Slavca kökenli bir kelime olması, şehrin geçirdiği Slav istilaları sırasında bu ismi almış olabileceğini düşündürmektedir. Bölgedeki Slavca kabile ve yer adları bu argümanı desteklemektedir. Bölgede yapılan arkeolojik kazılarda Slavların varlığını kanıtlayan çeşitli maddi buluntulara rastlanmıştır.[2]

Şehrin Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girmesinden sonra, ismi (Kostadin ili) olarak Türkçeye uygun şekilde değişime uğramıştır. Şehir çevresinde ve içerisinde, çok sayıda kaplıca ve hamam bulunmasından dolayı Ilıca-i Köstendil" ya da "Ilıca" olarak da çeşitli kaynaklar içeresinde isimlendirilmiştir. Şehrin Kostadin olarak anılmasının sebebi şehrin Osmanlı hâkimiyetini benimsediği 1372 yılında Osmanlı Padişahı I. Murad'a bağlı Sırp yöneticisi Konstantin Dejanoviç'in ismiyle anılmış olmasıdır. Şehir "Kostantin'in şehri" anlamında Kostadin-ili olarak tarih sahnesine geçmiştir.[3]

Osmanlı Devleti'nin, şehri hâkimiyeti altına alması üzerinden uzun bir zaman geçmesine rağmen, 1455 yılına ait bir kaynakta şehrin ismi "Kostadin İli" olarak görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin çeşitli kaynaklarına bakıldığında, 1477 yılına ait

---

[1] Musa Sezer, *XVI. Yüzyılda Köstendil Ilıcası*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) 2017, s.17.
[2] Machiel Kiel, *"Köstendil*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.26, T.D.V. Yayınları, Ankara 2002, s.277.
[3] Musa Sezer, a.g.t., s.18.

Mukatta defterlerinde şehrin ismi "Liva-i Kostadin" ve "Liva-i Ilıca" şeklinde geçtiği görülmüştür. Daha sonraları ise 1519 yılının mufassal defterinde şehrin ismi ılıca-i Köstendil olarak görülmektedir.[4]

Köstendil Şehri'nin ismi ile ilgili diğer bilgileri, yabancı seyyahların eserlerinden öğrenmekteyiz. Köstendil Şehri'nin ismi bazı yabancı seyyahların eserlerinde şöyle geçmektedir; *1499'da bölgeyi ziyaret eden Alman seyyah Arnold von Harff "Wruskabalna", 1501'de Petancic "Balneo Beobusci", 1530'da Benedict Curipeschitz "Konstamitza Wanna", 1559'da İtalyan bir seyyâh "Konstantin Banya", 1560'da ise seyyâh Cavalli "Buscobagno" ve "Constantinbagno".*[5]

Osmanlı coğrafyasının büyük bir bölümünü gezen ünlü Seyyah Evliya Çelebi, Kösten kelimesinin Yörük dilinde Ilıca veya kaplıca manalarına geldiğini söylemiştir. Halk arasında şehirde bulunan kaplıca ve ılıcaların çokluğu sebebiyle şehrin isminin Köstendil olarak anıldığını seyahatnamesine yazmıştır. [6] Seyyah Evliya Çelebi'nin verdiği bu bilginin kesinliği olmamakla beraber, başka hiçbir kaynakta bu bilgiyi destekler bir kanıt bulunmamaktadır.

II- Osmanlı Egemenliği Öncesi Köstendil Şehri

Roma Medeniyeti için şehirler, toplumsal ve geleneksel olguların paylaşıldığı bir sosyal yapı bütününden ibaret olmuştur. Roma şehirleri kurulurken, yerleşim alanının kurulacağı bölge hakkında önceden ciddi tespitler yapılmasına önem vermekteydi. Bu tespitlerden bazıları şehrin kurulacak alanın çevreye göre yüksek olması, kırağı oluşturmaması, bataklıklardan ari nispeten ılıman bir iklimi olması gibi özelliklerdi.[7] Roma şehirleri için en önemli olgu şehrin son ana kadar savunulması olmuştur. Roma kurduğu şehirlerin savunmasını, şehircilik anlayışının ana merkezine koymuş olsa bile, şehirlerin liman, kapı ve halkların toplandığı alanlara yakın olmasına

[4] Musa Sezer, a.g.t., s.18.
[5] Musa Sezer, a.g.t., s.18.
[6] Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* 5. Kitap, (Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.303.
[7] Vıtruvıus, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, (Çev. Suna Güven), Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yay, İstanbul, 2005. S.123

da dikkat etmiştir.[8] Roma şehirleri bu anlayıştan dolayı ticari olarak da bir hayli fazla gelişme imkânı bulmuştur.[9]

Roma İmparatoru Marcus Ulpius Nerva Traianus (Trajan) döneminde, şehir hüviyeti alan Pautalia bölgesi bir diğer Roma İmparatoru Marcus Aurelius Antoninus Augustus (Marcus Aurelius) devrinde sur duvarları ve sur hattını koruyan güçlü kulelerle donatılmış bir şehir halini alınmıştır. Sur içerisinde bulunan şehir II-IV. yy. içerisinde 30 hektarlık bir alanı kapsayacak kadar gelişme göstermiş ve büyümüştür.[10]

Surlarla çevrilmiş şehir içerisinde V. Yüzyıla kadar 4000 ila 5000 arasında değişen ciddi insan sayısı yaşamaktaydı. V. Yüzyıl içerisinde ise yaşanan çeşitli Slav istilaları sonucunda, şehrin ortasına güvenlik amaçlı olması muhtemel bir başka sur hattı çekilmiştir. Şehir, sur hattı ile ikiye ayrılmıştır. Toplam 30 hektarlık alana kurulmuş olan şehir bu gelişme ile 12 hektarlık bir alana sıkışıp kalmıştır. İlerideki yüzyıllar içerisinde yerleşim bölgesinin Slavlar tarafından geçirdiği istilalar sonucunda şehir tebaasının büyük çoğunluğu şehri terk etmiştir.[11]

Şehrin istila edilerek harap olmasının ardından Pautalia halkı şehri taşıyarak savunmasının kolay olduğu tahmin ettiğimiz "Hisarlık" olarak isimlendirilen, yakın bir bölgede bulunan Velbujd Hisarı üzerine tekrardan kurmuştur. Geç dönem Roma özelliklerini taşıyan bu hisar, VI. Yüzyıl içerisinde, İmparator I. Justinianus tarafından yapılan imar çalışmaları ile daha da güçlendirilmiştir. Hisarın sağlam inşa edilmiş olması, en güçlü saldırılara bile dayanmasını sağlamıştır. Günümüzde bölgede yapılan çalışmalar neticesinde, Hisarın çevresinde bulunan Nicolas Manastırının etrafında, X-XIV. Yüzyıl aralığında kurulmuş başka bir küçük yerleşim yerinin varlığı tespit edilmiştir.[12]

---

[8] Edward J. Owens, *Yunan ve Roma Dünyasında Kent,* (Çev. Cana Bilsel), Homer Kitabevi, İstanbul, 2000, s.1-4

[9] Ceren Altunbeğ Turgut, *Roma Dönemi Şehircilik Anlayışı*, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Sayı 26,Çanakkale, 2019, s.276-277.

[10] Musa Sezer, a.g.t., s.23.

[11] Machiel Kiel, a.g.m., s.277.

[12] Machiel Kiel, a.g.m, s.277.

Şehir 1018'de Bulgaristan'ın Bizans egemenliği altına girmesi ile Doğu Roma hâkimiyeti altında kalmıştır. Bu yıllardan sonra bölge için olumlu hiçbir gelişme yaşanmamıştır. XI. Yüzyılda Peçeneklerin Sredeç ve Niş arasındaki bölgeye yerleşmesi ile beraber bölgenin etnik yapısı hızla değişmeye başlamıştır. Kragujevac, Leskovaç, Pecheneviçe, Peçenoge gibi yer isimlerinin kullanılması bölgeye, Peçeneklerin yerleştiğinin net bir göstergesi durumundadır.[13]

28 Haziran 1330 yılında Bulgar Çarı III. Mihail Asen ile Sırp kralı Stefan Uroş IV Duşan arasında gerçekleşen Velbujd (Köstendil) savaşı, şehrin civarında bir yerde gerçekleşmiştir. Bulgar Çarı III. Mihail Asen'in bu savaşta yenilerek öldürülmesinden sonra Sırp hâkimiyeti başlamıştır. XIV. Yüzyıl içerisinde bazı Bulgar tarihçiler tarafından muhteşem şehir olarak adlandırılan Köstendil hakkında yapılan ve bulunan Arkeolojik bilgiler yetersiz durumdadır.[14]

[13] Musa Sezer, a.g.t, s.24.
[14] Musa Sezer, a.g.t., s.25.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÖSTENDİL ŞEHRİ'NİN COĞRAFİ, DEMOGRAFİK, İDARİ VE EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

Köstendil Şehri, jeopolitik konumunun özelliklerinden dolayı antikçağdan beri önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Osmanlı Devleti döneminde şehir her alanda gelişme göstererek bölgenin önemli merkezlerinden birisi olarak tarihi önemini arttırmıştır.

1.1.Köstendil Şehri'nin Coğrafi Özellikleri

Bulgaristan'ın güneybatı bölgesinde bulunan Köstendil, deniz seviyesinden 525 m yüksekte bulunmaktadır. Şehirde genellikle karasal iklimin etkileri görülmektedir. Köstendil Şehri'nin çevresi çeşitli dağlar ile çevrilmiştir. Şehrin doğusunda Konyavo, güneyinde Osogovske ve batısında ise Lisets dağları bulunmaktadır. Şehir konumu itibari ile Bulgaristan, Kuzey Makedonya ve Sırbistan'ın kesiştiği bölgede yer almaktadır. Şehrin Balkanlardaki önemli merkezlere olan uzaklığı; Kuzey Makedonya sınırına 23 kilometre, Sırbistan sınırına 30 kilometre mesafededir. Bulgaristan Başkenti Sofya'ya 86 kilometre uzaklığı bulunmaktadır. Osmanlı Devleti döneminde Köstendil Şehri'ne bağlı olan bazı topraklar bugün; Bulgaristan, Kuzey Makedonya ve Sırbistan sınırları içerisinde kalmıştır.[15]

Son yüzyıllarda önemli bir tarım merkezi haline gelmiş olan şehir, meyve yetiştiriciliğinde önemli adımlar atmıştır. Bölgede erik, armut, elma, üzüm vb. meyveler üretilmektedir. Şehir, Osmanlı hâkimiyeti döneminden gelen ılıca merkezi olma özelliğini devam ettirmekte ve bugün halen ılıcaları ile tanınmaktadır.[16]

Osmanlı Devleti'nin ünlü Seyyahlarından Aşık Mehmed tarafından yazılan; şehirlerin coğrafî, kozmografik ve topografik bilgilerinin verildiği "Menâzırü'l-avâlim" adlı eser de Köstendil Şehri'nden bahsedilmiştir. Aşık Mehmed 1589 yılında Köstendil Şehri'ne gitmiştir. Eserinde şehrin topraklarının uçsuz bucaksız olduğunu

[15] Musa Sezer, a.g.t., s.20.
[16] Yılmaz Öztuna (Baş Editör), *Köstendil*, Türk Ansiklopedisi, C.22, MEB Basımevi, Ankara,1975, s.300.

ve düzlük bir arazi üzerine kurulmuş bir şehir olduğunu söylemiştir. Yine eserde; şehirde birçok cami, çarşı ve pazarının olduğunu; 12 kaplıca ve küçük nehirlerin içerisinde yer aldığından bahsetmiştir. Eserdeki bilgilerden anlaşıldığına göre Köstendil, bir iç şehir halini almış ve dışardan gelecek herhangi bir saldırı beklenmediği için güvenlik amaçlı inşa edilen sur hattı yıkılmıştır. [17]

Daha sonraki yıllarda Seyahatnamesinde Köstendil Şehri'ni anlatan bir diğer ünlü Seyyah Evliya Çelebi olmuştur. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde şehirden bahsederken, Köstendil ovasına rağmen, şehrin güzel durumda olmadığını belirtmiştir.[18]

Seyyah Kâtip Çelebi, ünlü eseri Cihânnüma'da seyyahların verdiği benzeri bilgilere değinmiştir. Bölgenin altın ve gümüş yataklarına vurgu yapmış ve bu maden yataklarının faal olduğu yönünde açıklamalarda bulunmuştur.[19]

1.2. Osmanlı Döneminde Şehrin İdari Yapısı

XIV. yy. sonunda Osmanlı Devleti'ne bağlı bir sancak haline getirilen Köstendil Şehri, Rumeli Beylerbeyliğine bağlı bulunmaktaydı. XIX. yy. ortalarında oluşturulan, Vilâyet Nizamnamesinin getirdiği yenilikler sonucunda Köstendil, Tuna Vilâyetinin Sofya sancağının bir kazası olarak düzenlenmiştir. Köstendil Sancağına bağlı bazı topraklar bugün; Bulgaristan, Kuzey Makedonya ve Sırbistan sınırları içerisinde bulunmaktadır.[20]

Osmanlı İdari sisteminde, yapılanma nüfusa göre küçükten büyüğe doğru karye, nahiye, kaza, sancak (şehir) ve eyalet olarak oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında, İdari sistemin oluşturulması süresince; eyalet, liva veya vilayetin birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Aynı şekilde kaza ve nahiye de birbirleriyle iç içe geçmiş durumdaydı.[21]

---

[17] Aşık Mehmed, *Menazırü'l-Avalim,* (Haz. Mahmut Ak), C.1, TTK. Yayınları, Ankara 2007, s.1007.
[18] Evliya Çelebi, a.g.e., s.304
[19] Musa Sezer, a.g.t., s.21
[20] Musa Sezer, a.g.t., s.37.
[21] Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s83.

Osmanlı İdarî Sisteminin yapılanmasını yukarıdan aşağıya doğru sıralanması kısaca bahsetmek gerekirse;

Sancak: Osmanlı İdari Sisteminin en üst basamağını teşkil etmektedir. Eyaletlerin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Sancağın baş idarecisi olarak "Sancakbeyi" bulunmaktadır. Tanzimat Fermanın getirdiği yenilikler sonucunda, Sancakların başına mutasarrıflar atanmıştır.[22]

Kaza: Sancaklardan sonra gelen büyük İdari birimi oluşturmaktadırlar. Kazaların yönetimi ve idaresi ise, İlmiye sınıfına mensup olan Kadı'dır. Osmanlı İdari Sisteminde her kaza 40 ila 300 arasında değişmekte olan kendine bağlı köyü idare ederdi.[23]

Nahiye: Şehir olmaya aday olan yerleşim yerlerinden oluşmaktadır. Bağlı olduğu Kaza'nın Kadı'sı tarafından atanan Kadı Naibi tarafından yönetilmektedir.[24]

Köy: Osmanlı Devleti'nin İdari sistemine bağlı en küçük birimidir. Köylerin fonksiyonları büyük oranda, hayvancılık ve tarıma bağlı iken, bu idari olarak, Kadı Naibi tarafından yönetime tabi idi.[25]

Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönem sosyal yapısı iki teşekkülden meydana geliyordu bunlar; yönetenler (askeri) ve yönetilenler (reaya) meydana gelmekteydi. Yönetenler görevleri sebebi ile 2 guruba ayrılmaktaydılar. Bu iki gurup ehlî-örf, ehlî-şer olarak oluşmaktaydı. Ehlî-örf daha ziyade kul kökenli olup Saray, Enderun, Acemi Oğlan Ocağı gibi kurumlarda yetişen Sancakbeyi ve Alaybeyi gibi yüksek görevlerde bulunan kişilerdi. Ehlî Şer ise müftü, kadı, müderris gibi görevlerin bulunduğu ilmiye sınıfıdır.[26]

---

[22]Bahaeddin Yediyıldız, *Osmanlılarda Hâkimiyet Anlayışı*, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. (Ed.: Hakkı Dursun Yıldız). C.12, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993, 473.
[23] Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Derya Kitabevi, Trabzon,1999, s.32.
[24] Abdullah Saydam, a.g.e., s.132.
[25] Hüseyin Çınar ve Osman Gümüşçü, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Çubuk Kazası*, Bilge Yayıncılık, Ankara, 2002, s.81.
[26] Uğur Gök, Cavid Qasımov, Osman Kimya, *Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatında Sancak Biriminin İdarî Yapısı ve İşleyişi*, Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 2(1), s. 44-62, Ankara, 2021, s.44-62.

1492 yılının cizye defterlerinde Köstendil Sancağına bağlı idari yerleşim yerleri; "İvranya, İştip, Usturumça, Nökriç, Kratova, Köstendil Ilıcası, Tikveş, İslavişte, Radomir, Kamaniçe, Petriç, Gorna-Kraşte, Piyaniçe, Koçana, Dupniçe, Sirişnik, Maleşova, Koniçe, Morihova, Menlik" vilayetleri olarak belirtilmiştir. [27]

Köstendil Sancağının merkezinin Ilıca kazası olduğu çeşitli kaynaklardan anlaşılmaktadır. Köstendil Sancağının diğer büyük kazalarından birisi ise Dupniçe olmuştur. XVI. yy'ın başlarında Köstendil Sancağı; Ilıca, İştib, Ustrumca ve İvranya olarak dört Kaza olarak yönetilmektedir. 1526 yılının nüzul kayıtlarının tutulduğu defterlerde Köstendil Sancağında bu dört kazaya yönelik hizmet veren 4 Kadılık gözükmektedir.[28] XVI. yy'ın ortasına ait kayıtlarda "Nahiye-i İştib" ve "Nahiye-i Ilıca" olarak 2 kayıt gözükmektedir. 1572 senesinde ise Ilıca, İştib, Ustrumca ve İvranya" sancağa bağlı kazalardır.[29]

1572 yılı içerisinde, Merkez Ilıca Kaza'sına bağlı yedi nahiye bulunmaktaydı. Bu nahiyelerden biri Dupniçe'dir, nitekim bu tarihten sonraki belge ve defterler incelendiğinde Dupniçe, nahiye değil kaza olarak görülmektedir. Kayıtlardan 1556 yılında Dupniçe'de bir kadının görev yaptığı görülmektedir. Dolayısıyla 1550'den sonra Dupniçe'nin kaza statüsüne kavuştuğu fikri ağırlık kazanmaktadır. Yine Merkez Kazası Ilıca'ya bağlı bir diğer nahiye olan Radomir'de aynı durum söz konusudur. Radomir'de 1559 yılında Kadı kaydına rastlanılmıştır. Keza Radomir'de bu tarihlerden sonra kaza statüsüne yükselmiştir. [30]

1.3. Osmanlı Döneminde Şehrin İmar Çalışmaları

Osmanlı Devleti'nin Balkanlara yeni fetihler için geçtiği tarihlerde Köstendil, Bulgar kralı Ivan Aleksandır Asen tarafından yönetiliyordu. 1365 yılında Bulgar Kralı Ivan Aleksandır Asen'in ölümünden sonra, Bulgar Devleti ani bir dağılma sürecine girmiştir. Aleksandır'ın yerine Bulgar devletinin başkenti Tırnova ve Silistre'nin

[27] Musa Sezer, a.g.t., s.38-39.
[28]Aysun Acar Durukan, *1572 Tarihli Köstendil İcmal Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi,* Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2021, s.19.
[29] Musa Sezer, a.g.t., s.40.
[30] Musa Sezer, a.g.t., s.41.

yönetimine küçük oğlu İvan Şişman geçmiştir. Diğer oğlu Ivan Stratişimir Vidin'i merkez yaparak hüküm sürmeye çalışmıştır. Despot Dobrotiç Varna taraflarına egemen olmuştur. Köstendil taraflarında Sırp Konstantin hâkimiyetini ilan etmiştir.[31]

Bulgar devletinin bu şekilde 4 parçaya ayrılmasının oluşturduğu otorite boşluğu, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yeni fetihler yapmasını ve ilerlemesini kolaylaştırmıştır. Bölgede sıkça yaşanan iç savaşlar ile yöneticilerin köylüler üzerindeki baskıları, çıkarları uğruna keyfi davranışları yerli halkı göçe zorlamıştır. Bu durum halkın bölgeleri terk etmesine neden olmuştur.

Bölgede aynı yıllarda meydana gelen diğer doğa olayları ve Hristiyan dinine ait mezhep çatışmaları, bölgede yaşayan köylülerin kuzeye göç etmesine sebep olmuştur. Bu duruma karşın hoşgörülü bir politika izleyen Osmanlı Devleti; bölgeden göç ederek topraksız kalan Bulgar halkına, Anadolu'nun bazı bölgelerinde araziler vermiştir. Osmanlı Devleti bu bölgelerde yaşayan halka hoşgörü anlayışı göstermiş, köprüler, derbend ve menziller imar ederek yeni yaşam alanları oluşturmuştur.[32]

Sultan I. Murad Hüdavendigar 1370 senesinde Beylerbeyi Lala Şahin Paşa'yı Samakov ile İhtiman bölgesinin fethi için görevlendirmiştir. Osmanlının fetih hedeflerine giren iki şehirde, Kostantin-ili (Köstendil) bölgesinin yakınlarında bulunmaktaydı. Sultan I. Murad Hüdavendigar, 1372 yılında Köstendil'i almak için harekete geçmiştir. Büyük topraklara sahip ve güçlü ordusu bulunan Sırp Komutan Kostantin, Sultan I. Murad'ın hedefinin şehri almak olduğunu anlamıştır. İyi niyet göstergesi olarak Osmanlı sultanına hediyeler göndermiştir. Sultana bağlı olduğunu bildirmiştir. Sırp Kostantin Joannes Dragaş'ın şehri teslim etmesiyle, Sultan I. Murad Köstendil'i Osmanlı topraklarına katmış ve Sırp Kostantin Joannes Dragaş'ın Osmanlıya bağlı kalarak yine şehirde yönetici olarak bulunmasına izin vermiştir.[33]

Sultan I. Murad'ın seferlerine ordusu ile birçok kez destek veren, Kostantin Joannes Dragaş, Sultan 1. Murad'ın şehit düştüğü Kosova savaşında bölgeye hakimiyeti sebebi ile Osmanlı ordusuna yol göstermiş fazlaca yararlılık sağlamıştır.

---

[31] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.1, TTK. Yayınları, Ankara 2011, s.189-190.
[32] Uzunçarşılı, a.g.e., s.191
[33]Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihân-nûmâ -Neşri Tarihi*, (Haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen), C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.197.

Sultan I. Bayezid'in Macaristan üzerine çıktığı seferlerde yararlılık göstermiştir. Eflak Prensliği ile Argeş Nehri yakınlarında yapılan Karinovası (Rovine) Muharebesinde Osmanlıların tarafında yer alan Konstantin Dragaş hayatını kaybetmiştir. Kostantin Joannes Dragaş'ın yaşadığı sürece Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığından sebeple şehir Osmanlı Devleti'ne tam manası ile bağlanmamıştır. Kostantin'in Rovine Muharebesi'nde hayatını kaybetmesinden sonra, şehir sancak haline getirilerek doğrudan Osmanlı Devleti'nin bir parçası haline gelmiştir.[34]

Şehrin tam manası ile Osmanlı himayesine girmesinden sonra, şehir Türk-İslam milletinin yaşam şartlarına göre tekrardan tasarlanmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin şehre tam manası ile hâkim olduğu yıllardan itibaren, şehrin imar edilmesinde bilinçli bir şekilde vakıf müessesinden yararlanılmıştır.[35] Şehre ilk ikamet etmeye getirilen Müslümanlar Konya'dan göç ettirilmiştir. Konya'dan göç ettirilen 60 Türk ailesi Köstendil'de ikamet etmeye başlayan ilk Müslüman grubunu oluşturmuştur. Bölgenin iskân edilmesinde Yörüklerden fazlası ile yararlanılmıştır. Ele geçirilen bölgelerin hemen hemen hepsine Yörük aileler yerleştirilmiştir. Bu iskân hareketi ile aynı zamanda disiplinli bir hayat süren Yörüklerin yerleşik hayata geçmesi sağlanmıştır. [36]

Bölgeye yerleştirilen Yörükler, bölgeye uyum sağlamış ve nispeten şehirdekilere göre küçük vakıflar kurarak yeni köyler oluşturmuşlardır. Türk-İslam medeniyetinin ihtiyaçlarına uygun yeni yaşam yerleri oluşturulmuştur. Bu köylere Türkçe isim verilmiştir. XV. yy. dan sonra şehrin Türk-İslam şehri olarak geliştiği arkeolojik buluntular ve Osmanlı Devleti'nin çeşitli kaynaklarından anlaşılmaktadır. Köstendil'in iskân politikası neticesinde özellikle XVI. Ve XVII. yy. da imar alanında hızla gelişmiştir. [37]

Şehirde XV. ve XVI. yy. içerisinde Türk-İslam halkının ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan vakıflar inşa edilen ve günümüze ulaşabilmiş, bazı eserler

[34] Mehmed Neşri, a.g.e., s.263, 265, 267.
[35] Mustafa Cezar, *Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi*, IX. Türk Tarih Kongresi: Ankara 21-25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, III, s.1414
[36] Musa Sezer, a.g.t., s.29-30.
[37] Machiel Kiel, a.g.m., s.277-278.

şunlardır; Fatih Sultan Mehmet Camii (1530-1531), Feridun Ahmed Bey Camii (1575-1577), Derviş Hamamı (1566), Çifte Hamamı (1489).[38]

Köstendil Şehri'nin XVII. Yüzyıldan itibaren mimari yapısı oturmaya başlamıştır. Ancak 1641 yılında gerçekleşen bir depremde, Köstendil Şehri'nin büyük bir kısmı ciddi zarar uğramıştır.

Seyyah Evliya Çelebi şehri 1661 yılında ziyaret etmiştir. Şehir ile ilgili bilgiler veren Evliya Çelebi; Sancağın beyinin hâssı olduğunu, çeribaşı, yüzbaşı ve alay beyinin bulunduğunu belirtir. Üç bin askerin bulunduğu, askerlerin savaşçılık özelliklerinden dolayı meşhur oldukları, kaplan ve aslan post giydikleri, düşmandan yüksünmediklerini, seferlerini katıldığını belirtmiştir.[39]

Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa önderliğinde gerçekleşen başarısız II. Viyana kuşatması sonucunda, Osmanlı ordusunun dağılarak geri çekilmiştir. Bunu fırsat bilen Alman ve Macarların başını çektiği dört bin kişilik bir ordu Köstendil Şehri'ne ansızın saldırı yapmıştır.[40] Bulgar haydutlarında destek verdiği saldırı sırasında şehir yakılıp yıkılmış, Müslüman halk çeşitli işkence ve katliamlara maruz kalmıştır. Baskın sırasında Fatih Sultan Mehmet Cami'nde bulunan Müslümanlar katledilmiştir. Şehirdeki Müslüman halka karşı girişilen katliam seviyesi ayrı bir boyuta taşınmıştır.[41]

1868-1869 Tuna Vilayet salnamesindeki veriler doğrultusunda Köstendil Şehri'nde 16 adet cami ve 4 adet kilise bulunmaktadır. Eğitim yeri olarak 7 adet mektep ile 3 adet medrese olduğu görülmektedir. 16 adet tekkenin varlığı kayıtlara geçmiştir. 1878 yılından önce Köstendil Sancağına bağlı kazalarda 1651 adet dükkân, han, hamam, mağaza ve değirmen varlığından bahsedilmektedir. İbadethane yerlerine bakıldığında 37 adet cami ve mescit, 33 adet kilise ve havra bulunmaktadır. 4 adet

[38] https://kulturenvanteri.com/tr/bolge/bulgaristan/kostendil/ (10.05.2024)
[39] Evliya Çelebi, a.g.e., s.303.
[40] Machiel Kiel, a.g.m., s.278.
[41] Musa Sezer, a.g.t., s.31.

medrese, 22'si Müslümanlara ve 14'ü Gayr-i Müslimlere ait olmak üzere 36 adet mektep bulunmaktadır.[42]

1.4. Osmanlı Döneminde Şehrin Nüfus ve Sosyal Hayatı

Osmanlı Devleti'nin şehre tam manası ile hâkim olmaya başladığı XV. yy. dan sonra, Köstendil Şehri'ne Müslümanlar yerleşmeye başlamış, Müslümanlar şehir dışında köylere yerleşmiş, bu köylere Türkçe isimler verilmiştir. Türklerin şehre yerleşmeye başlaması ile diğer millet ve dinlerinde şehirde ikamet etmesi Köstendil Şehri'nde zengin bir sosyal yapı oluşturmuştur. Balkanlarda başarılı bir şekilde uygulanan istimalet politikası sayesinde şehirler hem ekonomik olarak hem sosyal olarak kalkınmış, başarılı bir şehir yapısı oluşturulmuştur.[43]

Köstendil Şehri'ne ilk ikamet etmeye getirilenler, Konya'dan göç ettirilen 60 Türk-Müslüman ailesi olmuştur. Konya'dan göç ettirilen 60 Türk- Müslüman ailesi ilk Müslüman grubunu oluşturmuştur. Köstendil Şehri ve çevresine Yörük aileler yerleştirilmiştir. Bu hamle ile hem bölge iskân edilmiş hem Yörük aileler yerleşik hayata geçirilmiştir.[44]

Osmanlı şehir yapısı, kurulan mahalleler aracılığı ile genişlemiş ve işlevsellik kazanmıştır. Osmanlı mahalleleri birbirini tanıyan birçok insanın bir arada yaşadığı, merkezinde camiler ve ibadethaneler bulunan bir sosyal yapı olarak varlığını sürdürmekteydi. Bu durum Osmanlı mahallelerinin Osmanlı adli ve mülki teşkilatlarının ilk basamağı olmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı mahallelerinin merkezi konumunda bulunan camilerin imamları mahalleleri idare eder, Osmanlı idaresinin ilk basamağını oluştururlardı.[45]

Köstendil Şehri'nin XV. yy.dan sonra hızla gelişmesi şehirde birçok farklı mahalle ve sosyal yapı oluşmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ünlü seyyahı Evliya Çelebi XVII. yy'da kaleme aldığı Seyahatnamesinde Köstendil Şehri'ni

---

[42] Aşkın Koyuncu, *Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908),* OTAM, Sayı: 20, 2006, s.209, 212.
[43] M. Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi,* TTK. Yayınları, Ankara, 1992, s.264.
[44] Bahaeddin Yediyıldız, a.g.e., s.296.
[45] Özer Ergenç, *Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine*, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, S.4, İstanbul 1984, s.69.

anlatırken şehirde toplam 1100 adet kiremitli tahtânî ve fevkânî evin olduğunu söylersek şehrin ve mahallelerin ne durumda genişlediğine dair bizlere önemli ipucular vermiştir. [46]

Osmanlı Devleti'nin XVI. yy. ait Tahriri defterleri tarandığında, Müslüman mahalleleri içerisinde ikamet eden Yahudi cemaatinin varlığından haberdar olmaktayız. Lakin diğer dinlere ait (Gayrimüslim) mahalleri Müslüman mahallelerinden ayrıdır. Yahudi Cemaatine 1572 yılından önceki kayıtlarda rastlanmamaktadır.[47]

Köstendil Şehri'nde 1519 yılında Cami, Hacı İbrahim, Ahmet Fakih, Hacı Dündar, Kara Mehmet adlarında beş Müslüman mahallesinin varlığı bilinmektedir. 1550 yılında bu sayı on sekize çıkmıştır. Mahallelerin adları şu şekildedir; Halil Paşa İmareti Mahallesi, Hacı Ömer Mescidi Mahallesi, Murat Çelebi Mescidi Mahallesi, Alagöz Mescit Mahallesi, Kara Hasan Mescidi Mahallesi, Bayezit Ağa Mescidi Mahallesi, Muslihiddin Mescidi Mahallesi, Hacı Ali Mescidi Mahallesi, Alaybeyi Mescidi Mahallesi, Süleyman Bey Vakfı Mescidi Mahallesi, Kaya Bey Mescidi, Hacı Ömer Mahallesi, Muslihiddin Mahallesi'dir. 1572 yılında Abdurrahim Efendi Mahallesi, Osman Çelebi Mahallesi, Hacı İvaz Mahallesi, Kurt Çelebi Mahallesi eklenerek yirmi iki mahalleye çıkmıştır.[48]

Osmanlı Arşivi'nde bulunan defter kayıtlarına göre, Köstendil Şehri'nde yaşayan Müslüman nüfusu; 1519 yılında 1.525 kişi, 1550 yılında 1.989 kişi, 1572 yılında 3.231 kişi olarak tespit edilmiştir. Yıldan yıla Müslüman nüfusunun artması Osmanlı Devleti'nin refah seviyesinin artmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum Sancağın gelir oranlarında net bir şekilde görülmektedir. [49]

Köstendil Şehri'nde Gayrimüslim Mahalleleri şehrin dış bölümünde daha geri bir durumda kalmıştı. Gayrimüslim mahallelerinin nüfusunda yıldan yıla artış gözükse

[46] Evliya Çelebi, a.g.e., s.304.
[47] Musa Sezer, a.g.t., s.95.
[48] Musa Sezer, a.g.t., s.95.
[49] Musa Sezer, a.g.t., s.103.

bile, bu artış Müslüman halka göre az bir oranda kalmıştır. Şehirde 1519 yılında 249 kişi, 1550 yılında 339 kişi, 1572 yılında 452 gayrimüslim nüfusu bulunuyordu. [50]

XVII. yy. içerisinde, Köstendil Şehri ve çevresinin geçirdiği işgaller ve doğal afetler XVIII. yy. içerisinde ise özellikle Osmanlı-Rus savaşları bölgenin sosyal yapısında hızlı değişimler gerçekleşmesine sebep olmuştur. XIX. yy. ise Balkanlardaki milletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeye başladığı bir yüzyıl olmuştur. XIX. yy. başında gerçekleşen, Sırp İsyanı (1804-1813), Yunan İsyanı (1821-1829) ve daha sonrasında gerçekleşen Karadağ İsyanı (1861-1861) bölgenin idari yapısının hızla bozulmasına sebep olmuştur. Bu isyanlardan özellikle Yunan İsyanı (1821-1829) sonucunda Yunanistan'ın 1832 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması ile bağımsız olması, Osmanlı Devleti için Balkanlarda yeni bir dönemin açılmasına sebep olmuştur.

Balkanlarda bulunan birçok şehir gibi Köstendil Şehri'nde XVII. XVIII. ve XIX. Yüzyıllar içerisinde gerçekleşen siyasi olaylardan bir hayli fazla etkilenmiştir. Bu yüzyıllar içerisinde gerçekleşen siyasi olayların doğurduğu en önemli sosyal sonuçlardan birisi 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda Türklerin elinden çıkan, 483 yıl Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında bulunmuş Köstendil Şehri'ndeki Müslüman nüfusun XIX. içerisinde zorla göç ettirilmesidir. Müslümanlardan boşalan ev ve köylere Bulgarlar yerleştirilerek, Türkçe köy ve bölge isimleri değiştirilmiştir.[51]

1859–1860 tarihli icmal nüfus defterine göre Köstendil'de 6.410 hane Müslüman, 11.898 hane Gayri Müslim, 509 hane kıpti olmak üzere toplam hane sayısı 18.817'dir. Erkek nüfusa bakıldığında 19.463 Müslüman, 40.104 Gayrimüslim olmak üzere 59.567 kişi yaşamaktadır. Köstendil'in %32,67'sinin Müslümanlardan, 67,33'nün Gayrimüslimlerden oluştuğu görülmektedir. [52]

1862 tarihli icmal nüfus defterine göre, Köstendil sancağında 18.817 hane, 58.322 kişi yaşamaktadır.[53]

---

[50] Musa Sezer, a.g.t., s.105.
[51] Mehmet İnbaşı, *Köstendil Sancağı (1750-1800),* Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler-2, (Editörler: Zafer Gölen-İbrahim Serbestoğlu), Gece Kitapları Yayınlığı, Ankara, 2017, s.461.
[52]Aşkın Koyuncu, *Tuna Vilâyeti'nde Nüfus ve Demografi (1864-1877),* Electronic Turkish Studies, 9(4). Ankara, 2014, s.682.
[53] Aşkın Koyuncu, *Tuna Vilâyeti'nde Nüfus ve Demografi (1864-1877),* s.683.

1873 yılı Tuna Vilayeti Salnamesine göre hane ve erkek nüfus sayısı şu şekildedir: Köy sayısı 174'tür. Müslüman hane sayısı 1.529, Gayrimüslim hane sayısı 6.520'dir. Müslüman erkek nüfus 4.096, gayrimüslim erkek nüfus 27.293 kişidir. Köstendil nüfusunun %13,5'i Müslüman, %86,95'inin gayrimüslimlerden oluştuğu görülmektedir.[54]

Köstendil Şehri'nde 1874 yılında, 3.290 Müslüman yaşıyor iken, 93 harbi sonucunda şehrin elden çıkması ile şehirdeki Müslüman sayısının 1880-1884 yılında 3.024'e gerilediği görülmüştür. XX. yy. başlarında yapılan sayımlarda Müslüman nüfusun daha da azaldığı görülmüştür. 1910 yılında şehirde 769 Müslüman'ın yaşadığı kaynaklardan anlaşılmaktadır.[55] Köstendil ve diğer Rumeli şehirlerinden göç eden Müslüman halk genellikle Trakya ve İstanbul'a yerleşmiştir.[56]

1.5. Osmanlı Döneminde Şehrin Ticari ve İktisadi Yapısı

Güçlü bir devletin temelleri mali sisteminin güçlü bir teşekkül olarak kurulması ile gerçekleştirilebilir. Osmanlı devleti erken dönem içerisinde bu hedef doğrultusunda hareket etmiştir. 3. Osmanlı Padişahı I. Murad döneminde ilk mali teşkilatın, Çandarlı Kara Halil Paşa ve Rüstem Paşa tarafından kurulduğu bilinmektedir.[57] Osmanlı Padişahı I. Murad döneminde kurulan bu mali teşkilatın, klasik dönemdeki mali teşkilata göre basit ve yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Devletin sınırlarının büyümesi ile her idari teşkilat gibi mali sistem içerisinde de köklü düzenlemeler olmuştur.[58] Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısının klasik dönem içerisinde üç kıtayı kapsayan çok geniş bir alanda kurulmasından kaynaklanan çok yönlülük gösterdiği söylenebilir. Bu çok yönlülük bir manada hoşgörü politikasıdır.[59]

Osmanlı Devleti'nin Anadolu dışında yeni fethettiği yerlerde uygulanmakta olan iktisadi sistemleri, devletin merkezi ve mali teşkilatına ters düşmeyecek şekilde muhafaza edilmesine izin vermiştir. Bahsettiğimiz çok yönlülük anlayışı XVI. yy. 'da

---

[54] Aşkın Koyuncu, *Tuna Vilâyeti'nde Nüfus ve Demografi (1864-1877),* s.700.
[55] Ömer Turan, *The Turkish Minotiry in Bulgaria (1878-1908*), TTK.,Ankara 1998, s.107
[56] Mehmet İnbaşı, a.g.e., s.474.
[57] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* Ankara 1984, s.319.
[58]Yılmaz Yurtseven, *Klasik Dönem Osmanlı Maliye Teşkilatı ve Sistemi*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 10(3-4), s. 109-121, Konya, 2002, s.109-121.
[59] Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s.161.

Avrupa'nın iktisadi dengelerinin tersine dönmeye başlaması ile değişime uğramıştır. Osmanlı Devleti'nin mali teşkilatlarının bu değişime ayak uyduramaması ve mali sistemin halkın üst kademelerinden alt kademelerine doğru toplumun ihtiyaçlarını karşılama aracı olarak kullanılması, Osmanlı Devleti'nin çok yönlü anlayışının değişmesine ve uygulanmamasına sebep olmuştur.[60]

Osmanlı maliyesinin topladığı temel vergiler; Dini boyutlu olan şer'i vergiler ve daha sonraki dönemlerde mali açıklıkları kapatmak için ortaya çıkan, örfi vergilerdir. Şer'i vergilerin zekât, haraç, öşür, cizye, gibi farkı alanları bulunmaktaydı. Örfi vergiler ise genelde savaş döneminde devreye girmekteydi. Bu vergi Avarız vergisinin bir çeşidi gibi görünmekle beraber Osmanlı Devleti'nin girdiği savaşları finanse edebilmek için kullanılıyordu.

Osmanlı bütçesindeki ana gelir kaynaklarından Mukataa vergisi hazinenin gelir baş kaynaklarındandır. Toprakların büyük çoğunluğu devlete aittir. Bu yerlerin kiralanması veya devredilmesi karşılığında alınan gelire mukataa vergisi denirdi. [61]

Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin büyük bir bölümü ziraat faaliyetlerine bağlıydı. Bu faaliyetlerden elde edilen gelir, Savaşlarda yararlılık sağlayan askerlere, üst dereceli memurlara ve tımar sahiplerine verilmekteydi. Tımar sahipleri bu gelirler ve topraklar ile sipahilere (atlı asker) bakardı. Sefer dönemi içerisinde savaşa katılmayan Sipahi'nin elinden toprağı alınırdı. Osmanlı Devleti'nin ziraat sistemi, Tımar sisteminin devamlılığını sağlıyordu.[62] Tımar sistemi geniş İmparatorluk topraklarının güney bölümleri hariç neredeyse her yerinde uygulanmıştır. Tımar sistemi düzenli olarak Trakya ve İç Anadolu'da uygulanırken Mısır ve Arabistan topraklarında bu sistemin uygulanmasına imkân bulunamamıştır.[63] Tımar sisteminin Osmanlı Devleti döneminde başarı ile uygulanması Avrupa'da oluşan Derebeylik sisteminin Osmanlı topraklarında oluşmasını engellemiştir. Bir yandan tarımsal

[60] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi,* Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul 2010, s.68.
[61] Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.193.
[62] Saltuk Buğra Solmaz*, Osmanlı'da Tımar Sistemi ve Bu Sistemin Bozulmasının Sebepleri*, Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 2(1), 2022, s.1-20.
[63] Mustafa Akdağ, *Tımar Rejiminin Bozuluşu,* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 3(4), 1945, s.419-431.

devamlılığın sağlanıp garanti altına alınması, bir yandan da toprak yönetiminin tek bir çatı altında toparlanarak karışıklıkların önlenmesini sağlamıştır. Tımar sistemini özetlemek gerekirse; tek bir sistemle, iktisadi, idari ve askeri ihtiyaçların hepsinin karşılanmasıdır.[64]

Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarına kattığı bölgelerde Tımar sisteminin uygulamaya geçirilebilmesi için belli çalışmalar yapılmaktaydı. İlk olarak bölgenin tüm gelirlerinin tamamen hesaplanması, bölgenin askerî açıdan emniyet altına alınması ve sonrasında bu bölgelerde iktisadi açıdan faydalar sağlama amacı ile halkın düzgün bir şekilde vergi ödemeye tabi tutulmasına gerek vardı. Bu adımların hepsi tamamlandıktan sonra bölge tamamen Türk eyaleti haline gelmiştir.[65]

Osmanlı Devleti'nde Tımar sistemi ve tahrir kayıtlarının başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Bunun ana sebebi ise merkezi devlet olgusunu güçlendirmek, toprakları tek elden yönetmek, ürün devamlılığını sağlamak ve bölge hakkında bütün bilgileri en ince ayrıntısına kadar bilme ve önlem alma çabası yatmaktaydı.[66] Tımar sistemi XIX. Yy. kadar devam ettirilmeye çalışılmışsa da Tımar Sistemi Tanzimat Fermanı (1839) ile resmen son bulmuştur. Tımar sistemi sayesinde; Kapitalizmin işlemesi için ortaya çıkması gereken Burjuva sistemi Osmanlı Devleti'nde hiç ortaya çıkamamıştır.[67]

Osmanlı Devleti'nin diğer toprakları gibi Köstendil Sancağının iktisadi yapısı ziraat ağırlıklı olarak işlenmekteydi. Osmanlı Devleti'ne ait tahrir defterleri bu durumu kanıtlayan en önemli kaynaklardan birisidir. Yine Köstendil Sancağının nahiye gelirleri içerisinde sınai ekonominin önemli bir payı vardır.[68]

İcmal defterleri kayıtlarına bakıldığı zaman Köstendil sancağının 11 nahiye merkezinin gelirleri, toplam 1.472.426 akçedir. 11 Nahiye merkezinden en çok gelir

---

[64]Eser Ünlü, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti Tımar Sisteminin Taşra İdaresine Etkisi,* Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksel Lisans Tezi, Bolu, 2012. S.8.

[65] Lajos Fekete, *Türk Vergi Tahrirleri*, Çev. Sadrettin Karatay, TTK. Belleten, 11 (42), 1947, s.299.

[66] Saltuk Buğra SOLMAZ, a.g.m., s.12.

[67] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1500-1914*, Cilt: 2, Eren Yayınları, İstanbul, 2006, s.669.

[68] Aysun Acar Durukan, *1572 Tarihli Köstendil İcmal Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi,* Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2021, s.66.

838.813 akçe ile Kratova'ya, en az gelir ise 6.000 akçe ile Sirişnik'e aittir. Nahiyelerden sonra en önemli gelir kaynağı ise Köstendil Sancağına bağlı bulunan köy gelirleridir. Köstendil Sancağına bağlı 20 köyün mezra, nefs, nehir ve mahalle olarak gelirleri toplam 13.510.000 akçeden oluşmaktaydı. En çok gelir getiren İştib, İvranya ve Ustrumca' köyleri iken, en düşük gelir Koniçe, Boyimiye ve Gorna-Krayişte köylerinden gelmekteydi.[69]

Tanzimat Fermanı (1839) sonrası ise, XIX. Yüzyılda Mithat Paşa'nın Tuna Valiliği döneminde Tuna Vilayet Nizamnamesi hazırlamıştır. Bu nizamnameye göre Osmanlı idari sistemi yeniden şekillenmiştir. Vilayetten livaya, kazadan karyeye doğru giden bir idari sistem oluşturmuştur.[70]

Bu idari düzenlemeler hem Osmanlı Devleti'nin gelirlerinde hem Köstendil Şehri'nin gelirlerinde ciddi bir artışa sebep olmuştur. Köstendil Şehri'nde iltizam[71] yöntemiyle ile alım artışı şöyledir; 1866 yılı gösterilen veriler, 1 milyon 289 bin 208 kuruş iken 1867 yılında 1 milyon 870 bin 622 kuruşa yükselmiştir. 1868 yılında 2 milyon 112 bin 890 kuruş olarak kayıtlara geçmiştir. 1869 yılında 2 milyon 166 bin 275 kuruş, 1872 yılında 2 milyon 838 bin 676 kuruşa çıkmıştır. 1873 yılında 3 milyon 171 bin 062 kuruş olarak görülmektedir. Yedi yılda iltizam yöntemiyle gelen gelirin üç kat arttığı görülmektedir. Yine Köstendil Şehri'nde Tuna Vilayet Nizamnamesi sonrasında tarım gelirlerinde ciddi bir artış olmuştur. Köstendil'de tarımdan kişi başına düşen gelir 1869 yılında 17 kuruşken, 1873 yılında 36 kuruşa çıkmıştır.[72]

Bu bölümde Köstendil Şehri'nin coğrafi özelliklerini, Osmanlı döneminde şehrin idari yapısını, imar faaliyetlerini, nüfus özelliklerini, ticari ve iktisadi hayatından bahsettikten sonra şimdi şehrin, 1700-1878 yılları arasındaki dini ve sosyal hayatına bakalım.

---

[69] Aysun Acar Durukan, a.g.t., s.69.
[70] Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilayet Nizamnamesi,* Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 5 Sayı 2, Mart 1996, s. 89-103.
[71] Mehmet Genç, *"İltizam"* TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.22, İstanbul, 2000. s.154-158.
[72] Slavka Draganova, *Tuna Vilayeti'nin Köy Nüfusu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s.113.

İKİNCİ BÖLÜM

1700-1878 YILLARI ARASINDA KÖSTENDİL ŞEHRİ'NİN DİNİ VE SOSYAL HAYATI

Osmanlı Devleti'nin şehri fethi ile birlikte birçok alanda değişimler yaşanırken şehrin dini ve sosyal hayatında da değişimler olmuştur. XV. Yüzyıldan itibaren Müslüman nüfusun bölgede artmaya başladığı görülmektedir. Bu durum dini ve sosyal hayatı etkilemiştir.

1700-1878 yılları arasında şehrin dini hayatına etki eden birçok tarikat, tekke, zaviye, cami, mescit, manastır ve kilise varlığı görülmektedir. Milliyetçilik akımının arttığı, çetecilik faaliyetlerinin fazlalaştığı, savaşların kaçınılmaz olduğu bu dönemde dini hayata etki eden yapıların canlı tutulmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur.

2.1 Köstendil'de Halvetiyye Tekkeleri ve Mürşitleri

Halvetiyye bir tarikat olarak Ebu Abdullah Siraceddin Ömer (Ömer el-Halveti) tarafından ortaya çıkmıştır. Hayatında defalarca halvete girdiğinden bu isimle anıldığı kaynaklarda belirtilmektedir.[73] İslam coğrafyasının en yaygın tarikatıdır. Birçok kola ayrılmıştır. En önemli kollarından bazıları Ruşeniyye, Cemaliyye, Ahmediyye ve Şemsiyye kollarıdır.[74] Tarikatın ikinci piri Yahya Şirvani'dir. İran'da halifeler yetiştirmiştir. Farklı memleketlere göndermiştir. Bundan sonra tarikatın yayılma süreci hızlandığı görülmektedir.[75] Hazar Denizi'nin güney batısında doğan tarikat Anadolu ve Rumeli'ye yayılmıştır. Osmanlı coğrafyasında en yaygın tarikatlardan birisi haline gelmiştir.[76]

XV. yüzyılın ortalarına doğru Halvetiyye tarikatı Balkan coğrafyasında görülmeye başlamıştır. İlk halveti şeyhi Atai'nin dedesi olarak bilinmektedir.[77]

---

[73] Mustafa Aşkar, *Bir Türk Tarikatı Olarak: Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 39(1), Ankara, 1999, s.541.

[74] Süleyman Uludağ, *"Halvetiyye*", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.15, İstanbul, 1997, s.393-395.

[75] Mustafa Aşkar, a.g.e., s.542.

[76] Hülya Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011, s.151.

[77] Nathalie Clayer - Alexandre Popovıc, "*Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar"*, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, TTK Yayınları, 2014, s.303.

2.1.1 Şeyh Müderris Mustafa Bedreddin ve Tekkesi

Köstendil'in Müslüman mahallelerinden olan Ahmet Fakih mahallesinde kurulmuştur.[78] Tekkenin Şeyhi Mustafa Efendi'dir. Halveti Şeyhi Lofçalı Fazıl Ali Efendi'nin oğludur.[79] Fazılzade Abdullah Efendi ile Şeyh Muhammet Şakir Efendinin halifelerindedir. Tekkede civar illerden ve köylerden birçok müridi bulunmaktadır. Halveti tarikatının Ramazaniyye kolunun Köstendil'de ve civarında benimsenmesini ve yayılmasını sağlamıştır.[80] Şeyhin hadis, kelâm ve fıkıh gibi ilimler ile meşguliyeti çoktu. Tasavvuf ilmine de ziyadesiyle meyletmiş olan Şeyh Mustafa Efendi, Muhyiddin İbn Arabi'nin Fususu'l Hikem kitabına ayrı bir önem atfederdi. Tasavvufa ilgisi Süleyman Şeyhî ile muhabbetlerinden dolayı artmış olması muhtemeldir. [81] Ömrünce namazını hiç kazaya bırakmamış, tertip sahibi bir âlim olarak bilinmektedir. 1789 yılında vefat etmiştir. Vefatında Seksen yaşındadır.[82]

1850-1852 yıllarına ait vakıf kaydında gelir ve gideri gösteren harcama kalemlerinden bahsedilmektedir. Vakıf sermayesi toplamı 29.985 kuruştur. Yıllık gelir 6.010 kuruş olup üç yıllık gelir bilançosu 18.029 olarak belirtilmiştir. Gider kalemlerine bakıldığında Şeyhe 930, İmama 630, Müezzine 675, cüz okuyanlara ve çocuk eğitiminde bulunan muallimlere 187,5 kuruş ödenmiştir. Hatimler için 891 kuruş, mevlit okunmasına 778, Kelime-i Tevhit için 8.969 kuruş tutmuştur. Türbede Yasin okunmasına 120, Türbedara 225 kuruş verilmiştir. Yemek giderlerine baktığımızda zeytinyağı gideri 1.573 kuruş, erzak ve yemek bedeli 1.176, kahve 365 kuruş ödenmiştir. Yakacaklar için 451, tekke tamiri ve bakımı için 337 kuruş, idarecisine 675 ve muhasebeciye 44 kuruş verilmiştir.[83]

1862-1864 yıllarına ait vakıf kayıtlarına göre ana sermayesi 35.213 akçedir. 2.080 akçesi kira gelirleri, 11.362 akçesi ticaretten elde edilen kardan olmak üzere toplam geliri 13.442 akçedir. Tekkenin iki yıllık harcanan gider toplamı 8.180 akçe

---

[78] BOA, EV.d, 13408, s.3.
[79] Halmi Mehmed, *Bulgaristan'da Halveti Tekkeleri*, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 6, Kars 2016, s.73.
[80] Semih Ceyhan, *Üç Pîrin Mürşidi Halvetiyye, Ramazâniyye Kolu ve Köstendilli Ali Alaeddin Efendi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2015, s.123.
[81] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, *Bahrü'l Velaye-1001 Sufi*, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2007, s 697.
[82] Ali Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.112.
[83]BOA, EV. d, 13747, s.3; Basri Çalışkan, *XIX. Yüzyılda Köstendil Tekkeleri Gelir ve Giderleri*, s.121

olarak belirtilmiştir. Görevli ücretleri, onarım giderleri, yemek giderleri olarak görülmektedir.[84]

2.1.2. Köstendilli Şeyh Hasan Efendi

Halveti şeyhlerindendir. Ablak lakabıyla tanınırdı. Bir dönem kabrinin yeri bilinmemektedir. Kabrinin bulunmasını sağlayan Köstendil Sancağı amiri Vezir Ali Paşazade Abdi Efendi'dir. Abdi Paşa zamanında hırsızlık yapan birisinin idam edilmesini istemiştir. Suçlu bir ağaca asılmıştır. Paşa, rüyasında Şeyh efendiyi görür ve azar işitir. Hırsızı gece yarısı oradan kaldırtarak civarındaki yerlerde kimin metfun bulunduğunun araştırılmasını emretmiştir. Araştırmalar yapılır fakat netice alınamaz. Şeyh Mustafa Efendi'ye konu nakledilir. Şeyh Mustafa Efendi'nin gösterdiği doğrultuda şehrin dışında bulunan büyük köprü yanındaki mezarlıkta Şeyh Hasan Efendi'nin kabri bulunmuştur.

Şeyh efendi ilim sahibi, hakikati idrak eden arif, kâmil bir zattır. Şeyhin dervişlerinden birisinin çarşıda dolaşırken birisi hariç diğer kişileri hayvan suretinde gördüğünü defaten şeyhine iletirmiş. Şeyhi bir gün müridine hayvan suretinde görünmeyen kişiyi dergâhına getirmesini istemiş. Derviş, bu kişiyi alıp tekkeye getirdikten birkaç gün sonra Şeyh Hasan Efendi hakkın rahmetine kavuştuğu belirtilir.[85]

2.1.3. Şeyh Yunus Bahri Efendi

1844 yılında Köstendil Şehri'nde dünyaya gelmiştir. Babası Abdullah Efendi'dir. Halvetiyye tarikatının Ramazaniyye kolundan gelen Şeyh Ali Efendi'ye çocuk yaşta bağlanmıştır. Otuz yıl Şeyh Ali Efendi'nin dervişi olarak hizmetinde bulunmuştur. 1873, 1874 yılları arasında Halveti Şeyhi olmuştur. Köstendil'de tekkesi olan Şeyh Yunus Bahri Efendi'nin yirmiden fazla halife yetiştirmiştir.

Şeyh Yunus Bahri'nin uzun boylu, nur yüzlü, beyaz sakallı, siyah cübbeli ve sarıklı olarak tarif edilmiştir. Okuma yazma bilmeyen ilim erbabı bir zat olarak

---

[84]Huriye EMEN, *Osmanlı Döneminde Köstendil Livâsı Tekke ve Zâviye Vakıflarının Değerlendirilmesi,* Rumeli'de Osmanlı Vakıfları Üzerine Araştırmalar: Bulgaristan (Editörler: Ahmet Kala-İsmail Güleç-Ömer Said Güler), Erkam Yayınları, İstanbul, 2020, s.102.
[85] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s.684.

belirtilmektedir. 1876 yılında başlayan Osmanlı-Rus Muharebelerinden dolayı İştip'e geçmiştir. İki buçuk yıl Şeyh Sadık Tekkesinde kaldıktan sonra Selanik şehrine göçmüştür. Selanik'in kaybedilmesinden sonra İstanbul'a gelen Şeyh Yunusu Bahri Efendi, Sultan II. Murat türbesinin türbedarlığında bulunmuştur. Zincirlikuyu ve Fener taraflarında İstanbul'da oturmuştur. Burada Tekkesi ve müridi bulunmamaktadır.

Keramet ehli bir şeyhtir. Bir gün Hüseyin Vassal Efendi, Sultan II. Murat türbesine gidip şemsiyesini türbenin dışında bırakmıştır ama aklı onda kalmıştır. Şeyh Yunus Bahri Efendi bir konu ile ilgili anlatırken Hüseyin efendinin aklının başka yerde olduğunu anlamıştır. Aklını dünya işlerinden çekip kalbini endişeden uzak tutmasını söylemiştir. Hüseyin Efendi bu durum karşısında mahcup olmuş ve keramet ehli birisi ile konuştuğunu idrak etmiştir.[86]

2.1.4. Köstendilli Şeyh Rıdvan Efendi

Halveti tarikatına bağlıdır. Şeyh Hasan Efendi'nin (Ablak) halifelerindendir. Şeyhinin sağlığında Rıdvan Efendi genç bir sipahi olarak görünür, bilinirdi. Şeyh Hasan Efendi hakkın rahmetine kavuşmadan önce irşat vazifesini Rıdvan Efendi'ye vermiştir. Şeyh Hasan Efendi'nin dervişlerinin çarşıda gezerken hayvan suretinde görmedikleri tek kişi ve şeyhlerine ilettikleri derviş Rıdvan Efendi olmalıdır. İstanbul yolu üzerindeki şehirden uzakta bulunan Hacılar tepesi mevkiindeki mezarlığa defnedilmiştir. Vefatından sonra da Şeyh Rıdvan Efendi'nin kabri çok kişiler tarafından ziyaret edilmiştir. Pazartesi ve Cuma günleri izdiham olduğu belirtilmiştir.[87]

2.1.5. Şeyh Hüseyin Efendi

Köstendil Şehri'ndendir. Şehirde türbesi vardır. Müderris Baba'ya intisabı olmak ile birlikte kendisinin çok halifesi bulunmaktadır.[88]

2.1.6. Köstendilli Ankazade Halil Efendi

Halveti Şeyhlerindendir. Köstendil'e 95 km. uzaklıktaki Kumanova'da Tuti isminde bir genç, şehrine gelen yaşlı bir Şeyh Efendi'nin sohbetine katılmıştır.

---

[86] Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya*, Kitapevi Yayınları, C.5, İstanbul, 2015, s.27
[87] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e.,s.685.
[88] Osmanzade Hüseyin Vassaf, a.g.e.,, s.28.

Oldukça etkilenen genç, etrafında tasavvufu bilen veya güvendiği birisi olmadığından Köstendil'de bulunan babasının amcası olarak bildiği Halil Efendi'ye kırk adet mektup yazmıştır. Halil Efendi'de tavsiye, telkinde bulunarak Tarikat adabını öğretmiştir. Tasavvuf ilmini hakkında bilgiler vermiştir. İşin farklı yanı şudur ki gencin şehrinde gördüğü kişi ile Köstendil'de bulunan Halil Efendi aynı kişidir.[89]

2.1.7. Nalbur Ahmet Efendi ve Zâviyesi

Zaviyenin kurucusu Nalbur Şeyh Ahmet Efendi'dir. Köstendil'in Cuma Mahallesinde yer almaktadır. Arif ve kâmil bir insandır. Mezar-ı şerifi zaviyenin içindeki haziredeдir.[90] Ayverdi; zaviyenin 1856 yılında kayıtlı olduğu bilgisini vermektedir.[91]

1850-1852 yıllarını içeren vakıf gelir giderlerini gösteren belgelere göre, ana gelir kaynağı değirmen, dükkân gelirleri, tarla, bahçe icarlarıdır. 2.640 akçe gelir elde edilmiştir. Gider kalemlerine bakıldığında, yakacak giderleri (kömür, odun) 500, zeytinyağı, 170, kahve gideri 148, Değirmen ve zaviye tamir masrafları 860, şeyhlik makam harcamaları 792, idari ve muhasebe giderleri 170 olmak üzere toplam 2.640 akçe harcama bulunmaktadır.[92] Gelir ve gider dengesi bulunduğu görülmektedir. Giderlerin %36 görevlilere, %19 yakacak giderlerine, %12'si gıdaya, %33'ü tamir masraflarına harcanmıştır.

2.1.8. Şeyh İsa Uşşakî Efendi

Devrinin meşhurlarındandır. Şehir içinde Hankâhı[93] bulunmaktadır. Uşşaki Ali Efendi olarak da bilinmektedir. Hankâh'ın bahçesine defnedilmiştir. Kabri, vefatından sonra sürekli ziyaret edilir, mumlar yakılır, kurbanlar adanır bir yer haline gelmiştir.[94]

---

[89] M. Fatih Çıtlak, *Kırk Mektup,* Sufi Kitap, İstanbul, 2013, s.10-13.
[90] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s.685.
[91] Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti, C.4, İstanbul, 2000, s.64.
[92] BOA, EV.d, 13747, s. 3. , Huriye EMEN, a.g.e., s.103.
[93]Hankah: Dervişlerin sohbet ve zikir için toplandıkları, bir süre ikamet ettikleri, bazen inzivaya çekildikleri mekânlar; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.1*, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1993, s.730
[94] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s.683.

2.1.9. Şeyh Ali Efendi ve Tekkesi

Şeyh Ali Efendi 1643 yılında Köstendil Şehri'nde doğmuştur. Köstendil'de müftülük yapmıştır. İlk ilmi bilgilerini şehrinde tamamlamıştır. Hadis ilminde kendini geliştirmiştir. Bu dönemde Halvetiyye tarikatının Ramazaniyye kolu çevre ve civar yerlerde çok yaygındı. Ramazaniyye kolu önce İstanbul'da Ramazan Mahfi tarafından kurulmuştur. Edirne'de Şeyh Mestçi Ali Efendi ve Şeyh Mestçizade İbrahim Efendi, Filibe'de Debbağ Ali Efendi ile birlikte yayılmıştır. Filibe'deki Debbağ Ali Rumi'den el alan Lofçalı Şeyh Ali Fazıl Efendi'nin ilmi civar şehirlere yayılarak halkın teveccühünü kazanmıştır.[95]

Şeyh Ali Efendi, Köstendil'deki ilmi bilgilerini geliştirdikten sonra Lofça'da bulunan Şeyh Ali Fazıl Efendi'ye gitmiştir. Burada Şeyhin müridi olmuştur. Mürşidinin gözetiminde derslerini tamamlayarak icazet almıştır.[96] Lofçavi'nin halifelerinden birisi olmuştur. Şeyh Ali Fazıl Efendi'nin halifelerinden Abdülaziz Efendi'nin kızı ile evlenmiştir.[97]

Şeyh Ali Efendi, Ali Fazıl Efendi'den aldığı icazet ile Köstendil'de tekke kurdu. İrşat ve tebliğ vazifelerine başladı. Bir rivayete göre, Hacı Beşir Ağa adında birisi Medine-i Münevvere'de haremde görev yapmıştır. Onun anlatımına göre; "Görevdeyken Harem-i Şerifin kapıları kapandıktan sonra muhterem birisinin iki üç gecede bir niyaz penceresine gelip yüz yüze görüşüyor gibi eğilirdi. Sonra tekrar doğrulurdu. Bu durum merakımı celp etti. Kim olduğunu sorduğumda Köstendil müftüsü olduğunu, hadis-i şerifleri sorduğunu belirtti. Bu nedenden huzura çıktığını söyledi." Bu durumu Beşir Ağa, padişaha iletir. Sultan III. Ahmet, Şeyh Ali Efendi'yi İstanbul'a çağırması emrini verir.[98]

Padişah'ın isteği üzerine Şeyhülislam Efendi, Köstendilli Ali Efendi'yi Dersaadete çağırmıştır. Sultanın, Şeyh efendiye maaş bağlayacağı, bahsedilmiştir.

---

[95] Semih Ceyhan, "*Köstendilli Ali Alaeddin*", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. Ek-2, Ankara, 2019, s.83.
[96] Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü'ş-Şakâ'ik Fî Hakki Ehli'l-Hakâ'ik*, (Haz. İsmail Yıldırım), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2021, s.77.
[97] Semih Ceylan, *Üç Pîrin Mürşidi Halvetiyye, Ramazâniyye Kolu ve Köstendilli Ali Alaeddin Efendi,* s.240-242.
[98] Osmanzade Hüseyin Vassaf, a.g.e., s.43.

Şeyh Efendi, Devlet hazinesinden maaş almanın uygun olmayacağı ve kendisinin Köstendil'e geri dönmesinin daha münasip olacağını iletmiştir. Durum hünkâra bildirildi. Hünkâr, Dersaadette kalmasını çok talep ettiğini belirttiğinden Üsküdar'da Şeyhi bulunmayan Selami Ali Dergahı'nın Şeyhliğine ve müvetelliliğine ferman ile tayini gerçekleşmiştir.[99] Şeyh Efendi, Köstendil'de bulunan aile efradını da İstanbul'a getirmiştir.

Günümüzde varlığını devam ettiren Cerrahilerin Kurucusu Muhammet Nurettin Cerrahi Hazretleri, Halvetiyye'nin önemli Şeyhlerinden Seyyit Ahmet Raufi Hazretleri ve Yıldız Dede Dergâhı Şeyh Mustafa Sinobî Efendi bu dergâhta yetişmiştir.[100] Şeyh Efendinin, ayrı üç dergâhın şeyhini, pirini yetiştirmesi hasebiyle tasavvuf ilmi açısından önemli bir yeri bulunmaktadır.[101]

Şeyh Ali Efendi 1730 yılında vefat ederek Selami Ali Dergâhına defnedilmiştir. Eşi Havva hanımefendide burada metfundur.[102]

Şeyh Ali Alaeddin Efendi Tekkesi, günümüze kadar ulaşmamıştır. Bulgar arşivlerinde Müderris Baba veya Shareno Tekke olarak anılmaktadır. 1889 yılında Prens Kararnamesi ile önceden yıkılmış olan tekkenin yeri subaylar kulübü inşası için bedelsiz belediye meclisine devredilmiştir. Tekke arazisine yapılan bina günümüzde askeri kulüp olarak kullanılmaktadır.[103] 1851-1853 yılına ait vakıf kaydında Tekke'nin gelir ve gider durumundan bahsedilmektedir. Vakfedilen para miktarı 11.750 kuruştur. Gider olarak, şeyhlik makamına 270, Tevhit, hatim gibi dua işlerine 2.555, yemek gideri 550, muhasebe giderleri 4 kuruştur. Toplam gelir 3.525 kuruş, gider 3.379 kuruş olarak gözükmektedir. [104]

---

[99] Semih Ceyhan, *"Köstendilli Ali Alaeddin*", s.84
[100] Osmanzade Hüseyin Vassaf, a.g.e., s.44.
[101] Semih Ceyhan, "*Köstendilli Ali Alaeddin*", s.84
[102] Osmanzade Hüseyin Vassaf, a.g.e., s.41-42.; Semih Ceyhan, a. g. m., s. 245-246
[103] http://www.militaryclubs.bg/node/196 (10.05.2024).
[104] Basri Çalışkan, *XIX. Yüzyılda Köstendil Tekkeleri Gelir ve Giderleri*, Rumeli'de Osmanlı Vakıfları Üzerine Araştırmalar: Bulgaristan (Editörler: Ahmet Kala- İsmail Güleç- Ömer Said Güler), Erkam Yayınları, İstanbul, 2020, s.126.

2.1.10. Abdülbaki Ağa Tekkesi

1851-8153 tarihlerindeki iki yıllık gelir ve giderleri incelenmiştir. Bu duruma göre;

Vakfedilen para miktarı: 1.894 kuruştur. Gelirlere bakıldığında nema geliri 568 kuruş 8 paradır.

Giderlere bakıldığında; Zeytin Yağı giderleri 120, Şeyhe 120, Halveti Tekkesi Şeyhi İsmail Efendi'ye 240, Muhasebe kayıtları için 4, Mütevelliye 80 olmak üzere toplamda 564 kuruştur. Kalan meblağ 4 kuruş 8 paradır.

Buradan anlaşılacağı üzere senelik kazanç toplamı: 284 kuruş 4 paradır. Senelik gider toplamı: 282 kuruştur. Yıllık kalan meblağ: 2 kuruş 4 paradır.[105]

2.2. Köstendil'de Nakşibendiyye Tekkeleri, Mürşit ve Velileri

Nakşibendiyye tarikatı İslam dünyasında en yaygın tarikatlardan birisidir. Orta Asya'dan tüm dünyaya yayılmıştır. Tarikatın kurucusu olarak Bahaeddin Nakşibend (ö.1389) kabul edilir. Buhara yakınlarında doğan Bahaeddin Nakşibend, kendisinden önce vefat etmiş olan Abdülhâliḳ-ı Gucdüvânî'ye ruhani olarak bağlanmıştır. Hâce Bahaeddin'in üç halifesi bulunmaktadır. Hâce'nin vefatından sonra Alaeddin Attar Buhara'da irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Sonra Muhammed Parsa görevi devralarak Buhara'da hankaha geçmiştir. Bir diğer halife de Yakub-i Çerhi'dir. O da Duşanbe yakınlarında Hülgatu köyünde irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Halifeler tarikatın genişlemesinde büyük rol oynamışlardır.[106] Müceddiyye kolu vasıtasıyla kısa sürede Anadolu'ya ve Rumeli'ye yayılmıştır. 1463 yılında Bosna'nın fethinden hemen sonra Rumeli Beylerbeyi İskender Bey tarafından Nakşibendi tekkesi kurulması tarikatın hızlı bir şekilde geniş alanlara yayıldığını göstermektedir.[107]

---

[105] Basri Çalışkan, a.g.e., s.123.
[106] Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend: Hayatı, Görüşleri, Tarîkatı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002, s.97-102.
[107]Hamid Algar, *"Nakşibendiyye",* TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.32, İstanbul, 2006., s.335-342

2.2.1 Şamizade Mustafa Efendi

Şamizade Mustafa'nın babası Köstendil'e Şam ilinden gelip yerleşen birisidir. Kendisi bu şehirde doğmuştur. Süleyman Şeyhi'nin mürşididir. Şeyhi, Lemeat-ı Nakşibendiyye'yi şeyhi için kaleme almıştır. Kitapta Teferruatlı bilgiler bulunmaktadır. Şamizade'nin önceleri Tasavvuf ile pek ilgilisi bulunmamaktadır. 1736 yılında Bosna Valiliğine atanan Hekimoğlu Ali Paşa ile birlikte Hâce Seyyah Evliya Muhammed Köstendil'e gelmiştir. Hâce, Şamizade'nin evinde birkaç gün konaklamıştır. Yapılan sohbet ve telkinlerden çok etkilenmiştir. Hâce Muhammed, kendisine halifelik vermiştir. Bu misafirliğin Şamizade'ye farklı bir ufuk açtığı görülmektedir.[108]

Debbağhane mahallesinde üç yıl boyunca eski bir hanede irşat vazifesi yapmak için gayret sarf etmiştir. Teveccüh görmediği için evine çekişmek durumunda kalmıştır. Bir gün evinde rüya görerek tekrar eski haneye geri dönmüştür. Şeyh Çelebi İbrahim Efendi'nin intisabıyla müridi artmaya başlamıştır. Zamanında velilerin başı olarak görülmektedir. İlim, irfan sahibi, âlim bir zattır. 1780 yılında Köstendil'de ölmüştür. Kabri şehir dışındaki kabristanlıktadır.[109]

2.2.2. Şeyh İbrahim Köstendilî (Çelebi Efendi)

Şeyh Çelebi Efendi olarak da bilinmektedir.1736-37 yılları arasında doğmuştur. Yumuşak, sakin, iyi niyetli, nezaket sahibi bir kişiliği vardı. Şehirde Baş Âyan'lık[110] görevinde bulunmuştur. Çiftlikleri vardır. Küçükbaş hayvanları, çobanları, mezrası bulunmaktadır. Tüm dünyevi görevlerini terk edip ahiret ilmini tercih etmiştir. Şeyhi Şamizade Mustafa Efendi'dir. Onun halifelerindendir. Halka irşat ve tebliğ görevi verilmiştir. Şamizade Efendi sayesinde Nakşilik Köstendil'e gelmiş ve İbrahim Efendi ile birlikte yaygınlaşmıştır.[111] Şeyh Mustafa Efendi, üç kişiyi Şeyh Çelebi Efendi'ye yönlendirmiştir. Bu kişiler çocukluğundan beri yanından bulmuş olan Hacı Tatar Ali, Süleyman Şeyhi ve Hacı Ali Efendilerdir. Bu kişilerin kendi yanında tövbe almış iken

---

[108] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s.695.
[109] Ali Yılmaz, a.g.e., s.85-86.
[110] Âyan: Osmanlılar 'da şehir ve kasabalarda devletle halk arasındaki ilişkileri düzenleyen kimselere verilen ad; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.1*, s.120.
[111] Semih Ceylan, *"Süleyman Şeyhi",* TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 38, İstanbul, 2010, s.108.

gidip Şeyh Çelebi'den de el alınması için tövbe almasını istemiştir. Şeyh Çelebi Efendi, Süleyman Şeyhi'nin hem abisi hem de ikinci mürşididir. 42 yaşında 1777 yılında vefat etmiştir.[112]

Şeyh İbrahim Efendi'nin ailesine ve kendi görevlerine bakıldığında halkın ileri gelenlerinden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Âyanlık ve Mütesellimlik görevleri halk ve devlet nezdinde itibarlı bir yerde konumlandırıldığını göstermektedir. Zengin bir aileden gelmektedir.[113] Bu özelliklerin halkın tarikatlara bakışını ve Köstendil'de tarikat mensuplarının artmasını sağlayan etkenler olarak görülebilir.

2.2.3. Said bin Mustafa Efendi ve Tekkesi

Şamizade Mustafa Efendi'nin halifelerindendir. Âlim bir kişidir. Arapçayı iyi derecede bilmektedir. Zamanın ilmi bilgilerine vâkıf birisidir Tenbihü'l İhvan adlı el yazması eseri bulunmaktadır.[114]

Tekke, 1791 yılında inşa edilmiştir. Hacı Dündar Mahallesindedir. Günümüzde değişikliğe uğrayarak Acundur Mahallesi olarak bilinmektedir.

1851-1853 yılları arasındaki iki yıllık süredeki gelir ve gider şu şekildedir;

Ana sermaye 10.160 kuruştur. Vakfedilen çayır, bahçe ve dükkânlar bulunmaktadır.

Gelirleri, paranın işletilmesi ile gelen meblağ 3.048 kuruş, kira 574 toplamda 3.622 kuruştur.

Giderleri, Tevhit için 1.750, şeyhlik makamı, 1.172, zeytinyağı 150, aydınlatma için mum 200, yakacak 345, muhasebe 5 kuruş olmak üzere toplamda 3.622 kuruştur. Görüldüğü gibi bakiye sıfırdır. Oransal bazda değerlendirirsek %48'inin dini kelamlara ödendiği, %33'ünün görevlilere verildiği %19'unun tüketim giderlerine harcandığı görülmektedir.[115]

---

[112] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s.696; Ali Yılmaz, a.g.e., s.46.
[113] Birol Yıldırım, *Köstendilli Süleyman Şeyhi Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Tezi, Erzurum, 2016, s.30
[114] Ali Yılmaz, a.g.e., s.91.
[115] BOA. EV.d. 13747; Basri Çalışkan, a.g.e., s.123.

2.2.4. Şeyh Muhammed El-Köstendilî

Köstendil Şehri'nde Aydın Cami'nde tekkesi bulunmaktadır. Cami Toptaşı mahallesindedir. Keramet sahibi bir şeyh olarak halk tarafından bilinmektedir. Şeyh Muhammet Efendi, halifelerinden birisini İştip kazasına gönderir. Yanlarına yiyecek içecek almadan gitmelerini ister. Halife ailesiyle birlikte yola koyulur. Seferde Şeyh Sırri Efendi'ye denk gelirler Şeyh Sırri, hani yiyecek almayacaktın dediğinde halife almadığını belirtir. Oysaki hanımı bir miktar çocuklar acıkır diye yanında azık bulundurmaktadır. Yola devam ettiklerinde öğle namazını vakti gelir. Irmağa inip dinlenirler. Çocuklar bitap düşmüştür. Köstendil'e 38 km. uzaklıktaki Eğridere Palankasından gelen birileri öğle yemeği için halifenin yakınında dururlar. Orada halife ve ailesini gördüklerinde bolca azık verirler. Hanımı pişman olmuştur. Şeyhinin onların yanında olduğunu tam olarak hissetmiş olurlar.

Köstendilli Süleyman Efendi ile Muhammet Efendi arasının açık olduğunu Vaizzade Mustafa Efendi'nin bu soğukluğu gidermek için uğraştığını ama muvaffak olamadığını Şeyhleri çocukluğunda tanımış olan Süleyman Şeyhi bahsetmektedir. Vefatı 1756 yıllarına tekabül etmektedir. Tekkesine defnedilmiştir.[116]

2.2.5. Köstendilli Seyyid Muhammed Şakir Efendi

Şamizade'nin dört halifesinden birisidir. Nakşi geleneğine bağlıdır. Şam'dan gelip Köstendil'e yerleşmiştir. Kendisi hafızdır. Ticaret ile meşgul olmuştur. Sa'diyye tarikatına mensup birisinin vefat etmesinden sonra onun hankahına geçip hizmetini burada sürdürmüştür. İrşat vazifesini yerine getirmiştir. Halk arasında itidalli, hâl ehli, nefesi kuvvetli birisi olarak bilinmektedir. 1198/1784 yılında vefat etmiştir.[117]

2.2.6. Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi ve Tekkesi

Süleyman Şeyhî Efendi'nin doğum yerine dair tam olarak bir bilgi bulunmamaktadır. Kendi eserlerinde de rastlanmamaktadır. Köstendil'den olduğunu, ilk ve orta tahsilini burada yaptığını bilmekteyiz.[118] Bu durum

---

[116] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s.693-694.
[117] Engin Bedir, *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin "Lemeât-ı Nakşbend" Adlı Eseri (İnceleme ve Metin),* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010. s.178.
[118] Bursalı Mehmet Tahir Efendi, a.g.e., s.190.

doğumunun da Köstendil olduğu intibaını oluşturmaktadır.

Şeyhî, Bahr'ül Velaye adlı eserinde hicri 1163 yılında doğduğunu belirtmektedir. Tam olarak gün ve ay vermediğinden miladi olarak 1749 veya 1750 yıllarından birisinde doğduğu anlaşılmaktadır. 21 Muharrem ayında önce ise 1749, sonra ise 1750 yılı olarak görülmektedir.[119] 1750 yılına 333 günlük bir süre kaldığından bu tarihin alınması daha doğru olacaktır. Ayrıca kendisi, Nakşibendiyye tarikatına intisap tarihini hicri 1178 ile 1179 tarihlerini belirtmekte olup on beş, on altı yaşında olduğunu iletmektedir. Eserlerinde ekseriyetle geçen ifadeden 1750 yılı ortalarında doğmuş olması gerekmektedir.[120]

Şeyhî'nin kendine ait eserlerinde farklı unvan veya mahlaslar kullanmıştır. Dönemin kaynaklarında da kişiyi tam belirtmek adına lakap, unvanlar eklenerek kullanıldığı görülmektedir.

Gerçek ismi Süleyman'dır. Şeyhî adını lakap olarak eserlerinde kullandığını görmekteyiz. İlk eseri olan Lemeat'ta adını "Mollazade Şeyhi eş Şeyh Süleyman-ı Köstendilî" olarak belirtmiştir. Şeyhî mahlası hemen hemen her eserinde karşımıza çıkmaktadır. Kelime anlamı olarak Şeyhe bağlı, mensup olma durumunda kullanılmaktadır. Şamizade Mustafa Efendi'ye intisabı olduğundan bu mahlası kullanmış olmalıdır.[121]

Eserinde anlaşıldığı üzere Mollazade ve Köstendilî mahlasları da kullanılmaktadır. Mollazâde, ailesinden gelmektedir. Babasının adı Köstendilli Mollazâde Hasan Efendi olarak anılmaktadır.[122] Köstendil'in Cuma mahallesinde babasının adı ve mahlasıyla geçen bir cami ve okul bulunmaktadır.[123]

Köstendilî veya Köstendilli mahlası yaşadığı, şeyhlik yaptığı ve vefat ettiği şehir olan günümüzde Bulgaristan'a bağlı Köstendil'den almaktadır.[124]

Nakşibendiyye tarikatına mensubiyetinden dolayı Nakşibendî mahlasını da

---

[119] https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/ (01.06.2024)
[120] Ali Yılmaz, a.g.e., s.35-36.
[121] Ali Yılmaz, a.g.e., s.25
[122] Birol Yıldırım, *Köstendilli Süleyman Şeyhi Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri,* s.29.
[123]Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.64.
[124] Machiel Kiel, "*Köstendil"*, s. 277-279.; Ali Yılmaz, a.g.e., s.34.

kullanmıştır. Şamizade Efendi ve Ağabeyi Çelebi İbrahim Efendi'ye intisabı olduğunu daha önceden bahsetmiştik. Ağabeyinin halifesi olarak dergâhta şeyhlik vazifesi yapmıştır.[125]

Efendi kelimesi tasavvuf geleneğinde çokça kullanılan bir tabirdir. Osmanlılar zamanında ilmi, dini tahsili ve terbiyesi üstün olanlara ve devletin yüksek kademelerinde görev alanlara verilen bir unvandır.[126]

Süleyman Şeyhî için kullanılan ad, mahlasların geneline baktığımızda "Köstendilli Mollazade Süleyman Şeyhî Nakşibendi Efendi" olarak görünmektedir.[127] Çalışmamızda kısaca Şeyhî veya Süleyman Şeyhi Efendi olarak belirteceğiz.

Babasının adı Hasan'dır. Kendi eserlerinden birkaç defa babasının adını geçirmiştir. Babası, Osmanlı sarayında görevlerde bulunmuştur. Cizye kâtipliği, cizyedarlık[128] Başbâkî Kulu[129] görevlerini ifa etmiştir.[130]

Sultan I. Mahmut zamanında Darüssade Ağası Moralı Hafız Beşir Ağa, önce musahiplik yapmış bir yıl sonrada hazinedarlığa getirilmiştir. 1746 yılından 1752 yılına kadar altı yıl boyunca Ağalık görevinde bulunmuştur. Bu süre zarfından padişahın güvenini kazanarak üst düzey atama işlerine de karışmıştır. Ağalığı döneminde Hazinedar Süleyman Efendi, kethüdası Muhammet Efendi ile Şeyhî'nin pederi Hasan Efendi ile birlikte takım olumsuzluklara karışmıştır. Anadolu ve Rumeli'de rüşvet işlerine karışmıştır. Devlet adamları nüfuzunu bildiğinden gücendirmek istememişlerdir. Rüşvet dedikoduları Padişaha kadar ulaşınca tetkik ettirmiş ve doğru olduğu tespit edildiğinden Bostancıbaşı'ya emir vererek Hafız Beşir Ağa'yı saraydan aldırmıştır. Ağa önce hapsedilmiş sonra boğdurularak cezası infaz edilmiştir. Diğer adamlar gibi Hasan Çelebi'de aynı akıbete uğramıştır. [131]

---

[125]Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s.696.
[126] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C.1, s.505.
[127] Ali Yılmaz, a.g.e., s25-35.
[128] Cizyedar: İslâm devletindeki gayri müslim halktan alınan baş vergisini toplayan devlet görevlisi; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C.1, s.303
[129] Başbâkî Kulu: Osmanlı maliyesinde başmüfettişe verilen ad; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C.1, s.160.
[130] Birol Yıldırım, a.g.t., s.26.
[131]İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, s.334.

Şeyhî, bu olayı anlatırken Süleyman'ın teşvikleriyle bulaştığını, zira babasının hayır ve hasenat sahibi bir kişi olarak tarif etmektedir. Kırk, elli gün hapis günlerinden sonra 1752 yılında öldürüldüğü anlaşılmaktadır.[132]

Annesi ile ilgili pek bilgiye rastlayamadık. Kardeşleri ile ilgili kendi eserlerinde bahsetmektedir. Üç kardeşten en büyüğü Çelebi İbrahim'dir. Şeyhi'nin aynı zamanda mürşididir. Onun yanında terbiye ve himaye görmüştür.[133] Şeyhi'nin diğer ağabeyinin adı Emin Ağa'dır. Şehirde Âyanlık ve idarecilik görevlerinde bulunmuştur. Ayanlığı döneminde halk ile tımar sahipleri arasında ihtilaf çıkmıştır. İstanbul'dan gelen idareciler de tımar sahiplerinin yanında yer aldığından Emin Ağa ahali ile birlikte İstanbul'a gitmiştir.[134] Bu karışık dönemde Hıristiyan halkın elindeki silahları toplamıştır. Bu nedenle padişah fermanıyla ceza yemiştir.[135] Şeyhî'nin 1811 yılındaki bir eserinde abisinden merhum diye bahsettiğinden önceki yıllarda vefat ettiği anlaşılmaktadır. Şeyhî'nin bir kardeşi daha bulunmaktadır. Adı Abdullah'tır. Fazla bilgiye sahip değiliz. Lakin diğerleri gibi şehirde Âyanlık yapmış olma ihtimali yüksektir.[136]

Ailesinin Mollazâde mahlaslarıyla tanındığını daha önceden belirtmiştik. Kendi ait kaynaklarda ve diğer kişilere ait kaynaklarda bu mahlas babası, abisi ve diğer aile efradına kullanıldığı görülmektedir.[137]

Ailesi Köstendil'in itibarlı ailelerindendir. Yerel idarede önemli görevler üstlenmişlerdir. Büyük çiftlikleri bulunmaktadır. O zamanın iş sahası olarak da düşünüldüğünde çobanların, ırgatların çalıştığı bir yerdir. Varlıklı ve misafirperver bir aile olduğu görülmektedir. Konak ve mezra sahibi bir ailedir.

Köstendil Müftülerinden Mollazâde Mehmet Arif Efendi, eğitimini aldığı Mollazade Hasan Efendi Medresesi'nde[138] almıştır. Ailenin medresesinin olması

---

[132]Ali Yılmaz, a.g.e., s.44.
[133]Şeyh Çelebi İbrahim'in Şeyhliği dönemini bahsettiğimizden burada tekrardan bahsetmeyeceğiz.
[134]Ali Yılmaz, a.g.e., s.47.
[135]Ahmet Refik Altınay, *Türk İdaresinde Bulgaristan*, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1989, s.63; Birol Yıldırım, a.g.t., s.28.
[136] Ali Yılmaz, a.g.e., s.47.
[137] Birol Yıldırım, a.g.t., s.29.
[138] https://www.altayli.net/bulgaristanda-osmanli-medreseleri.html (10.05.2024).

gücünü göstermektedir.[139]

Ailenin fertlerinin yerel idari makamlarda üst düzey yönetici olduklarını görmekteyiz. Âyanlık, ağalık, reislik, mütesellimlik görevlerinde bulunmuşlardır. Bir, iki münferit olay dışında zenginlik ve makamları kötüye kullanan bir aile olmadığını, halk nezdinde saygınlığının olduğunu görmekteyiz. Emin Ağa'nın halk ile birlikte olup İstanbul'a gitmesi, bolca hayır, hasenat işlerinde bulunmaları, eğitim işlerinde olmaları halkın nezdinde ailenin itibarını yükselten olaylardır.[140]

Babasının erken yaşta vefatı ile birlikte iki yaşında yetim kaldığını daha önceden belirtmiştik. Çocukluk çağını abisinin yanında geçirmiştir. Abisi Çelebi İbrahim on yedi yaşındayken babasını kaybetmiş ve kardeşine babalık yapmıştır. Ağabeyinin himayesinde hem disiplinli hem de eğlenceli bir çocuk geçirdiği görülmektedir. Abisi ile birlikte kışın ayazında, soğuğunda ava gittikleri, yazın aile dostlarının yanına gidip zaman geçirmektedir. Şeyh Çelebi İbrahim'in idari ve dini yönünün olduğunu düşünürsek Şeyhi'nin her iki tarafında bilgi ve birikimini daha çocuk yaştan başlayarak edinmiş olduğunu düşünebiliriz.[141]

İlk ve orta tahsilini memleketinde tamamlamıştır. Yüksek tahsili için İstanbul'a gelerek medresedeki tüm dersleri alarak eğitimi tamamladığı[142] bilgisi Şeyhî tarafından bildirilmemiştir. Zira Terkibat adlı eserinde, Şeyh Müderris Mustafa Efendi'den az da olsa kavaid ilmi gördüğünden bahsetmektedir.[143] İstanbul'da medrese eğitimi almış olsaydı eserlerinde bu konudan bahsetmesi gerekirdi.

Şeyhi, Köstendil'de abisinin yanında eğitime devam etmiştir. Kendisinin ifadelerinde, on beş, on altı yaşında abisinin gösterdiği bir ibareyi bilemediğini belirtmektedir. Yine abisi ile bazı tarihi yazmaların kopyasını çıkardıklarını nakletmektedir. Boş vakitlerinde Şeyh Müderris Efendi ile Fütühat-ı Mekkiyye'nin

---

[139] Sâdık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı,* Medrese Yayınları, C.3, İstanbul, 1980, s.104; Ali Yılmaz, a.g.e., s.49.
[140] Ali Yılmaz, a.g.e.,s.52, Birol Yıldırım, a.g.t.,s.30
[141] Birol Yıldırım, a.g.t., s.33.
[142] Bursalı Mehmet Tahir Efendi, a.g.e., s.190.
[143] Ali Yılmaz, a.g.e., s.60.

okumalarını yaptıklarını belirtmektedir.[144]

Evlilik yılının tam olarak bilinmemektir. Şeyhi, abisi Çelebi İbrahim'in 1777 yılında ve Şeyh Şamizade'nin 1779 yılında vefatı ile düştüğü yalnızlık duygusunu eserlerinde ne yar ne yavru ifadeleri ile belirtmiştir. Bu tarihlerde evlenmemiş olduğu sonucuna varılabilir. Terkibat adlı eserinde fakirhane, hane-i fakir gibi ifadeler doğrultusunda ayrı bir hanesinin olduğu izlenimiyle evlenmiş olması güçlü bir ihtimaldir. Bu durum evliliğinin 1779 ile 1785 yılları arasında olduğunu göstermektedir. Kim ile evlendiği bilgisi tam olarak bilinememektedir.[145]

Bahr'ül Velaye'de çocukları ile ilgili kısa da olsa bilgilere ulaşılmaktadır. Bir kızı ve bir oğlu bulunmaktadır. Oğlunun adı Mustafa Arif'tir. Bir kitabında rüyasından Musa makamına ermiş olarak görmektedir. Kızının ismine ulaşamasak da damadının Sofya Müftüsü Mevlânâ Abdurrahman Efendi olduğu bilinmektedir.[146]

Ailesinin idari görevlerde buluğunu daha önce bahsetmiştik. Şeyhi, eserlerinde abisi Şeyh Çelebi İbrahim'in vefatıyla âyanlık görevini istemeyerek yaptığını ve 1779 yılında Şeyh Şamizade'nin vefatıyla bu görevden nefret ettiğini anlamaktayız.[147]

Şeyhî'miz bir de reislikten bahsetmektedir. Şeyhi, reisliğim zamanında ifadelerini kullanmaktadır. O dönemde devlet idari yapısında reislik makamı bulunmamaktadır. Köstendilli Abdullah'ın gençlik yıllarındaki deli, divaneliğinden dolayı ailesinin gelerek isteklerde bulunduğunu belirtmiştik. Kaleye göndererek hapis cezası verdiğine göre reislik ciddi kararların alındığı bir makam olmalıdır. Bu kararı değerlendirdiğimizde kadılık makamı olabileceği akla gelmektedir. Lakin Kadılık görevinde bulunmuş olsa silsile yoluyla tayin, atama süreçleri olması gerekir. Bu durumu eserlerde veya başka kaynaklarda göremedik. Günümüzdeki gibi belediye başkanı olarak düşünsek o dönemdeki belediye işleri kadıların

[144] Birol Yıldırım, a.g.t., s.34; Ali Yılmaz, a.g.e., s.61; Engin Bedir, a.g.t., s.13.
[145] Ali Yılmaz, a.g.e., s.63.
[146] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s.3; Birol Yıldırım, a.g.t., s.34.
[147] Birol Yıldırım, a.g.t., s.35.

görevleri uhdesindedir. [148] Bu durumda idari tasarruflarından dolayı mütesellim[149] veya mutasarrıf[150] olabileceği daha doğru bir çıkarım olacaktır.

Abisinin vefatı ile idari görevler üstlenen Şeyhi, Şamizade'nin vefatıyla iyice bunalmış ve bir müddet sonra görevi bırakmıştır. Mollazâde Medresesi'nde görevler üstlendiği bilinmektedir.[151]

Tasavvuf, İslâm'ın görünen ve görünmeyen hükümlerini hayatın her alanına uygulayıp manevi bir yaşam alanı oluşturmaktır. Bir mürşide bağlanarak hakikate ulaşma çabasıdır.[152]

Şeyhi'nin hayatından tasavvuf yoluna girmesi abisinin bu yola girmesi ile ilgilidir. Çelebi İbrahim Efendi'nin Nakşi tarikatı şeyhi Şamizade'den etkilenerek bu yola girip ders almış ve halifelik görevi verilmiştir. Süleyman Efendi, iki yaşından itibaren yanında bulunduğu abisi ile sıkı temasları olmuştur. Bazı zamanlarda gençliğin vermiş olduğu hırçınlıkla sohbetleri terk etmiştir. Verilen dersleri yapmakta kayıtsız kalmıştır. Şeyhine ilk bağlılığı kendisinin beyan ettiği 1765 yılıdır. On beş, on altı yaşlarına tekabül etmektedir. Eski alışkanlıklarını bir müddet bırakamamıştır. Sohbetlerdeki hal ve hareketlerinden dolayı defalarca Çelebi Efendi tarafından kovulmuştur. Sonrasında tekrar affedilmiştir.[153]

Yine bir sohbetten kovulduktan sonra Çelebiye karşı tavır takınmış fakat gördüğü rüyada ejderhadan çok korktuğunu ve onu bu durumdan abisinin kurtarması üzerine abisine bağlılığı artmıştır.[154]

Şeyhi, tarikata girdikten sonraki bocalama dönemi için "sergerdan" ifadesini kullanmıştır. Yani başıboşluk dönemi olarak görmektedir. Abisinin vasıtasıyla mürşidi Şamizade Mustafa Efendi ile tanıştığını görmekteyiz. Şeyhinden Lemeat

---

[148] Fahrettin Atar, *"Kadı",* TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.24, İstanbul, 2001, s.69-73.
[149]Yücel Özkaya, *"Mütesellim*", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.32, İstanbul, 2006, s.203.
[150] Ali Fuat Örenç, *"Mutasarrıf",* TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.31, Ankara, 2020, s.377.
[151] Sadık Albayrak, *Son Devrin Osmanlı Uleması, Medrese Yayınları*, C.3, İstanbul, 1980, s.104.
[152] Reşat Öngören, *"Tasavvuf",* TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.40, İstanbul, 2011, s.119-126.
[153] Ali Yılmaz, a.g.e., s.84.
[154] Engin Bedir, a.g.t, s.16.

adlı eserinde genişçe bahsetmektedir.[155]

Lemeat-ı Nakşibendiyye adlı eserinden ve diğer ifadelerinden açıkça anlaşılacağı üzere Nakşi tarikatına mensuptur. Samimi bir mürit olarak girdiği bu tarikatta yükselerek ileride mürşit olduğu anlaşılmaktadır. Tarikatını methederken diğer tarikatları eleştirmeden, kırmadan, ötelemeden yapmaya gayret göstermiştir. Kendi tarikatının yüceliğinden bahsetmiştir. Herkesin kendi tarikatını yüceltmeye değer olarak görmesinin doğallığından bahseder. Divan'ındaki bir gazelinden örnek;

"Gulâm-ı şâh-ı kasr-ı ârifân-ı Nakşıbendiz biz.

Türâb-ı hâk-i râh-ı sâlikân-ı Nakşıbendiz biz."[156]

Şeyhî, tarikatı, müritleri, halifeleri olan bir şeyhtir. Yazdığı eserlerin hepsi tasavvuf ile ilgilidir. Mütevazı bir kişiliğe sahiptir. Şeyh Şamizade vefatından sonra verilen göreve gelmesi ile ilgili abisi Çelebi İbrahim Efendi'nin olması gerektiği kendisinin bu göreve zaruri hilafete geldiğini belirtmiştir. Çelebi efendi Şamizade'den önce vefat ettiğinden böyle söylemektedir. Lakin hem Çelebi Efendinin hem de Mustafa Şamizade'nin tedrisatından geçen Şeyhî'nin ilmi ve dini yönünün tam olduğu aşikârdır.

Mürşitliğinin ilk yılları genç ve bekâr olmasından dolayı pek müridi olmamıştır. Önceki şeyhlerinin müritleri de intisap etmeye yanaşmamışlardır. Bir takım muhalif sesler de yükselmiştir. Müritlerine sözlerini dinlemesi durumunda huzura erip, refaha çıkacaklarını belirtmiştir. Zor sürecinde gördüğü rüyalardaki mürşitlerinin yardımı ile teskin olur. Daha sonra tekkesi müritlerle dolup taşmıştır. Genç yaşında kendine güveni tamdır. Bunun nedeni Rabbinin yardım ve inayetiyle müritliği zamanında almış olduğu tarikat eğitimindeki çabasının neticesidir. Yine Şeyh Şamizade Mustafa Efendi oğlunun eğitimini Şeyhî'nin üstlenmesini istemesi güveninin duygusudur.[157]

---

[155] Birol Yıldırım, a.g.t., s.41.
[156] Mustafa Kundakçı, *Köstendilli Süleyman Şeyhi Efendi Divanı'nın Tenkitli Metni*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2019, s.85, Engin Bedir, a.g.t., s.18
[157] Birol Yıldırım, a.g.t., s.51.

Tasavvufun Köstendil'e hangi tarihlerde geldiği bilinmemektedir. Evliya Çelebi'nin şehri ziyaretinde beş adet tekkenin varlığından bahsetmektedir.[158] Fakat bunların hangi tarikata aidiyetli olduğu bilgisi yoktur. Ayverdi, şehirde on bir tekke ve zaviyenin isim tespitinde bulunmuştur.[159] Ayrıntı bulamamıştır. Şeyhî'nin anlatımlarında geçen Şeyh Şamizade'ye intisapta uzun bir zaman müridinin olmaması bu eğilimin şehirde tam olarak bilinmemesi ve farklı olması olasılığını düşündürmektedir. Verdiği bilgilerde şehirde iki şeyhten bahseder. Halveti Şeyhi Müderris Mustafa ve Sadiyye Şeyhlerinden Ali Efendi'dir. Ali Efendi'nin vefatından sonra boş kalan tekkesine Şamizade halifesini görevlendirmiştir.[160]

Balkanlarda İslami hayatın varlığı Osmanlıların Rumeli'ye geçişinin öncesine kadar gitmektedir.[161] Rumeli'nin fethinden sonra hız kazanarak günümüze kadar uzanan tekke ve zaviye varlığını mevcuda getirmiştir.[162] Nakşibendi tarikatının şehirde görülmeye başladığı zaman Şamizade Mustafa Efendi'nin 1736 yılında Hâce Muhammed'e intisabından sonradır.[163] Mollazâde Çelebi İbrahim Efendi'nin intisabıyla halkın tasavvufa ve Nakşiliğe bakışı değişmiştir. Müritleri her geçen gün artmıştır. Şeyhî'nin mürşitliği zamanında Nakşilik şehirde kalmayarak civar illere de yayılmıştır. Şeyhî'nin gönderdiği mektuplardan anlaşıldığına göre Dobnice, İştib, Norokob, Samako, Palanga, Ohri, Devince, Edirne, Serez, Selanik, Üsküp, Yanya, Sofya, Yenice gibi şehirlerdir. Mektuplar ya müritlerinin sorularına cevap niteliği taşımakta ya da tavsiyeler içermektedir.[164] Mektubât adlı eserde bu mektuplar tafsilatlı bir şekilde ele alınmaktadır. Eser 1811 yılına kadar yazıldığına göre Nakşibendiyye'nin bu bölge ve civarında hâkimiyetinin oldukça fazla ve geniş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. [165] Silsilesi Nakşibendiyye tarikatının Müceddiyye kolunun devamı niteliğindedir.[166]

---

[158] Evliya Çelebi, a.g.e., s.567; Ali Yılmaz, a.g.e., s.97.
[159] Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.64.
[160] Ali Yılmaz, a.g.e., s.99.
[161] Halil İnalcık, *Türkler ve Balkanlar,* BAL-TAM Türklük Bilgisi 3, Prizren, 2005, s. 20
[162] Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.64-65.
[163] Ali Yılmaz, a.g.e., s.86.
[164] Ali Yılmaz, a.g.e., s.221-223.
[165] Birol Yıldırım, a.g.t., s.54-55.
[166] Semih Ceyhan, "*Süleyman Şeyhi*", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 38, İstanbul, 2010, s.108-109.

Halifeleri

Kendisine ait Lemeat adlı eserinden halife olarak tayin ettiği üç kişi bulunmaktadır.

a) Hâce Osman Norokobi, öncesinde fıkıh, hadis kelam gibi ilmi bilgileri öğrenmiştir. İlahi aşk ateşi ile yandığından Nakşi tarikatına intisap etmiştir. Derslerine devam ederken şeyhi vefat etmiştir. Halveti şeyhlerinden Şakir Efendi'ye bağlanmış fakat şeyhin vefatıyla seyr-i sülûkunu tamamlayamamıştır. Edirneli Şeyh Abdülkadir Efendi'den ders almaya başlamıştır. Buradaki tasavvufi terbiyeyi alarak halifeliğini Nevrekop'ta[167] devam ettirmiştir.[168]

Şeyh Osman, yanına hiçbir şey almadan seyahate çıkar Bir Nakşi şeyhine misafir olur. Şeyh, Lemeat-ı Nakşibendiyye kitabını vererek tetkikte bulunurlar. Şeyh Osman, "Önceden Nakşi tarikatına intisap etmiştim mecburiyetten başka bir tarikata geçtim tekrar gelsem kabul görür müyüm?" diyerek hayıflanır. O gece rüyasında kabul edileceğini görür ve Nakşibendi Şeyhi'ne intisap eder.

Şeyhi, Osman Efendi'nin zahir ve batın ilminde çok ileride olduğundan bahsetmektedir. Tevhit ve tasavvuf ilminde döneminin en iyilerinden olduğunu yazmaktadır.

Şamizade'nin halifelerinden Şeyh Said Efendi, Şeyh Osman'ı halife kılmasını uygun bulmamıştır. Nedenini bir tekkeyi bulmak için kör birinden yardım almasını göstermiştir. Şeyhî, Osman Efendi'nin beşerî yönü ile gezdiğini manevi yönü ile gezmediğini belirtmiştir. İleriki yıllarda Şeyh Said farklı bir olayda aynı duruma düşmüş ve hatasını idrak etmiştir.[169]

Vahdet-i vücud[170] ehli olarak ön plana çıkan Şeyh Osman, esprili bir kişiliğe sahipti. Ganizade adından birisi şeyhe gelip "Sen Allah'ı görürmüşsün, bu söylenenler doğru mudur?" der. O da gördüğünü ifade edince Ganizade nasıl

---

[167] Machiel Kiel, *"Nevrekop*", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.33, İstanbul, 2007, s.54-55.
[168] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s.698.
[169] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s.700.
[170] Ekrem Demirli, *Vahdet-i Vücud,* TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.42, İstanbul, 2012, s.431-435.

gördüğünü anlatmasını ister. Şeyh havaya bakarak "İşte böyle" der ve tebessüm eder. Ganizade çok kızarak şeyhin küfür ehli olduğunu söyler ve oradan ayrılır.[171]

Ganizade bu olayı Şeyhî'ye aktarmıştır. Onun cevabı ayetlerle olmuştur. "Allah ile birlikte başka bir ilaha yalvarma! O'ndan başka ilah yoktur. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır."[172] "Doğuda Allah'ındır Batıda. Nereye dönerseniz Allah'ın zatı oradadır. Şüphesiz Allah (zat ve sıfatlarında) sınırsızdır."[173] Ayetlerinin manasını aktarırken latifeli davrandığını iletmiştir.[174]

Şeyhî, Osman Efendi'ye çok kıymet verirdi. Bir gün zahir ilminde iyi olan bir fakih, Şeyh Osman'ın âlim birisi olduğunu fakat vahdet-i vücudî olduğundan serzenişte bulunuyordu. O da "vücudî olması, ademî olmasından iyidir" diyerek karşılık vermiştir.[175] Şeyh Osman'ın ne zaman vefat ettiği bilinmemek ile birlikte Şeyhî'den önce vefat etmiştir.[176]

b) Hâce Mustafa Köstendilî, Müderris Mustafa olarak da bilinmektedir. Bu çalışmada Halveti Şeyhleri başlığında Şeyh Efendi'nin hayatından bahsedildiği için ayrıntılı olarak bahsedilmiştir.[177] Şeyhî, Bahr'ül Velaye eserinde kendisinin halifesi olarak göstermektedir. Bunun sebebi önceden Halveti olan Mustafa Efendi son zamanlarında Şeyhî'nin aracılığıyla tasavvufa fazlaca meylinden dolayı olmalıdır.[178]

c) Hâce Muhammed Mağribi, Karasu Yenicesi'nin köyünde[179] doğmuştur. Veyselzade lakabı ile tanınmıştır. Önceden dünya ehli bir kişi iken Nakşibendi tarikatına girerek manevi olarak kendini güçlendirmiştir. Bulunduğu yerde Nakşibendi Şeyhi olarak hilafet almıştır. Rufai Şeyhi Ahmet Efendi'de tesirinde

---

[171] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s.701.
[172] https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kasas-suresi-28/ayet-88/kuran-yolu-meali-5 (05.05.2024)
[173] https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/bakara-suresi-2/ayet-115/kuran-yolu-meali-5 (05.05.2024)
[174] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s.701.
[175] Birol Yıldırım, a.g.t., s.59.
[176] Birol Yıldırım, a.g.t., s.60.
[177] Bkz. Şeyh Müderris Mustafa Bedreddin.
[178] Ali Yılmaz, a.g.e., s.112.
[179] Machiel Kiel, "*Yenice-i Karasu*", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.43, İstanbul, 2013, s.443-445.

kalarak Şeyhî'ye mektup yazıp halifesi Veyselzade'nin gönlüne girdiğinden bahsetmektedir. Şeyhî'den önce vefat etmiştir. Lakin ölüm yılı tam olarak bilinmemektedir.[180]

Lemaât'taki bilgilerle birlikte Kütahya nüshasında tespit edilen diğer halifeleri şunlardır; Bekir Efendi, Muhammet Efendi Semuhevi, İsmail Efendi, Muhammed Bekçevi, Mürşid Kemter, İbrahim Norokobi, Mustafa Üskübi, Şeyh Sihri Muhammet Mağzi, Osman Nur Efendi, Ali Norokobi, Mürşid Osman, Mürşid Durmuş, Mevlâna Mustafa Üskübi.

Yine aynı eserde Süleyman Şeyhî vefat ettikten sonraki halife olarak Mevlâna Mustafa Üskübî olarak görülmektedir.[181]

Eserleri

Şeyhî'nin tasavvuf ait birçok eseri bulunmaktadır. Eserlerinde adaptan, tefekkürden, tanınmış kişilerin biyografilerinden, şiir ve edebiyattan bahsetmiştir. Eserlerinin fazlalığı ve tasavvufi hayata yaptığı etkinin günümüzde hala karşılık bulması etkili bir kişi olduğunu göstermektedir. Bulgaristan'daki müellif mutasavvıfların başında gelmektedir.[182]

1) **Lemeat-ı Nakşibendiyye**: En önemli eserlerinden birisidir. Tasavvuf yoluna giren müritlerin tasavvufi terimleri açıklamak için yazmıştır. Bu terimleri açıklarken Şeyhi Şamizade Mustafa ile abisi Çelebi İbrahim'in menkıbelerini aktarmıştır. Abisi olan şeyhini anlatırken kendi hayatı ile ilgili bilgilere de rastlanmaktadır.
2) **Divan**: Kendisine ait iki divan tertip edilmiştir. Günümüze bir adet divanı ulaşmıştır. İçerisinde mesnevi, kasideler, gazeller bulunmaktadır.
3) **Zübde-i Nefahatil-üns:** Ahmet el-Cami'nin eseri olan Nefahatil-üns'ü özetleyerek evliyaların hallerini anlatmıştır. Tasavvuf büyüklerinin hayat hikâyelerinden alıntılar vardır.

---

[180] Ali Yılmaz, a.g.e., s.112-113.
[181] Engin Bedir, a.g.t., s.26.
[182] Hasan Kâmil Yılmaz, *Bulgaristan'da Yetişen Müellif ve Mutasavvıflar*, Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu, Sofya, 2000, s.332

4) **Kelam-ı Kibar Şerhi:** 1786-1796 yılları arasında yazmıştır. Beş sayfadan oluşur. Ebu Bekir Hazretlerine izafe bir kelamın açıklamasını yapmıştır.

5) **Mir'atül Muvahhidin**: 1805 ile 1815 yılları arasında yazmıştır. Allah'ın zat ve sıfatlarıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Peygamberlerin kıssalarına yer vermiştir. Bazı tasavvufi terimleri açıklamıştır.

6) **Mektubat-ı Erbain:** Türkçe mektuplardan oluşmaktadır. İçerisinde 1805 ile 1815 yılları arasında şeyh olarak halifelerine, müritlerine gönderdiği mektupların yanında kendisine gelen mektupları da barındırmaktadır. Mektupların gönderildiği kişi ve yerlere bakılarak Şeyhî'nin etki ve tesirinin genişliği görülmektedir.

7) **Terkibat-ı Erbain:** Hadiselerden bahsederken gördüğü rüyaları ve tabirlerini anlatmaktadır. Gençlik yıllarında geçirdiği sıkıntılı zamanları sonrasında gördüğü rüyaların bakışını etkilediği görülmektedir.

8) **Tevilat-ı Erbain (40 Hadis):** Farklı konuları ele alan kırk tane hadisin şerhidir. Türkçe olarak kaleme almıştır. Hadis koleksiyonu niteliği taşır.

9) **Kutü'l Uşşak:** 1815 yılında yazmıştır. İlmi, dini, tasavvufi ve dünyevi konuları anlatmaktadır. Müritleri ile sohbet yaparken Hafız Şirazi'nin bir beytinin açıklaması sorulunca yazmaya başlayan Şeyhi'nin kendi görüşlerini yansıtan önemli bir eser niteliği taşımaktadır.

10) **Mecmaul-Ma'arif:** Tasavvufi terimlerin, çeşitli mertebelerin Türkçe olarak açıklandığı bir risaledir.

11) **Medar-ı Salikan:** İlk eseri olan Leme'at'ın özeti gibidir. Nakşibendiyye adabını anlatmıştır. Bir tertip içinde derli toplu şekilde sunulmuştur. 1805-1815 yılları arasında kaleme almıştır.

12) **Etvar-ı Hacegân:** Nakşibendiyye tarikatının usul ve adabını belirtmek için yazılmıştır. Müritlerine tarikatın usullerini takdim etmiştir. Konuları itibariyle Medar-ı Salikan'a benzediği için aynı eser gibi algılanmışsa da el yazması nüshalar incelendiğinde farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır.

Tamamlayıcı niteliktedir.

13) **Nüketü'l-Hikem**: Bir mukaddime, bir hâtime ve üç fasıldan oluşmaktadır. 1815 ile 1817 yılları arasında yazılmıştır. Şeriat, kâmil insan, hakikat, tarikat ve marifet konularından bahsetmektedir. Örnekler vererek insanın kendisini bilmesi, ölümden sonrası, kader ve insan iradeleri konusunda geniş açıklamalarda bulunur.

14) **Kitab-ı Talia:** Kâinattaki âlemlerin varlığından, tevhit inancından, nefs, ruh, sır, küfür ve hakikatten bahsetmektedir.

15) **Kelamı Vasıti Şerhi:** İlk sufilerden olan Muhammed Vasıtî'nin bir sözünün açıklamasının olduğu risaledir.

16) **Kelimat-ı Bedreddin Şerhi**: Bedreddin Simavi'nin Varidat'ından alınan bir bölümün açıklamasını yapmıştır. Küçük bir risaledir.

17) **Kelamı Caferi Sadık Şerhi:** Küçük bir risaledir. Cafer-i Sadık Hz.'nin bir sözünün Türkçe olarak tasavvufi yorumunu yapmıştır.

18) **Bahru'l Velaye:** En önemli eserlerinden birisidir. Bin civarında tasavvuf büyüğünün hayatını, kerametlerini, hallerini anlatmıştır. Biyografik bir eserdir. Şeyhî'nin diğer eserlerine göre oldukça geniş bir eserdir. Tasavvuf büyüklerinin hayatlarının büyük çoğunluğu diğer yazma eserlerden öğrenilenlerin aktarılması olsa da son bölümü özgün bir eserdir. Döneminde yaşayan şeyh, müftü ve evliyaları kaleme almıştır. Kendine has üslubuyla döneminde herkesin anlayabileceği bir dil kullanmıştır. Son bölümde Köstendil meşayıhına da yer verilmiştir.[183]

Tekkenin Gelir ve Giderleri

Süleyman Şeyhî Tekke'sinin 1850-1852 yıllarına ait gelir ve gider defteri incelendiğinde şu netice ortaya çıkmıştır.

Vakfedilen para miktarı: 22.817 kuruş 25 paradır.

Gelir kalemleri iki unsurdan oluşmaktadır. Birisi nema gelirleri, 10.267 kuruş

[183] Hasan Kâmil Yılmaz, a.g.m., s.333; Ali Yılmaz, a.g.e., s185-280.

38 para ile dükkân geliri 19.202'dir. Toplamda 12.187 kuruş 38 paradır.

Gider kalemlerine baktığımızda Tevhidi Şerifler için 4.005, Mevlit 1.372, Türbedar maaşı 630, Hatimler 270, Yakacak Masrafı 330, Zeytin Yağı Masrafı 705, Kütüphanedeki görevliye 1.086, Mütevelli 450, Tekke Bakım Onarımı 858, Dükkânların Bakım Onarımı 694, Muhasebeciye 23 kuruş ödenmiştir. Toplam giderler, 9.699 kuruştur.

Senelik geliri 4.062 kuruş ve 13 para olan vakfın gideri 3.233 kuruş olarak gösterilmiştir. Artan bakiye 2.488 kuruş 38 paradır.

Gider dağılımına baktığımızda %44'ünün dini konulara (hatim, tevhit, mevlit), %17'sinin görevli maaşlarına, %12'sinin tamirata, %8'inin tüketime gittiği görülmektedir.[184]

1862-1864 yılları arasında tekkenin parası 22.407 akçe 12 paradır.

Gelirlere bakıldığında, kiralamalar, paranın işletilmesi ile elde edilen karlar ve diğer kaynaklar olarak görülmektedir. Toplamda 6.486 akçedir.

Vakfın giderlerine bakıldığında, görevli ücretleri, bakım onarım işleri, tekkedeki hizmetlere ödenen ücretleri olduğu görülmektedir. İki yıllık toplam gider 5.082 akçedir.

Gelir gider arasındaki fark 1.404 akçedir. 1860 senesinden artan 568 akçe ile anapara 22.975 akçe olarak belirtilmiştir.[185]

2.3. Köstendil'de Bektaşi Tekkesi ve Mürşidi

Bektaşilik, XIII. Yüzyılın ortalarından sonra Hacı Bektaşi Veli Hazretlerinin kurduğu tarikat olarak bilinmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.) 632 yılında vefatından sonra halifeliğin Hz. Ali'ye verilmesi gerektiğini düşünen ve halife olarak gören topluluklar arasında yayılmıştır. Bu dönemde Moğol baskılarından dolayı merkezi

[184] BOA, EV.d, 13747, s. 2; Basri Çalışkan, a.g.m., s.120.
[185] BOA, EV.d, 17687, s.9 ; Huriye Emen, a.g.m., s.109.

otorite zayıflamıştır. Halk kendi imkânları ile birlik olmaya çalışmıştır. Hacı Bektaşi Veli'nin dergâhı da halk için bu süreçte önemli bir merkez haline gelmiştir.[186]

Hacı Bektaşi Veli Hazretlerinden sonra Bektaşiliği yeni baştan düzenleyen Balım Sultan'dır. XVI. yüzyıl başlarında Bektaşilik tarikatının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Sultan II. Bayezid zamanında günümüzde Yunanistan'a bağlı Dimetoka'daki Seyyid Ali Sultan zaviyesinin şeyhi Balım Sultan olduğu rivayet edilir. Sultan II. Bayezid'in Balım Sultanı Dimetoka'daki tekkeden alarak Hacı Bektaş Dergâhına getirir. Böylece Bektaşi tarikatı Osmanlı idaresinin önemli bir tarikatı olarak varlığını güçlendirir. Bunda Balım Sultanın da önemli rolü olduğu görülmektedir.[187]

Bektaşilikte dört büyük tekke vardır. Bu yerlere halife makamı denir. Bunlardan ilki Hacı Bektaş tekkesidir ve buraya Pir evi denir. Diğerleri Seyyid Ali Sultan, Kaygusuz Abdal ve Kerbela tekkeleridir. Antalya'nın Elmalı ilçesindeki Abdal Musa Sultan tekkesi de önemli tekkelerden birisidir.[188]

Bektaşilik, Osmanlı Devleti'nin bölgeye gelmesi etmesi ile hızlı bir şekilde yayılmıştır. Anadolu ve Rumeli'de olduğu gibi İran, Suriye, Lübnan ülkelerinde de Bektaşi zümreleri bulunmaktadır. Türkiye'nin her şehir ve köyünde Bektaşîlere rastlanmaktadır.[189]

2.3.1. Hızır Baba Zaviyesi

Köstendil'e bağlı Dupniçe nahiyesinin merkezinde bulunan Pazar yerine yakın bir konumdadır. Bektaşi tarikatına bağlı bir zaviyedir. Kuruluş tarihi kesin bilinmemekle birlikte XV. Yüzyılda varlığı bilinmektedir. 1530 tarihinde zaviyenin etrafında odun ihtiyacını gidermek için bir korusu bulunmaktadır. Ekonomik olarak gelirini sekiz adet değirmen, dört adet çayır, dört adet bağdan sağlamaktadır. Değirmen, bağ ve çayırlar Hamzabeyli, Plejeva ve Ahi köylerinden bulunmakta

---

[186] Bahar Kaplan, *Ahmet Besim Atalay'ın Bektaşî Nefes Derlemelerine Yapılan Bestelerin Tespiti,* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021 s.24

[187] Ahmet Yaşar Ocak, "*Balım Sultan",* TDV. İslam Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul, *1992, s 18*

[188] Abdülbaki Gölpınarlı, *"Bektaşi Tomarı ve Nefesleri (Muhtar Yahya Dağlı)".* Türkiyat Mecmuası, C. 5, İstanbul Devlet Basımevi, 1936, 342.

[189] Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevi-Bektaşilik,* Ötüken Neşriyat, 1977, s 21

olup yıllık 120 akçe gelir getirmektedir. [190]

1722 yılında arşiv kayıtlarında zaviyenin akarına yönelik müdahale olduğu anlaşılmaktadır. Müdahaleye son verilmesi hükmü bulunmaktadır.[191] 1764 tarihinde yine gelirlerinin alınmasına yönelik müdahale olduğu görülmektedir.[192]

1839 yılındaki arşiv kayıtlarında Şeyh Mustafa Efendi'nin talebi bulunmaktadır. Buna göre zaviyenin şeyhliğinin Bektaşi tarikatı meşrebinden gelmeyen birisine verildiği, kendisine tevcih edilmesini talep ettiği belirtilmektedir.[193]

2.4. Köstendil'de Sa'diyye Tekkesi ve Mürşidi

Sa'diyye Tarikatı, XII. yüzyılda Şam taraflarında kurulmuştur. Kurucusu Sadettin el-Cebavi'ye nispet edilmektedir. Abdülkadir Geylani ve Ahmet Rifai ile yakın dönemlerde yaşamıştır. Ceba taraflarında zaviyesi bulunmaktaydı. Vefatına (1180) kadar burada irşat ve tebliğ görevinde bulunmuştur. Osmanlılar döneminde Şam Valisi Lala Mustafa Paşa tarafından cami ve tekke ihya edilmiştir. Sultan II. Mahmut zamanında Şeyh Sadettin Efendinin kabrine bir türbe inşa edilmiştir. Tarikatın Anadolu'ya taşınması halifeleri tarafından gerçekleşmiştir.[194]

Tarikatı Balkan coğrafyasında görülmesi XVIII. Yüzyıl başlarına dayanmaktadır. İşkodralı Süleyman Âcizî'nin (ö.1738) mahlasına atfedilen Aciziyye kolu ile yayılmıştır. Âcizî, Rumeli'yi dolaştıktan sonra Prizren'e yerleşmiştir. Bistrica nehri kenarında tekkesi bulunmaktadır. Tarikatın Rumeli'deki ana merkezi burası kabul edilmektedir.[195]

---

[190] Huriye Emen, a.g.m., s.103.
[191] BOA, C. EV, 250/12595.
[192] BOA, C. EV, 555/28003.
[193] BOA, C. EV., 441/22348.
[194] Abdürrezzak Tek, *Sa'dîlik ve Sa'diyye Kültürünün Bursa'daki Temsilcileri*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 18/1, Ocak 2009, s.225-246.
[195] Hür Mahmut Yücer, "*Sa'diyye*", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.35, İstanbul, 2008, s.410-413.

2.4.1. Sa'diyye Tekkesi ve Şeyhleri

Mütevellisi Mehmet Efendi ve Gülsüm Hanımdır. Cuma mahallesindedir.[196] Arşivde bulunan yazışlara göre 1850 yılında Ali Efendi diye birisi şeyh olarak görülmektedir.[197]

1851-1853 yıllarındaki gelir ve gider tablosu şu şekildedir;

Ana sermayesi 9.810 kuruştur. Hibe edilen dükkân ve bahçeler bulunmaktadır.

Gelirleri, Nakdi paranın işletilmesiyle elde edilen meblağ 2.943, Kira geliri 247 kuruştur. Toplamda 3.190 kuruştur.

Giderleri, tevhit için 2.298, odun, kömür ve kahve için 692, Tamirat için 200, toplamda 3.190 kuruştur. Aktarılan bakiye bulunmamaktadır.[198]

1859-1861 yılları arasındaki gelir gider tablosunu içeren bilgilere 1861 tarihli vakıf defterinden ulaşılmıştır.

Vakfedilen meblağ 12.228 akçedir. Gelir kalemleri, nakit paranın işletilmesinden elde edilen kar ve kira gelirleridir. Toplamda 4.246 akçe 12 paradır.

Gider kalemleri, gıda malzemeleri, tekkenin hizmet giderleri ve diğer giderler oluşturmaktadır. Toplamda 3.433 akçe 12 paradır. Bakiyeye bakıldığında 813 akçedir. Anaparaya eklendiğinde 13.041 akçe olmuştur.

1862-1864 senelerine ait kayıtlarda anaparanın 13.041 akçedir. Gelir toplamı 4.154 akçe 10 para olduğu bilgisi yer almaktadır. Bu meblağın içinde iki yıllık dükkân kira geliri 232 akçedir. [199]

---

[196] Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.64.
[197] BOA, A.MKT. UM, 13/82.
[198] Basri Çalışkan, a.g.m., s.125.
[199] BOA, EV.d, 17687, s.5., Huriye Emen, a.g.m., s.110.

2.5. Köstendil'de Tarikat Bağlılığı Bilinemeyen Tekke, Şeyh ve Veliler

Şehrin dini hayatına etki eden tarikat bağlılığı tam olarak belirlenememiş şeyh, tekke ve halkın veli olarak kabul ettiği kişiler bulunmaktadır.

2.5.1. Orta İmaret Tekkesi

Köstendil'de olan tekkenin mahallesi ve yer tespiti yapılamamıştır. 1861 yılındaki vakıf defterinde Şeyhi Abdi Efendi olarak görülmektedir. 1862 kayıtlarında tekkenin adı İmaret olarak kaydedilmiştir.

Tekkenin 1859-1861 yıllarını kapsayan gelir ve giderleri gösteren kayıtlar vardır. Vakfedilen miktar 18.894 akçe 20 paradır. Gelirlere baktığımızda, paranın işletilmesi ile elde edilen kar 5.668 akçe 20 para, dükkân kiraları 1.696 akçe, bağ gelirleri 10 akçedir. Toplamda iki yıllık gelir 7.464 akçe 20 paradır. Gelir ve gider farkına bakıldığında 326 akçe 20 para eksik bakiyesi olduğu anlaşılmaktadır.

1862-1864 tarihleri arasında gelir ve gider şu şekildedir;

Anaparanın 20.713 akçe olduğu görülmektedir. 1.657 akçesi muattaldır. Gelirlere bakıldığında işletme kar getirisinden 6.023 akçe 5 para, dükkân kiralarından 1.968, bağdan 200 akçedir. Toplam iki yıllık gelir 8.191 akçe 15 paradır. Gidere bakıldığında toplamda5.437 akçedir. Kalan meblağ 2.754 akçe 15 paradır. Anaparaya eklenerek toplamda 23.467 akçe 15 para olmuştur.[200]

2.5.2. Ümmü Gülsüm Dergâhı

Köstendil'de Cuma mahallesinde bulunan dergâhın varlığı yıllarca devam etmiştir.[201]

2.5.3. Nurüddin Tekkesi

Köstendil'deki Armağan mahallesindedir.[202]

---

[200] Huriye EMEN, a.g.m., s.111.
[201] Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*, s.64.
[202] Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*, s.64.

2.5.4. Şeyh İbrahim Efendi

Halkın dilinde Çepe Baba olarak da tanınmaktadır. Fazilet sahibi, gönül ehli bir zat olarak bilinmektedir. Kerametleri halk dilinde konuşulurmuş. Bir gün bir sabuncu dükkânına uğrayarak bir testi dolusu sabun suyunu içmiş. Kendisine bir şey olmadığı için keramet gösterildiğine inanılırdı. Bosna Caddesi üzerindeki mezarlığa defnedilmiştir. Vefatından sonra adak adayanlar mum yakanlar çok olmuştur. Çok rüzgârlı havalarda dahi mumlar bitene kadar sönmez olduğundan bahsedilmektedir.[203]

2.5.5. Şem'i Muhammet Efendi (Ahmed)

Köstendil'de yaşamıştır. Burada müftülük yapmıştır. Âlim ve şairdir. Hat üzerine önemli eserleri vardır. Mürettep bir divanı bulunmaktadır. 3 kıta 18 satır tertipli hattatların hal tercümelerini yapmış olduğu Tuhfet'ül Hattateyn ile Rayat'ün Nasri ve'l İrşad adında eserleri vardır. Nureddinzade'nin halifi Alaaddin Kamil Efendiden kırk bab üzerine yazılmış cihadın üstünlüklerine dair Ucale-i Fusul-i Erbain adlı Türkçe eseri vardır. Hat ilmini ünlü hattat İsmail Zühdi Efendi'den öğrenmiştir. 1855 yılında ahirete irtihal etmiştir.[204]

Rayat'ün Nasri ve'l İrşad eserinin önsözünde Ruslar ile yapılan 1853 Kırım Harbinde insanları gayrete getirerek başarılı olmak için motive etmek amacıyla yazdığını belirtmiştir. Sultan Abdülmecid'e ithaf etmiştir. Müellif, Raye olarak adlandırdığı ana başlıklara ayırmıştır. Eserde cihadın faziletleri, nöbet tutmanın değeri, şehitliğin kıymeti, harbin dini ve örfi kuralları, harbi terk etmenin kötülükleri gibi konuları işlemiştir.[205]

2.5.6. Köstendilli Derviş Hüseyin

Keramet ehli velilerdendir. Köstendil'de yaşam sürmüştür. Halk arasında Ganizade olarak bilinirdi. Bir dönem tımarlı sipahi olarak vazife almış iken Şeyh Mustafa Efendi ile tanıştıktan sonra ahirete meyli artmıştır. Şeyhe intisap ederek deli

---

[203]Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s.685.
[204] Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yayınevi, C.1, İstanbul, 1972, s.449.
[205] Selahattin Yıldırım, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Muhaddisleri ve Eserleri*, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı:13, 2004, s.285

divane hale gelmiştir. Tımar görevini yerine getirmemeye başlamıştır. Bu durumdan dolayı toprakları ekip dikmesi ve asker yetiştirmesi için görev oğluna tevdi edilmiştir.

Berberlik görevini devam ederek geçimini bu meslekten sağlamıştır. Ailesini de ihmal etmeye başlamıştır. Üç kızı ve bir oğlu olan Derviş, eve gitmemeye başlayıp dükkânında ikamet etmeye başlamış. Yirmi yıl boyunca hiç eve gitmediğinden bahsedilmektedir. Bu sürede ailenin geçimini oğlu üstlenmiştir. Para arttığında kendisi de ailesine akçe göndermiştir. Meczup bir tavrı bulunur, kimseyle konuşmaz ve sohbet etmezmiş. Yeteri kadar müşteri tıraş edermiş.

Hakkında çeşitli menkıbeleri bulunmaktadır. Bunlardan birkaçını belirtmekte yarar vardır. Bir gün Derviş Hüseyin'i abdest alırlarken görmüşler, namaz kılmazsın neden abdest alırsın diye sorulduğunda şu mahalde cenaze var biraz sonra feryatları duyarsınız demiş. Bir müddet sonra Derviş'in oğlu vefat etmiş. Kimsenin cenazesine katılmayan derviş, oğlunun cenazesini camiden mezarlığa kadar kendi taşımış.

Tıraşa gelen bir müşterisi içinden geçirerek "meczuptur, ustura ile boğazımı kesmesin" diye endişeye kapıldığında Derviş Hüseyin; "Bir gün Gani Baba ile oturuyorduk. "Baba, bizim Ali neredir?" diye sorduğunda "Hahan tepesi altındaki derbentte askerler ile yoldadır" dedim. Sonrasında Ali'ye sorulduğunda dediği yerde çıkmış.

Dükkânda kullandığı suların hepsini toplayıp çeşmede bulunan yalağa dökermiş. Ahali merak edip sorduğunda su taşımak meleklere büyük hizmettir, onlar zahmet etmesinler diye su taşıyorum dermiş.

Bazen hamama gider ve çıkışta namaz kılardı. İstediğiyle konuşur istediğiyle sohbet etmezdi. Sevdiklerine zaman zaman meçhulden haberler ilettiği vaki olurdu.[206]

[206] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s.688.

2.5.7. Şatır Baba

Köstendil yakınlarında bulunan Garaltice-i Kasım köyünde ikamet ederdi. Keramet ehli birisidir. Dinin emir, tavsiyelerine uymada günahlarında kaçınmada titiz davranırdı. Köstendilli Süleyman Şeyhi'nin babası Hasan Efendi ile yakın ilişkileri bulunurdu. Hasan Efendi ile bir seferinde İstanbul'a beraber gitmişlerdir.

Şatır Baba, bir gün rüyasında evliyaların toplandığını görür. Halka oluşturmuşlardır. Evliyaların başı Kutbu'l Azam; Beşir Ağa, Süleyman, Muhammed Efendi ile Köstendilli Hasan Efendi için Fatiha okuyalım demiş. Şatır Baba Kutbun ayaklarına kapanarak Hasan Efendi'yi bağışlamasını söylemiş. Kutup, Şatır Babaya yukarı bakmasını belirtmiş. Yukarıda iki büyük bulutun birbirine birleştiğini görmüş. Bu durumdan sonra af mümkün değildir. Rızaya teslimiyet ve dua gerektir demişler. Şatır Baba rüyasından uyandıktan sonra durumu Hasan Efendi'ye anlatarak, geç uyandık kurtarmak nasip olmadı demiştir.

1752 yılında Sultan I. Mahmut, Kızlar Ağası Beşir Ağa'ya; bugün selamlığı senin camide yapacağız der. Beşir Ağa'nın Camisi olmadığı ve tekrar soramadığından kara kara düşünür. Bu durumu gören hazinedarlık dairesinde görevli Süleyman adında birisi Beşir Ağa'ya üzüntüsünü sorar. Durumu vakıf olan Süleyman, Padişahın kastının Arap Cami olduğunu belirtir. Ağa Camiyi hazırlatır. Padişah, Ağa'nın Camiyi doğru bilmesine şaşırıp nereden bildiğini sorar. Ağa durumu anlattığında Süleyman'ı terbiye etmesini emreder. Ağa da genci hazinedar olarak tayin eder. Bazı durumlardan dolayı Süleyman Şeyi pederi Hasan Efendi ile münasebetleri başlamıştır. Hasan Efendi vasıtasıyla Rumeli vergilerini toplamaya başlayan Süleyman Efendi, toyluk ve makamın ağırlığından kendisine paye elde ederek devleti zarara uğratmaya başlamıştır. Bu durum gün geçtikçe artmış ve padişah duruma vakıf olmuştur. Bu olaydan dolayı Beşir Ağa, Süleyman ve Muhammed Efendiler tutuklanarak idam edilmişlerdir. Süleyman Şeyhi Hasan Efendi'nin Köstendil ve çevresinde çok sevildiği hayır hasenatının çok olduğu bilindiğinden elli gün hapis hayatı ile cezalandırılmıştır. Şatır Baba'nın rüyası çıktığından dolayı veliyullahtan olduğuna karar verilmiştir.

Şatır Baba'nın rivayetlere göre otuz kırk gün iftar etmeden oruç tutmuştur.

Harman zamanı mahsulü ile uğraşırmış. Köylüler öleceğinden korkup yetkililere haber vermişler. Mahsulü ile uğraşırken bir keklik musallat olmuş, ne kadar kovsa da geri gelmiş. Hanımı bunun Allah'ın ikramı olduğu, orucunu bozup yemezse küfür ehlinden olacağı telkinin de bulunmuş. Baba, duruma rıza göstererek keklik ile iftarını açmıştır.[207]

2.5.8. Köstendilli Abdullah Efendi

Şehrinde çoğu kişinin sevdiği deli divane ve âlim olarak bilinirdi. Abdi Paşa olarak da tanınmaktadır. Babası âlimlerden Derviş Efendi'dir. Abdullah Efendi gençliğinde farklı kişiliğinden dolayı ebeveynleri Süleyman Şeyhî'ye gelip sağlığına kavuşturulması ya da öldürülmesi için karar vermesini çok defalar talep etmiştir. Gerekçe olarak bir gece kendilerini öldüreceklerinden korktuklarını ifade etmişlerdir. Köstendilli Süleyman, bunun şer'i hükümlere göre mümkün olmadığını dile getirmiştir. Önlem olarak bir kaleye kalebend olarak gönderilmiştir.[208] Kalebendlik; Osmanlı Devleti'nde bir cezai müeyyidedir. Suçlu görülen kişiler kale surlarından dışarı çıkarılmadan burada tutulurlardı. Kalebentlerin suçuna göre zindan veya kale içi serbest dolaşım hakları bulunurdu. Islah oluncaya kadar kalede süre geçirirlerdi.[209]

Abdullah Efendi'nin kalede ne kadar süre ile kaldığı bilgisini tam olarak bilememekteyiz. Bir müddet sonra sakinleştiğinin haberi üzerine cezası bitirilip Köstendil'e geri gelmiştir. Bir yıl boyunca evinden dışarı çıkmamıştır. Dışarı çıktıktan sonra da halk ile iletişim kurmakta sorun yaşamıştır. Sakin tavırları ile dikkat çekmeye başlamıştı. Çoğu zaman mantıksız cümleler kursa da kendisiyle ilgili suallere anlamlı mantıklı cevaplar verirdi. Derviş Hüseyin Efendi gibi hamama gider, paklanır, çıkışta iki rekât namaz kılardı. Başkaca namaz kılmazdı. Sebebi sorulduğunda birisi kendim için birisi Hak için başka da lazım değildir cevabını vermiştir.

Abdullah Efendi, her gün uğradığı Süleyman Şeyhî'ye onu çok sevdiğini ama onun kendisini sevmediğini iletirdi. Şeyhî Efendi'de kendisini sevdiğini söylediğinde cevabı, Kur'an'daki elif gibi olduğundan dolayı seni çok severim. Sen beni bu kadar

---

[207] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e.,s.689-691.
[208] Ali Yılmaz, a.g.e., s.66.
[209] Ömer İşbilir, *"Kalebend",* TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. Ek-2, Ankara, 2019, s.5-7.

sevemezsin derdi. Şeyhî; babasının âlim bir kişi olduğunu namazında hassas bir kişi olduğunu, kendisinin hiç namaz kılmadığını, babasının elini niye öpmediğini sorduğunda; "Bilse o benim elimi öper, onun namazının ona faydası var. Ona iyi gelir. Benim iki rekât kıldığım namazın bir rekâtı benim diğeri Rabbin başkacasına gerek yoktur" derdi.

Birçok kerametinden bahsedilir. Ramazan günleri on birden sonra tütün içmezmiş. Sebebi sorulduğunda halini bilmeyen kişinin kendisine kanıp orucunu bozmasın diye dermiş. Döneminde alev çıkarmak için çakmağı taşa vurulurdu. Abdullah Efendi çokça sert vurup ateş yandıktan sonra bir müddet seyreder, taştan kırılan parçaları toplar ve yermiş. Bu durum karşısında şaşıran Şeyhî Efendi, taş parçalarının yemesinden sonra midesinin parçalanacağından dolayı öleceğini zannetmiş ama olumsuz bir olay vukuu bulmamıştır.[210]

Köstendilli Emin Ağa, Abdullah Efendi'nin tüm ihtiyaçlarını karşılayan Şeyhi Efendi'nin abisidir. Emin Ağa ile tımar sahipleri arasında bir gün ihtilaf çıkmıştır. Tımarcılar şikâyet için Manastır Şehrine yola koyulurlar. Durum ile ilgili Abdullah Efendi'ye bilgi verildiğinde, "Ellerinden ne gelirse yapsınlar. Ya çobana ya sığırtmaca takılırlar." şeklinde bir ifade kullanmıştır. Ertesi gün şehirden giden grubun Rumeli valisi ile görüşemediği anlaşılır. Sebebi ise başıbozuk sipahilerden birilerinin bir sığırtmacı öldürdüğü, halka zulüm ettikleri için Rumeli Valisi görevden azledilmiş olduğu anlaşılır.

Bir gün Şeyhî Efendi'nin evinde oturulurken Abdullah Efendi, herkes kendi şehrine gitsin ifadesini kullanmıştır. Orada bulunanlar arasında Şeyhî'nin damadı Sofya Müftüsü Abdurrahman Efendi'de bulunuyordu. Bir zamandan beri Köstendil'de ikamet ediyordu. Bir müddet sonra şehre gelen Rumeli Valisi Gürcü Osman Paşa'nın baskılarından Abdurrahman Efendi Sofya'ya taşınmak zorunda kalmıştır.

Her sabah Şeyhî Efendi'ye uğrayıp aynı yere oturup kahvesini içer giderdi. Bir gün gelip başka yere oturup kalkmamıştır. Üç gün burada kalmış sonrasında rahatsızlanmıştır. Birkaç gün sonra da vefat etmiştir.[211]

---

[210] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s.693-694.
[211] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s.695.

2.5.9. Köstendilli Vaizzade Şeyh Mustafa Efendi

Şeyh Mustafa Efendi, Köstendil'e 40 km uzaklıktaki Radomir kasabasında ikamet ederdi. Her Cuma günü Köstendil'e gelir Fatih Cami'nde zikir halkası oluştururdu. Bir gün Rifai şeyhlerinden birisinin yolu şehre düşmüş ve dervişleriyle beraber camide zikir yapmak istemiş. Şeyh Mustafa zikir yapacakken "Bizim ayinimiz geri durmaz" diyerek zikrine başlamış. Şeyh Mustafa Efendi'de duruma sinirlenerek Rıfai şeyhinin zikrini müritleri ile bozmuş. Rıfai şeyhi duruma şaşırarak müritlerini alıp camiden ayrılmış. Olayın ardında şeyhe itibarı azalmış, iltifattan düşmüş. Bir müddet sonra tarikat yolunu bırakıp sıradan biri gibi davranmış. Geçimini gayrimüslim Kıptilerin cizyelerini toplama vazifesiyle sağlamış ve halkın itibar etmediği biri haline gelmiştir.[212]

2.5.10. Kayabaşa

Gençliğinde cesur, güçlü kuvvetli olarak bilinirdi. İştip kasabasından olan Kayabaşa, çoğu zamanını Köstendil'de geçirirdi. Bir gün Köstendil'de oturan bir asker kışın ayazında, fırtınanın olduğu bir zamanda İstanbul'dan dönüyormuş. Şehrin uzaklarında yolda Kayabaşa'yı Meriç yalısına giderken gördüğünde bu havada ölecek diye düşünmüş. Ertesi gün şehre geldiğinde Kayabaşa'yı kahvede görünce şaşırmış. "Ne zaman geldin?" diye sorulunca amma tufan ve boran diyerek cevap vermiş.

Gençliğinde kötü arkadaşlarıyla takılmaya başlayınca yol kesiciliğine başlayan bu zat sonra bir haller gelerek işini, gücünü, ailesini bırakıp İştip, Feratup, Köstendil arası hep gidip gelirmiş. Ahalinin çoğunun sevgisine mazhar olan bir kişidir. Çok konuşmaz ama sürekli dudaklarını oynatır, ne okuduğu anlaşılmazdı.

Bir gün Süleyman Şeyhî, kardeşleri ile birlikte ağabeyinin konağında otururken Kayabaşa gelip bir sütuna dayanıp herkesi seyre dalmış. Bir müddet sonra Şeyhî' ye dönerek "Sen Ayvaz, ben Köroğlu" demiş. Biraderi Abdullah Ağa, ya ben kimim diye sorunca "Çingene Osman" cevabını almış. Bahsedilen zat Kayabaşı'nın yol kesiciliği

---

[212] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s.686.

zamanındaki arkadaşlarından birisi olduğundan Abdullah Ağa bu duruma bozulmuştur.[213]

2.5.11. Torlak Baba

Köstendil'e başka bir yerden gelip ömrünü şehirde geçirmiş bir kişidir. İlk geldiğinde bir iki yıl hiç konuşmamış, sonrasında ilim sahibi kimseler gibi konuşurmuş. Halk onun bu haline hayran olmuş. Nakledilir ki, bir gün kasabanın birinde Bekir Bey adında birinin evine misafir olur. Ev sahibinin çok methettiği ata su ve yem vermek için giderler. At kovadaki suyu bitiremez. Torlak Baba "Çok methettiğin at bu mudur? Bir bakır su içemedi. Ben bu halimle bakır kovayı bitirir üzerine dört kupa arpa yerim" der. Ev sahibi işin muzipliğinden geri kalmaz ve unu yaparsa atı vereceğini söyler. İş ciddiye biner ve Torlak Baba suyu içer ve dört kupa arpayı yer. Çaresiz ev sahibi atı verir. Torlak atı alıp bir müddet gidip geri döner. Der ki; atını çok seversin bilirim. Geri vermek isterim. Şehirde çoluk, çocuğum var. Yılda biraz zahire, yağ, peynir gönderirsen anlaşalım." Ev sahibi sevinerek kabul eder. Ahali, Torlak Baba'yı kendini gizlemiş, veliyullahtan olduğuna inanırdı.[214]

2.5.12 Dede Sultan

Horasan'dan şehre gelip yerleşen ermişlerdendir. Rivayete göre, ihtiyacı olup yürüdüğünde bir yıl boyunca geri geri gidip gelmiştir. Bu hareketinin sebebini kimse anlayamamış. Keramet ve hâl sahibi birisi olarak halkın teveccühünü kazanmıştır.

Köstendil'in Alay Bey Mahallesindeki Alay Bey Cami haziresine defnedilmiştir. Vefatından sonra kabrini ziyaret edenler, duada bulunulurmuş. Bir gün şehri büyük bir sel almış. Evler harap olmuş. Bahçeler tarumar olmuş fakat kabri şerifine ve aile efradına hiçbir zarar gelmemiştir.[215]

---

[213] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s.692.
[214] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s. 697.
[215] Sezai Küçük ve Semih Ceyhan, a.g.e., s.682-683.

2.6. Köstendil'deki Cami ve Mescitler

Köstendil'de 31 cami ve mescidin varlığından bahsedilmektedir. Köylerinde 12 cami ve mescit mevcuttur.[216] 1872-1873 Tarihli Tuna Vilayeti Salnamesinde cami sayısı 16 olarak belirtilmiştir. 4 Kilise, Havra ve Manastır varlığından bahsedilmiştir.[217]

2.6.1 Fatih Cami

Köstendil'de günümüze kadar ulaşan iki camiden birisidir. Fatih Sultan Mehmet, Bosna seferi sırasında Filibe, Köstendil, Üsküp yolunu kullanarak gitmiştir. Bu sefer sırasında Köstendil'in de içinde bulunduğu vergileri tahsil etmek ile görevli Haraççı Kara Mehmet Bey'in caminin yapılmasını emrini vermiş ve Fatih Sultan Mehmet Han ismiyle anılmasını istemiştir. Camiye vakfedilen gelirin yetersiz olduğu durumlarda hazineden destek alınmıştır.[218]

Ayverdi, bu caminin Fatih cami denilse de Kanuni dönemi camilerinden birisi olabileceği üzerinde durmaktadır.[219] I. Dünya Savaşından sonra şehri gezen H. Minetti'nin Fatih camisi olarak adlandırmıştır. Semavi Eyice, 1966 yaptığı ziyarette caminin kubbesinin kasnağındaki tuğlada yazan 1530/1531 yılını yapım tarihi olarak belirlemiştir. Kanuni döneminde yapıldığını gösteren önemli bir unsur olarak görmüştür.[220] Fatih döneminde ahşaptan yapılan cami, 1565 yılında Kanuni döneminde günümüz yapısı yapılmıştır.[221]

Türk mimarisine uygun olarak duvarları karma taş ve tuğla ile örülmüştür. Minaresi diğer Osmanlı eserlerine benzememektedir. Taş ve tuğla kullanılarak yapılmış olan minare altı köşesi ve birbiri ardına kullanılan malzemelerin örgüsü ile arı peteğine benzemektedir.[222]

---

[216] Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.141.
[217] Aşkın Koyuncu, *Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908*), s.211
[218]Michael Kiel, Köstendil", s.278.
[219]Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.166.
[220]Semavi Eyice, *"Fatih Camii*", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.12, İstanbul, 1995, s.242-243.
[221]Mehmet Zeki İbrahimgil, *Balkanlarda Fatih Sultan Mehmed Camileri*, Balkanlarda İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri, Tiran, 2003, s.515
[222]Semavi Eyice, *"Bulgaristan'da Türk Mimarisi*", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.6, İstanbul, 1992, s.403-408.

Caminin yanına bir vakıf kütüphanesi de bulunmaktadır. Babıali'de görevli Çelebi Ağaoğlu Mollazâde Mehmed tarafından eski ve yeni kütüphaneleri birleştirmiştir. Şehirdeki başka kitap koleksiyonlarını da toplayarak 1854-1855 yıllarında kıymetli bir kütüphane meydana getirmiştir. Kitapların üzerinde Kütübhâne-i Köstendil ibaresi bulunmaktadır.[223]

2.6.2. Feridun Ahmed Bey Cami

Caminin banisi kısa bir dönem Köstendil'de sancak beyliği yapan Feridun Ahmet Bey'dir. Cami, 1575-1577 yılları arasında inşa edilmiştir. Cami Cuma cami niteliği taşımaktadır.[224] Kubbedeki tuğlada 1577-1578 rakamları bulunduğundan caminin yapım tarihinin bu tarihler olduğu doğrulanmış olmaktadır. Merkezde bulunan cami çifte hamamın yanındadır.[225]

Caminin kitabesinden Hicri 1147 (1734/35) yıllarında tadilattan geçildiği görülmektedir.

"Bu camiyi inşa eden cihan durdukça yâd olsun,

Ya Rab, eden tamirini iki âlemde şâd olsun…[226]

Günümüzde caminin güney yönünden Hristo Smirnenski Caddesi bulunmaktadır. Doğu ve Kuzey Doğu tarafında Stefan Karadzha Caddesi geçmektedir. Batı ve Güney Batı tarafında Rayna Tsaneva Caddesi yer almaktadır.[227]

2.6.3. Ahmet Ağa Cami

Camiyi yaptıran kişi hazinedar olarak görev yapmıştır. Kara Mehmet Paşa Mahallesindedir.[228]

---

[223]Orlin Sabev, *Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi,* Vakıflar Dergisi 60, 2023, s.126.
[224]Michael Kiel, "*Köstendil*", s.278.
[225]Gülberk Bilecik, *Bulgaristan'da Bir Osmanlı Şehri Köstendil ve Feridun Ahmet Bey Camii*, Internatıonal Peer-Revıewed Journal Of Scıentıfıc Research, *39*(1), Gostivar, 2023, s.16
[226] Gülberk Bilecik, a.g.m., s.15.
[227] https://maps.app.goo.gl/dCZEbv5txsRhabc16 (29.05.2024)
[228] Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.63.

2.6.4. Alay Bey Cami

1261 yılında geçen kayda göre camiyi yaptıran kişi Sinan Bey'dir.[229]

2.6.5. Gazi Süleyman Paşa Cami

Süleyman Paşa'nın kim olduğu bilinmemektedir. Arşiv kayıtlarında cami vakfına mütevelli tayini olduğuna dair belge bulunmaktadır.[230]

2.6.6. Bayezid Cami

Kubbeli ufak bir caminin varlığı bilinmektedir. Adının nereden geldiği bilinmemektedir. Köstendil elden çıktıktan sonra minaresi yıkılmış ve bir dönem askeri ambar olarak kullanılmıştır.

2.6.7. Cizyedar Kara Mehmet Cami

Kara Mehmed Mahallesindedir. Yaptıran kişinin İstanbul'da da eserleri bulunmaktadır.[231]

2.6.8. Derviş Çelebi Mescidi

Kaya Mescidi olarak da bilinmektedir. 106 numaralı tapu tahrir defterinde 1259 yılına ait kayıtta belirtilmektedir.[232]

2.6.9 Hacı Dindar Cami

Hacı Dündar Mahallesindedir.[233]

2.6.10 Hacı Ferhat Cami

Debbağhane yakınlarındadır.[234]

2.6.11 Halil Paşa Cami

İmaret Cami olarak da bilinmektedir. Rumeli Beylerbeyliği yapan Halil Paşa tarafından yaptırmıştır. Arşiv kayıtlarına göre cami ve imareti bulunmaktadır. 1953

---

[229] Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.63.
[230] BOA.C.EV. 421/21348.
[231] Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.63.
[232] Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.63.
[233] Musa Sezer, a.g.t., s.98.
[234] Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.63.

yılına kadar varlığını devam ettirmiştir. [235]

2.6.12 Müderris Şeyh Mustafa Nureddin Efendi Cami

Halvetiyye Tarikatının kullandığı camilerden birisidir.[236]

2.6.13 Mollazade Hasan Efendi Cami:

Mollazade mahlası Süleyman Şeyhî'nin ailesine ait olduğundan babası veya aile efradından birisi yaptırmış olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Cuma Mahallesindedir. Arşiv kayıtlarında imam tayinleri, tevliyet görevleri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.[237]

2.6.14 Siyami Ahmet Efendi:

Cuma Mahallesindedir. Siyami mescidi olarak da bilinmektedir.[238]

2.6.15 Sufi Mehmet Paşa Cami

Bosna Sancak Beyliği ve Rumeli Beylerbeyliği yapan Sufi Mehmet Paşa'nın Köstendil'de bir cami kaydedilmiştir.[239]

2.6.16 Turhanzade Cami

Evliya Çelebi'nin bahsettiği üç camiden birisidir.[240]

2.6.17 Tespit Edilen Diğer Cami ve Mescitler

Mamak Bey Mescidi, Çukur Mescidi, Hacı Mehmet Ağa Cami, Ahmet Bey Cami, Murat Çelebi Cami, Sahhaf Beyzade Derviş Mescidi, Solakzade Hasan Çelebi Cami, Şadırvan Cami ve Cuma Mahallesindeki Mehmet Çelebi Cami'dir. [241]

---

[235] BOA.C.BLD. 17/825.; BOA. C. BLD. 59/2933; Machiel Kiel, "Köstedil", s.278.
[236] Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.64.
[237] BOA.C.MF. 178/8894; BOA.C.EV. 372/18882; BOA.C.EV. 585/29519.
[238] BOA.EV. 23903; Ekrem Ayverdi, a.g.e., s.64.
[239] Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.64.
[240] Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.64.
[241] Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s.64.

2.7. Köstendil'deki Kiliseler

XIX. yüzyılda Köstendil Şehri'nde 4 kilisenin varlığı bilinmektedir. Şehrin dini ve sosyal yaşamına canlılık katmaktadır. 3 Kilise Osmanlı döneminde yapılmıştır.

2.7.1 Assumption Church (Varsayım Kilisesi)

1816 yılında şehir Merkezinin meydanına yakın yerde inşa edilmiştir. Önceden burada bulunan Aziz Nikolas kilisesinin temelleri üzerine yapılmıştır. XIX. Yüzyılda yaşamış olan ressam Toma Vishanov fresklerini yapmıştır. Nikolas kilisesinden kalan sunak kapısı halen durmaktadır.[242]

2.7.2 Aziz Mina Bulgar Kilisesi

1859 yılında inşa edilmiştir. Şehrin batı kısmında yer almaktadır. Manastır kilisesi olarak yapılmıştır. Üç nefli bir bazilikadır. Güneyindeki bir revak kutsal pınarın bulunduğu ufak bir şapele bağlantılıdır. İkonaların bazılarını 1860 yılında Köstendilli Vasil Zograf yaparken geri kalanlarında Samakovlu Yanaki Zograf ve Danail Shtipliyata'nın çalışmaları bulunmaktadır. [243]

2.7.3. Church Of Saint George (Aziz George Kilisesi)

Şehir merkezinin güneybatısına düşmektedir. Kolusha bölgesinde bulunmaktadır. X. Yüzyılın sonları XI. Yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Köstendil'in korunmuş en eski kilisesidir. Büyük bir merkezi kubbe ile kare şekilli kat planındadır.[244]

XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyıl başlarına kadar Köstendil Katedrali olarak hizmet vermiştir.[245] Şehirde Assumption Church kilisesi yapıldıktan sonra önemini

---

[242] https://www.gezi-yorum.net/etiket/kostendil-gezilecek-yerler/ (12.05.2024)
[243] https://www.digital-culture.eu/en/material-assets/kyustendil/kyustendil-municipality/84-bulgarian-revival-church-st-mina (12.05.2024)
[244] http://www.kyustendilmuseum.primasoft.bg/bg/mod.php?mod=userpage&menu=380102&page_id=195 (12.05.2024)
[245] https://liternet.bg/publish20/d_strahilova/za_niakoi.htm (12.05.2024)

yitirmeye başlamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı zamanında ciddi hasar alan kilise 1880 yılında tekrar inşa edilmiştir. [246]

2.7.4. Aziz Dimitar Kilisesi

Kilise 1864-1865 yıllarında inşa edilmiştir. Bulgar Ortodoks kilisesidir. İkonaların çoğunu Samakovlu Ivan Dospevski yapmıştır. Kilisenin birtakım eşyaları hayırsever vatandaşlar, din adamları ve zanaatkârlar tarafından temin edilmiştir.[247]

Bu bölümde 1700-1878 yılları arasında Köstendil Şehri'nde bulunan tekkeler, tarikatlar, din adamları, âlimler, veliler, camiler, mescitler ve kiliselerin dini ve sosyal hayata katkılarından bahsettik. Şimdi Köstendil Şehri'nin Osmanlı hâkimiyetinden çıkması ve sonrasında yaşadığı demografik, dini ve sosyal hayatındaki değişimlere bakalım.

---

246 http://www.kyustendilmuseum.primasoft.bg/bg/mod.php?mod=userpage&menu=380102&page_id=195 (12.05.2024)

247 https://www.digital-culture.eu/en/material-assets/kyustendil/85-st-dimiter-church-town-of-kyustendil (03.06.2024)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI HÂKİMİYETİNDEN SONRA KÖSTENDİL ŞEHRİ'NİN YAŞADIĞI DEĞİŞİMLER

Osmanlı Devleti, XIX. Yüzyılda Balkan coğrafyasında isyanlara ve savaşlara maruz kalmıştır. Her millet kendi devletini kurma girişimlerinde bulunurken güçlü devletlerden yardım talep etmişlerdir. Dönemin güçlü devletleri kendi çıkarları doğrultusunda isyanları desteklemiş ve yeni devletlerin oluşmasının zeminini hazırlamıştır. Bölgeler ve şehirler savaşların etkisiyle harap durumu düşerken şehirlerdeki iltica da hızlı bir şekilde artmıştır.

Köstendil'in, 1877-1878 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus Harbi neticesinde demografik yapısında, dini ve sosyal hayatında ciddi farklılıklar meydana gelmiştir.

3.1 Balkan Coğrafyasında 1877-1878 Yılları Arasındaki Osmanlı-Rus Savaşı'nın (93 Harbi) Etkileri

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl içerisinde yaşadığı, iktisadi, idari ve toplumsal sorunlar, aynı yüzyıl içerisinde Osmanlı Devleti'nin daha büyük kayıplara ve yenilgilere uğramasına sebebiyet vermiştir. XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 4 savaş cereyan etmiştir.[248] Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda Rusya ile girdiği her savaştan büyük zararlarla çıkmıştır. Osmanlı Devleti bu 4 savaş içerisinden sadece İngiltere ve Fransa ile müttefik olarak girdiği 1853-1856 Kırım Harbi'nden galipler safında ayrılabilmiştir.[249]

Rusya'nın ticaret yollarını elinde tutmak amacıyla sıcak denizlere inme, Balkan coğrafyasında bulunan Hristiyan Ortodoks tebaaya hükmetme, "Panslavizm" politikasını takip etmesi, Osmanlı Devleti ve Rus İmparatorluğu arasında yaşanan

[248] 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, 1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı.

[249] Yüksel Bayıl, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun İkmal ve İaşesi*, History Studies, Cilt 5 Sayı: 1, Gaziantep 2013, s. 17.

savaşların temel sebeplerini hazırlamıştır.[250] Osmanlı Devleti ve Rusya arasında cereyan eden savaşların en önemlilerinden biri, askeri teknolojilerin önceki dönemlerden farklı bir şekilde gelişmeye başladığı bir dönemde gerçekleşen, Rumi takvimde 1293 yılına denk gelmektedir. "Doksan Üç Harbi" olarak da adlandırılmıştır.[251]

93 Harbi neticesinde Rus ordusu Balkan Cephesinde Edirne'ye kadar, Kafkas Cephesinde Erzurum'a kadar ilerleme fırsatı bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda en yoğun savunma hattı olan Plevne'de düştükten sonra Osmanlı Devleti yenildiğini kabul etmiştir.[252] Padişah Sultan 2. Abdülhamid tarafından önce Avrupa'ya yapılan çağrı kabul görmeyince, Rus Çarına mütareke talebi yapılmıştır. Eski Zağra'ya bağlı Kızanlık'ta başlayan mütareke görüşmeleri, Edirne'nin Ruslara teslim olması üzerine Edirne'de devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Kızanlık'a gönderdiği heyet içerisinde; Hariciye Bakanı Server Bey başkanlık yapmıştır. Hassa Hazinesi Bakanı Namık Bey, Albay Osman Paşa, Askeri Müşavir Necip Bey ve Kaymakam Agâh Beyler bulunmaktaydı.[253] Rus heyetinin başlıca teklifleri şunlardır;

- Karadağ, Sırbistan ve Romanya'ya bağımsızlık verilmesi
- Rusların aldığı toprakların müsavi miktarda sınırlarının genişletilmesi,
- Bulgaristan'a Prenslik verilmesi,
- Bosna-Hersek'e muhtariyet verilmesi,
- Rusya'nın boğazlar üzerindeki edindiği hakların devam etmesidir.[254]

Osmanlı heyetinin alınan bütün kararların kabul edilemeyeceğini bildirmesi üzerine, Rus heyeti tekliflerin ya toptan kabul edilmesi ya da reddedilmesini istemesi üzerine, Osmanlı heyeti durumu İstanbul'a bildirmiştir. Daha sonra ateşkes antlaşması

---

[250] Erdoğan Keleş, *Rusya'nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 21, 2008, s. 123-140.
[251]Yüksel Bayıl, *a.g.m.*, s. 17-18
[252]Remzi Çavuş, "*İngiliz Basınında Plevne Savunması (19.07.1877-10.12.1877),* Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı: 1, 2016, s. 166.
[253]Mahmud Celâleddin Paşa, "*Mir'ât-ı Hakîkat, Târihî Hakîkatların Aynası"*, (Hazırlayan: İsmet Miroğlu), Cilt I-II-III, Berekât Yayınları, İstanbul 1983, s. 593
[254]Mahmud Celâleddin Paşa, *a.g.e.*, s. 594-595.

1878 yılının ilk aylarında imzalanmıştır. Osmanlı Devleti'ni temsilen dönemin Dışişleri Bakanı Server Bey ile Hazine Bakanı Namık Bey antlaşmayı imzalayan kişilerdir.[255] Bu antlaşma sonucunda balkan coğrafyası için alınan önemli kararlar;

- Bulgar Prensliği kurulacak ve yerel Hıristiyan bir hükümet tarafından yönetilecekti. Yerli askeri bulunacaktı.
- Karadağ'ın bağımsızlığı tanınacaktı. Kesin sınır sonra belirlenecekti.
- Romanya ve Sırbistan'ın bağımsızlığı tanınacaktı. Sırbistan sınırı belirlenirken Romanya'ya yeterli toprak verilmesi kararlaştırıldı.
- Bosna ve Hersek'e muhtariyet verilmesi kararlaştırıldı.
- Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki diğer topraklarında da aynı derece düzenlemeler yapılması kararlaştırıldı.[256]

Balkanlarda oluşan yeni sınırların belirlenmesi sürecinde komisyon kurulmuştur. Bu komisyona Rusya tarafından Miralay Baron Kaulbars ve Mülâzım Prens Obolenski görevlendirilmiştir. Karadağ delegesi Maşo Vribica'dır. Osmanlı delegesi ise Veli Rıza Beydir. Komisyon görevlileri Karadağ'ın Çetine şehrinde toplanmışlardır. Karadağ hükümeti imzalanmış olmasına rağmen mütareke şartlarını hiçe sayarak Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarında hukuksuzca ilerlemeye devam etmiştir.[257] Bu süreçte hem Rus orduları tarafından koordine edilen Bulgar çeteleri, hem mütareke şartlarına uymayan devletler, Müslüman-Türk halka büyük zulmetmiş, başta cami gibi dini yerler olmak üzere mezarlıklar, han, hamam gibi Türklerle ilgili her şeye acımasızca zararlar vermiştir.[258]

Mütarekeden sonra Edirne'de başlatılması kararlaştırılan, barış görüşmelerine Rusya, eski İstanbul elçisi General Ignatiev'i görevlendirmiştir. Diğer Rus görevlisi Nelidov'dur. O da İstanbul'da önceden maslahatgüzar olarak görev yapmıştır. Osmanlı Hükümeti ise birinci temsilci olarak Hariciye Bakanı Saffet Bey'dir. Berlin

---

[255]Vahit Cemil Urhan, *Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Sürecinde Karadağ'ın Bağımsızlığını Kazanması,* Avrasya Etüdleri, Cilt, 50, Sayı: 2, 2016, s. 242.
[256] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985, s. 279.;
[257] Vahit Cemal Urhan, a.g.m., s. 244.
[258] Abdullah Kara, *93 Harbi Sonrasında Anadolu'nun Demografik Yapısına Etki Eden Göçler,* Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 8 Sayı: 1, 2024, s. 92.

büyükelçisi Sadullah Bey, ikinci temsilci olarak belirlenmiştir.[259] Görüşmelerin şubat ayında Edirne'de başlamasından sonra diğer oturumun, "Ayastefanos" (İstanbul Yeşilköy) köyünde yapılması kararlaştırılmıştır. Osmanlı hükümetini Saffet Paşa ve Sadullah Beylerin temsil ettiği "Ayastefanos'ta" ilk müzakere 24 Şubat'ta yapılmıştır. Yapılan müzakerelerde Osmanlı hükümeti Romanya'nın, Sırbistan'ın ve Karadağ'ın bağımsızlığı tekrar onaylanmıştır. Sonuç olarak 29 maddeden oluşan sulh antlaşması imzalanmıştır.[260]

Geçici bir anlaşma hükmünde olan "Ayastefanos Antlaşması", Rusya'nın Balkanların tek hâkimi konumuna gelmesine sebebiyet vermiştir. Kafkas Cephesinde ise Kars ve yaylalarının Rus hâkimiyeti altına girmiş olması, Akdeniz'e hâkim olan "İngiltere'yi" endişelendirmiştir. Karadağ'ın saldırılarına devam etmesi ve Rusya'nın Balkanlardaki bütün dengeleri kendi lehine çevirmesi, Avrupa'nın ve Balkanlarda yeni kurulan ülkelerin dikkatini çekmiştir.[261] Osmanlı Devleti, İngiltere'yi kendi yanına çekmek için 4 Haziran 1878'de yapılan bir anlaşma ile Kıbrıs'ın geçici olarak İngiltere'ye verilmesini kabul etmiştir. Böylece ittifak yapmayı amaçlamıştır.[262]

Avrupa siyasetinin Ayastefanos Antlaşmasına karşı canlanmasından sonra, Osmanlı Devleti çok ağır şartların altına girdiği antlaşmanın hükümlerinin hafifletilebileceği düşüncesiyle Avrupa devletleri ile diplomatik temaslara yoğunlaşmıştır. Almanya Şansölyesi Bismarck'ın diğer Avrupa devletlerine teklifi üzerine, yeni bir antlaşma yapmak üzere Almanya Berlin'de yapılacak bir kongre kararlaştırılmıştır. Almanya Şansölyesi Bismarck'ın başkanlığında toplanan Berlin kongresine, Osmanlı Devleti'nin yanı sıra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtalya, Fransa, İngiltere ile Rusya'nın temsilcileri katılmıştır.[263]

Almanya'nın temel amacı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İngiltere'nin Balkanlardaki düzenlemelere tek başlarına müdahale etmelerini

---

[259] Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 11
[260] Ali İhsan Gencer, *Ayastefanos Antlaşması,* Türkiye Diyanet Vakfı, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 4, 1991, s. 225; Vahit Cemal Urhan, a.g.m., s. 245
[261] Metin Menekşe, *Berlin Konferansı Sonrasında Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Kıbrıs Meselesi (1878-1923),* Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Cilt: 6 Sayı: 12, 2013, s. 309-311.
[262] Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960); Kolonyalizm, Ulusçuluk Ve Uluslararası Politika*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1984, s. 21-25.
[263] Mahir Aydın, a.g.m., s.13.

engellemek olmuştur. 1856 Paris Barış Antlaşmasının şartlarını ilhak ettiği hususunda Avrupa Devletlerinin yoğun baskısı altında kalan Rusya Ayastefanos Antlaşmasının tekrar gözden geçirilmesini kabul etmek zorunda kalmıştır. 13 Temmuz'da gerçekleştirilen görüşmelerden sonra 64 maddelik Berlin Antlaşması katılımcı devletler tarafından imza altına alınmıştır.[264]

Berlin Antlaşması ile son şekli ile onaylanan maddelere göre; Sırbistan, Romanya ve Karadağ bağımsızlıkları tanınmıştır. Bulgaristan'da özerk prenslik kurmuştur. Dış işlerinde Osmanlı Devleti'ne bağlı olacak prenslik iç işlerinde serbest kararlar verecektir. Bosna Hersek imtiyazlı vilayet haline getirilmiştir. Niş Sancağı yeni kurulan Sırbistan'a bırakılmıştır. Teselya Sancağı Yunanistan'a bırakılmıştır. Dobruca Sancağı yeni kurulan Romanya'ya bırakılması kararlaştırılmıştır. Birkaç kaza da Karadağ'a bırakılmıştır. Selanik, Manastır, Kosova bölgeleri Osmanlı Devleti'nde kalmıştır.[265]

Osmanlı Devleti Ayastefanos antlaşmasının ağır şartlarından kurtularak, Berlin Antlaşmasının daha hafif maddeleri ile Balkanlarda 35 yıl daha kalma imkânı bulmuştur. Rusya Balkanlardaki hedeflerini ertelenmek zorunda kalmıştır.

3.2 Köstendil Şehri'nin Osmanlı Egemenliğinden Çıkması

Köstendil, 483 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmış bir şehirdir. Osmanlıların fethi sonrasında Anadolu'dan getirilen, Yörük aileler kentin ve civarının hızlı ve kati bir şekilde Türkleşmesini sağlamışlardır. Köstendil, XV. yüzyıldan sonra sorunsuz bir şekilde gelişmiş ve büyümeye devam etmiştir. XV. ve XVI. yüzyıl içerisinde imar faaliyetleri kapsamında kurulan vakıflar aracılığıyla şehrin birçok önemli ihtiyacı karşılanmıştır. Osmanlı Devleti Hâkimiyeti altında uzun bir süre büyük olaylar şahit olmayan şehir, II. Viyana Kuşatması sonrasında ilk büyük talihsizliğini görmüştür. Bulgar eşkıyalarının önderliğinde Alman ve Macarların katılımıyla şehre baskın

[264] Bekir Sıtkı Baykal, a.g.m., s.203.
[265] Nükhet Eltut, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları*, 38. *ICANAS*, Ankara 2007, s. 126-127

yapmışlardır. Şehirde büyük maddi hasarlı yıkımlar gerçekleştirdikleri gibi, Fatih Sultan Mehmet Cami'nin cemaatini de katledilecek kadar ileri gitmişlerdir.[266]

XVII. Yüzyıl içerisinde bölgede ilk sıkıntıların çıkmasıyla beraber, 1688 yılı içerisinde, Avusturyalı askerler arkalarına aldıkları halk ile beraber Köstendil, Priştine, Üsküp'ü kısa süreliğine ele geçirerek bu şehirleri talan etmişlerdir. Şehrin talihsizliği bunlarla da bitmemiş, 1690 yılında 2.000 kişilik bir Sırp ordusu şehrin tekrar yağmalamış ve Müslüman halka karşı katliam hareketlerine girişmişlerdir.[267]

XVIII. yüzyıl içerisinde de çeşitli karışıklıklara sahne olan Köstendil, çevresinde olan olaylardan büyük oranda etkilenmiştir. 1738 yılı içerisinde, Sofya'da ayaklanan Bulgarlar bölgede büyük bir kıyım hareketi gerçekleştirmişlerdir. Bu durum Köstendil ve Dupniçe halkının yerlerini terk ederek göç etmelerine sebebiyet vermiştir.[268]

XIX. yüzyılın başlarında bölgenin genelinde görülen eşkıyalık faaliyetleri, Köstendil çevresinde de görülmeye başlanmıştır. 1801 yılında artan sorunlar nedeniyle halk içinde bulunduğu durumu zor durumu İstanbul'a bildirmiştir. Osmanlı Devleti yönetimi, eşkıyalık faaliyetlerine önlem almak için Köstendil ve Üsküp'ten sorumlusu Palaslı Mehmet Paşa ile dönemin Rumeli Valisi Ali Paşa'yı görevlendirmiştir. Aynı zamanda uyumlu çalışmaları için ikaz etmiştir.[269]

Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi yenilgisi sonrası Avrupalı Devletlerin araya girmesi sonucunda önceki antlaşmaların maddelerinden kısmen daha hafif olan Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Kabul edilen anlaşmaya göre Bulgaristan'da Prenslik kurulmuştur. Berlin antlaşmasına göre, Bulgaristan'da Osmanlı askeri bulunmayacaktır. Bulgar kendi gücünü oluşturana kadar Rus askeri bölgeyi koruyacaktır. Köstendil, Berlin antlaşması ile fiilen Osmanlı idaresinden çıkmıştır. Şehrin idaresi Bulgar Prensliğinin eline geçmiştir.[270]

---

[266] Machiel Kiel, *"Köstendil", s. 278*
[267] Musa Sezer, *a.g.m.*, s. 32
[268] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Doktora Tezinin 50. Yılı 1942-1992)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1952, s. 25.
[269] Durmuş Akalın, *"XIX. yüzyılda Osmanlı idaresi altında Balkanlar ve Köstendil*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Dergisi, 2015, s.1676.
[270] Durmuş Akalın *a.g.m.*, s. 1685.

Köstendil Şehri'nin idaresinin Bulgar Prensliğine geçmesinden sonra, şehirde Türk-Müslüman nüfusa karşı sistematik bir göç ettirme politikası uygulanmıştır. Şehirde yaşayan Müslümanların mallarına zorla el koymuşlardır. Bu durumu İngiliz elçisi Sir Henry Layard Bulgarların, Müslümanlara kötü davrandıklarını, göçe zorladıklarını tespit etmiştir.[271]

Bölgeden sorumlu Nihat Paşa 1885 yılında, Osmanlı Hükümetine Bulgarların eşkıyalıklarının en üst dereceye çıkmış olduğunu bildirmiştir. Bu dönemde Köstendil Bulgar çetelerinin yoğun olarak bulunduğu yerlerden birisi olmuştur. Yapılan eşkıyalık faaliyetlerinden dolayı Müslüman halk göç etmek zorunda kalmıştır.[272]

II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle beraber, Osmanlı Devleti tarihi açısından önemli bir dönem başlamış olmuştur. Nitekim bu süreç Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle sonuçlanmıştır. 3 Ekim 1908 yılında tam bağımsız olduğunu ilan eden Bulgaristan, Çar Ferdinand önderliğinde Osmanlı Devleti topraklarından ayrılmıştır. 483 yıldır Osmanlı egemenliği altında bulunan Köstendil bu gelişmeden sonra Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmaktan tamamen çıkmıştır.[273]

3.3. Köstendil Şehri'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından (93 Harbi) Sonra Yaşadığı Demografik Değişim

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Uluslararası siyasetin birçok alanda değişime uğramasına sebep olmuştur. Avrupa ve Rusya'nın tarihi emellerini gerçekleştirdikleri savaş Osmanlı Devleti açısından siyasi, askeri, iktisadi çok ciddi olumsuz neticeler doğurmuştur. Savaş sırasında ve savaştan sonra gerek Bulgar çetecilik faaliyetleri gerek yaşanan göç hareketleri, balkan coğrafyasının etnografik yapısının ciddi anlamda değişmesine sebep olmuştur.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı neticesinde imzalanan son antlaşma olan Berlin Antlaşmasına göre Karadağ, Sırbistan ile Romanya bağımsızlığı tanınmıştır. Bulgaristan üç bölgeye ayrılmıştır. Bulgar Prensliğinin kurulması Osmanlı Devleti'ne

---

[271] Bilal N. Şimşir*, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu"*, Bulgaristan'da Türk Varlığı Bildiriler 7 Haziran 1985, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 49
[272] BOA HR. TO. 383/32.
[273] Durmuş Akalın *a.g.m.*, s. 1687

vergi verme şartına bağlanmıştır. Bölgedeki devletlerin bağımsızlıklarını kazanmaları ve özerk hale gelmeleri buralarda yaşayan Müslüman-Türk nüfus sayısında hızla azalmalar yaşanmasına sebebiyet vermiştir.[274]

Karlofça Antlaşmasından bu yana Avrupa'da güç ve toprak kaybeden Osmanlı Devleti, 93 Harbi neticesinde, Rumeli'de 212.450 kilometrekarelik toprak kaybı yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı toprak kaybı içerisinde yaşayan 5,5 milyon nüfusta kaybedilmiştir.[275]

1877 yılında Balkanlarda 8 Milyon 700 Bin nüfus bulunmaktaydı. Bunların büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturuyordu. 5 milyon 250 bini Müslüman, 2 milyon 800 bini Hıristiyan, 350 bini Yahudi ve 400 bin diğer gruplar yaşamaktaydı.[276]

Bulgaristan'ın bir prenslik olarak Osmanlı Devletinden iç işlerinde ayrı hareket etmeye başlamasını fırsat bilen Bulgar çeteciler, yer yer kendi nüfuslarının Türk nüfusundan az olmasına rağmen, ulusal bir Bulgar Devleti kurmak hayaliyle Türk ve Müslüman katliamına başlamışlardır. Balkan Coğrafyasında 93 Harbi sonucunda 500 bin civarında Müslüman katliama uğramıştır.[277]

Bölgede başlayan yoğun göç hareketleri neticesinde, Makedonya bölgesinde üç yüz bin kişi, Batı Trakya civarında yüz elli bin kişi toplanmıştır. 1879 yılında Rumeli'den 387.804 kişi hayatlarını kurtarmak için İstanbul'a sığınmıştır. Yolda birçok kayıplar yaşanmıştır.[278]

Tuna Vilayetine bağlı olan Sofya Sancağının 8 kazasının (Sofya, Köstendil, Samakov, Dubniçe, Radomir, İzladi, Orhaniye, Cuma-i Bala)[279]1878 yılında toplam

---

[274] Muhammed Köse, *İngiliz Büyükelçisi Ah Layard'ın Raporuna Göre 1878 Yılında Türkiye Avrupa'sının Demografik Yapısı*, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 9 Sayı: 18, 2019 s.238.

[275] Bayram Kodaman, "*1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi",* Çağ Yayınları, Cilt. 12, İstanbul 1993, s.148.

[276] Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 116.

[277] Nedim İpek, *Balkanlarda Ulus Devletlerin Oluşumu ve Nüfus Politikaları*, Uluslararası Balkan Sempozyumu Balkan Savaşlarının 100. Yılı Bildiriler, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 61.

[278] Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890),* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 1991, s. 63.

[279] Aşkın Koyuncu, *Tuna Vilâyeti'nde Nüfus ve Demografi (1864-1877),* s.709.

Müslüman nüfusu 23.793 kişiden oluşurken diğer guruplara ait nüfus sayısı 152.839 kişiden oluşmaktaydı.[280] Sofya sancağının kendine bağlı bir Kaza olan Köstendil'in merkezinde 1873 yılında Tuna Vilayet Salnamesine göre, 2.862'si Türklerden ve geri kalan 3.140'ı Hristiyan ve Yahudi olmak üzere 6.000 nüfusu vardı. Bu verilere göre şehrin yarısı Müslümanlardan yarısı diğer dine mensup kişilerden oluşuyordu. 1874 yılındaki Tuna Vilayet Salnamesine göre, 173 köyde 27.293 Müslüman, 4.096 Gayrimüslim olduğu görülmektedir.[281]

1878 yılında Köstendil kazasında 174 köyde 4.116 Müslüman, 28.963 Gayrimüslim olduğu tespit edilmiştir. Görüldüğü üzere ciddi bir demografik bir değişim yaşanmıştır.[282]

1877-1887 Osmanlı-Rus Harbinden sonra ise Köstendil'de Müslüman nüfus 1880/1884 yılları arasında 3.028'e düşmüştür. 1892 yılında 2.116'ya kadar gerilemiştir. 1910 yılında 769 kişi olduğu görülmektedir. Köstendil'in 1877-1878 yılından sonra yaşadığı demografik değişim sonucunda, bölgede yaşayan Müslüman nüfusun 4/3 bölgeyi terk etmiştir. Sistematik olarak bölgeden göç ettirilen Türk-Müslüman nüfusun yerine dağ köylerinde yaşayan Bulgarlar aileler yerleştirilmiştir.[283] 1934 yılına kadar Osmanlı dönemi eserlerin küçük bir kısmını koruyan Köstendil 1934'te 16.091 nüfusa ulaşmıştır. 1934 yılında nüfusun sadece 878'i (%9) Türklerden oluşması şehirde bulunan Türk ailelerin bütün baskı ve zulümlere karşı kendilerini koruyabildiklerini göstermektedir. II. Dünya savaşı sonrasında sanayileşme hareketleri Köstendil'in genişlemesi ve gelişmesi için fırsat oluşturmuştur. 1992'de kasabanın nüfusu 55.204'e çıkmıştır, şehirleşme ve şehrin sanayileşmesi oranında büyüyen Köstendil, bugün Bulgar ve Çingenelerden oluşan bir demografik yapıya sahiptir.[284]

---

[280] Muhhamed Köse,a.g.e., s.273.
[281] Aşkın Koyuncu, *Tuna Vilâyeti'nde Nüfus ve Demografi (1864-1877),* Electronic Turkish Studies, 9(4). Ankara, 2014, s.711.
[282] Muhammed Köse, a.g.e., s.273.
[283] Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 107.
[284] Machiel Kiel, *a.g.m.,* s. 278

3.4. Köstendil Şehri'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından (93 Harbi) Sonra Dini Hayatında Yaşadığı Değişim

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonucunda, Balkanlarda değişen dengelerin en mühim sonucu demografik değişimlerin yaşanmasıyla beraber Balkan Coğrafyasında yaşanmakta olan dini hayatın ciddi değişikliklere uğramasıdır. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı Millet sisteminin gösterdiği hoşgörü anlayışı sayesinde, Hristiyanların ve diğer gurupların az veya çok yaşadığı yerlerde kültür ve dini yapıları bozulmamıştır. Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinde uyguladığı iskân politikası, şehirleri Türk-İslam Medeniyetine uyumlu bir hale getirdiği gibi bu bölgelerin imar edilmesinde vesile olmuştur. Fethedilen şehirlerin yapısı bozulmamış bilhassa bu şehirlerin yol, çeşme, köprü gibi ihtiyaçları giderildikten sonra yeni yerleşim yerleri kurulmuştur.[285]

Anadolu'dan gelen Türklerin vakıf çalışmaları bünyesinde yürütülen imar çalışmaları sayesinde kısa zamanda Balkan coğrafyası ruh ve kültür bakımından da Türk yurdu haline gelmiştir. Bu gaye ile Balkan Coğrafyasında birçok önemli eser meydana getirilmiştir. [286]

Osmanlı Devleti'nin himayesinde uzun bir süre Balkanlarda bir arada yaşayarak önemli eserler bırakan çeşitli etnik gurup ve dinler, ortaya çıkan milliyetçilik akımı ve Rusya'nın Balkanlara hâkim olmak için Slavların hamisi olmak adına güttüğü Panslavizm politikasından etkilenerek XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren isyan hareketleri ile kaynamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti girdiği birçok savaştan yenilgiyle çıkmıştır. Büyük toprak kayıpları yaşanmıştır. Siyasi gerilemenin Balkan coğrafyasına etkisi büyük olmuştur. 1875 Hersek'te, 1876 Bulgaristan'da isyanlar baş göstermiştir. 1876'da Sırbistan'ın isyan hareketi başlatması ile birlikte Karadağ'da bu sürece dâhil olmuştur. Bu durumu fırsat bilen Ruslar Panslavizm politikasını uygulamak için harekete geçmişlerdir. Onlar açısından uygun zemin

---

[285] Yunus Koç, *Osmanlı'da Kent İskânı ve Demografisi (XV.-XVIII. Yüzyıllar*), *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı: 6, 2005, s. 168

[286] Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt13, 1952 s.56-79.

bulunmuş oluyordu. Balkanlarda yaşanan bu süreç tarihimizde 93 Harbi olarak geçen savaştır. Günümüzde 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı olarak adlandırılmaktadır.[287]

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi neticesinde Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Balkan Coğrafyasındaki bölgeler, Gayrimüslim idarelere geçerek bu bölgede yaşayan Müslümanların daha önce karşılaşmadıkları bir durumla karşı karşıya kalmalarına sebebiyet vermiştir.[288] Korumasız kalan Müslüman halk 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonucunda Balkan Coğrafyasını terk ederken, Bulgar çeteler ve diğer milletlerin büyük zulümleri ile karşı karşıya kalmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında farklı rakamlarla iddia edilmesine rağmen, 500 bin Müslümanın katledilmiştir. Zulümden kaçan Türk-Müslüman nüfusun göç hareketi sonucunda, üç yüz bin kişi Makedonya'ya iltica etmiştir. Batı Trakya ve Rodoplara yüz elli bin kişi gitmiştir. 387.804 kişi İstanbul'a iltica etmiştir. [289]

1864 yılında düzenlenen 'Vilayet Nizamnamesine' göre Tuna Vilayetine bağlı Sofya Sancağına bağlı bir Kaza olan Köstendil Şehri'nin merkezinde yaşayan Müslüman sayısı 1880/1884 yılları arasında 3.028'e, 1892 yılında 2.116 ise 1910 yılında 769 kişiye gerilemiştir. Müslüman nüfusunun sayısındaki değişim, 93 Harbi sonucunda yaşanan göç ettirme politikasının etkilerini gözler önüne sermektedir.[290]

93 Harbi ile başlayan Osmanlı ve Müslüman Eserlerinin tasfiyesi II. Dünya Savaşından sonra, Bulgar Devletinin şehirlerde aldığı modernleşme kararları kapsamında, geçmişin izlerini taşıyan bütün Osmanlı dönemi eserlerini hedef almıştır. Osmanlı dönemini hatırlatan çok sayıda eseri yıkmış ya da tahrip etmiştir. Bunlar arasında camiler, mescitler, eğitim yuvaları, tekkeler bulunmaktadır. Bulgar belediyelerinin şehir planlamaları doğrultusunda giriştikleri bu çalışmadan nasibini mezarlıklar dahi almıştır. Nitekim bu yıkımlar, daha çok dini mahiyet taşıyan eserler üzerinde olmuştur.[291]

---

[287] Furat, Ayşe Zişan, *Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918*), OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Cilt, 33 Sayı: 33, 2013, s. 64-66.
[288] Furat, Ayşe Zişan, a.g.m., s. 65-66
[289] Nedim İpek, a.g.m., s. 61
[290] Aysun Acar Durukan, a.g.m., s.32.
[291] Aşkın Koyuncu, "*Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)",* s.199.

Bulgar yönetimi Köstendil'de çeşitli tekkeleri yağmalamıştır. Harap hale getirmiştir.[292] 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden önce 16 cami ve 18 tekke bulunan Köstendil Şehri'nde Bulgar şehircilik faaliyetleri kapsamında, 1900 yılının başlarında 2 camiyi bırakarak diğerlerini yıkmıştır.[293] Köstendil Belediyesi'nin 1906 yılında Murat Çelebi Dergâhını yıkma girişimleri ancak Osmanlı yöneticileri tarafından engellenebilmiştir.[294] Müslüman Türk beldelerinin fiziki olarak değiştirmek için yıkımlar hızlı bir şekilde devam etmiştir. Şehircilik ve imar faaliyetleri adı altında Köstendil'de Osmanlı'dan ve Müslümanlardan kalma birçok eser bilinçli olarak ortadan kaldırılmıştır.[295]

[292] Aşkın Koyuncu, *a.g.m.*, s. 213.
[293] Aşkın Koyuncu, *a.g.m.*, s. 232.
[294] BOA, A(Sadaret). MTZ.04, No. 142/17
[295] Durmuş Akalın, *a.g.m.*, s. 13-14

SONUÇ

Köstendil Şehri, Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdiği XIV. Yüzyıldan elden çıktığı XIX. Yüzyıl sonlarına kadar geçen yaklaşık beş asır boyunca Osmanlı idaresinde kalmıştır. Fetihten hemen sonra şehir hızlı bir değişim yaşamıştır. Siyasi, askeri, iktisadi değişimler yaşanırken en büyük değişim bölgenin İslamlaşması olmuştur. Şehrin manevi havasını etkileyecek tekkeler ve vakıflar kurulmuştur. Cami, mescit ve tekkelerin varlığı ciddi oranda artmıştır. Hıristiyan inancına sahip halk azalırken Müslüman halk artış göstermiştir. XVIII. ve XIX. Yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti gerileme sürecine girmiştir. Balkan milletlerini bir arada tutmak her geçen gün zorlaşıyordu. Milliyetçik fikri ve inanç farklılıkları ayrışmaların en temelini oluşturan faktör konumuna gelmiştir.

XVIII. ve XIX. Yüzyıl Köstendil Şehri'nin dini hayatının canlılığı ve bölgeyi etkileme gücü oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bu dönemin irdelenmesi şehrin bir dönemini daha iyi aydınlatacağı gibi Osmanlıların Rumeli'deki manevi varlığının gücünü anlamak açısından önemlidir. 1700 yılları ile 1878 yılları arasındaki şehrin dini ve sosyal yaşamının araştırılması bu minvalde yapılacak çalışmalara katkı sunacaktır.

Araştırmamızda, Köstendil'de muayyen dönemler içerisinde birçok İslami tarikatların varlığı görülmektedir. Halvetiyye tarikatına bağlı olan on tekke bulunmaktadır. En önemlilerinden birisi Köstendilli Ali Alaeddin Efendi'nin kurduğu tekkedir. Ali Efendi padişahın ilgisini çekerek İstanbul'a çağrılmıştır. İrşat ve tebliğ vazifesini orada devam etmiştir. Nakşibendiyye tarikatına bağlı altı tekkenin özelliklerini çalışmamızda ele aldık. Bu tarikatlar arasında en önemlisi şüphesiz Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin kurduğu tarikattır. Mürşidin dini bilgisi, ilmi, feraseti, söz ve davranışları ile müritlerini arttırarak bölgede manevi merkez haline gelmiştir. Bölgedeki tesirine bakıldığında Üsküp'ten Yanya'ya, Edirne'den Selanik'e kadar geniş bir yelpazede etkileşim halinde olduğu mektuplardan anlaşılmaktadır. Şehirde Sa'diyye ve Bektaşi tarikatlarına bağlı tekkeler bulunmaktadır. Tekkeler ile ilgili araştırma neticesinde tespit edilen bilgiler sunulmuştur. Tarikata mensubiyetleri bilinmeyen tekke, şeyh ve velilerin bilgileri ayrı başlık altında ele alınarak ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Köstendil'de döneme ait otuz bir cami ve mescidin varlığından yirmi beş tanesi hakkında bilgiler sunulmuştur. Ayrıca tespiti yapılmış olan dört kilise ile ilgili bilgiler mevcuttur.

Şehirde Müslüman ile Gayri Müslim unsurlar yüzyıllar boyunca beraber yaşamışlardır. Tezimize bahse konu dönemde de cami, mescit, kilise, manastır varlığı devam etmiştir. Pozivitist bir dönemde Osmanlı şehirlerinde dini ve sosyal hayatın bu derece farklı ve canlı olması hoşgörü ve uzlaşı kültürünün uygulandığının güzel bir kanıtıdır. Aynı zamanda bu durum Osmanlıların büyük bir devlet olduğunun göstergesidir.

1868-1869 ile 1878 Tuna Vilayeti salnamelerindeki verilere göre Köstendil ve şehre bağlı kaza, nahiye, köyleri de dahi edersek 1651 adet dükkân, han, hamam, mağaza ve değirmen varlığından bahsedilmektedir. 70 adet İbadethane, 4 adet medrese, 22'si Müslümanlara ve 14'ü Gayr-i Müslimlere ait olmak üzere 36 adet mektep bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemine girdiği, savaşların ve isyanların yaşandığı dönemde eğitim kurumlarının, dini, iktisadi kurum ve kuruluşlarının çokluğu Köstendil'e verilen değeri ifade etmektedir.

Şehir Osmanlı hâkimiyetinden çıktıktan sonra Bulgar hükümeti tarafından Türk-İslam izlerini silmek için sistemli çalışmalar yaşanmıştır. Çeşitli bahanelerle cami, mescit ve tekkelerin bir kısmı yıkılmış bir kısmı harap bir şekilde bırakılmıştır. Tamirine izin verilmemiştir. Günümüze sadece iki cami yapısının ulaşabilmiş olması manidardır. Feridun Ahmet Bey Cami müze olarak varlığını sürdürürken Fatih Cami kaderine terk edilmiş harap durumdadır. Günümüzde Fatih Cami'nin metruk halde bulunması üzücüdür. Bu bölgenin dini açıdan ihmal edildiğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (Osmanlı Arşivi)

BOA, C. EV, 250/12595, H.05.08.1135

BOA, C. EV, 555/28003, H.29.07.1178.

BOA, C. EV, 441/22348, H. 29.12.1255

BOA, EV.d, 16675, H. 01.07.1277.

BOA, EV.d, 17687. H. 29.06.1280.

BOA, C. EV. 289/14725, H. 29.02.1264.

BOA, EV.d, 13408, H. 29.08.1264.

BOA, A.MKT.UM, 13/82, H. 15.06.1266.

BOA HR. TO. 383/32, M.29.06.1880.

BOA, EV.d, 13747, H. 01.07.1269

BOA.C.EV. 421/21348, H. 20.12.1213

BOA.C.BLD. 59/2933, H. 25.11.1195.

BOA.C.BLD. 17/825, H. 15.07.1211.

BOA.C.MF. 178/8894, H.29.08.1192

BOA.C.EV. 372/18882, H.29.10.1234

BOA.C.EV. 585/29519, H.05.12.1238

BOA.EV. 23903, H.28.01.1294

Kitaplar

Aşık Mehmed, *Menazırü'l-Avalim*, (Haz. Mahmut Ak), C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Albayrak Sadık, Son Devrin Osmanlı Uleması, Medrese Yayınları, C.3, İstanbul, 1980.

Algar Hamid, *"Nakşibendiyye",* TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.32, s.335-342, İstanbul, 2006.

Altınay Ahmet Refik, Türk İdaresinde Bulgaristan, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1989.

Atar Fahrettin, *"Kadı",* TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.24, s.69-73, İstanbul, 2001.

Aydın Mahir, *Şarki Rumeli Vilayeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Ayverdi Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti, C.4, İstanbul, 2000.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri, (Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yayınevi, C.1, İstanbul, 1972.

Ceyhan Semih, *Üç Pîrin Mürşidi Halvetiyye, Ramazâniyye Kolu ve Köstendilli Ali Alaeddin Efendi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2015.

Ceyhan Semih, "*Köstendilli Ali Alaeddin*", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. Ek-2, s. 83-85, Ankara, 2019.

Ceyhan Semih, "Süleyman Şeyhi", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 38, s.108-109, İstanbul, 2010.

Clayer Nathalie – Popovic Alexandre, "*Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar",* Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, TTK Yayınları, 2014.

Çalışkan Basri. *XIX. Yüzyılda Köstendil Tekkeleri Gelir ve Giderleri,* Rumeli'de Osmanlı Vakıfları Üzerine Araştırmalar: Bulgaristan (Editörler: Ahmet Kala- İsmail Güleç- Ömer Said Güler), Erkam Yayınları, İstanbul, 2020.

Çınar Hüseyin ve Gümüşçü Osman, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Çubuk Kazası*, Bilge Yayıncılık, Ankara, 2002.

Çıtlak M. Fatih, *Kırk Mektup*, Sufi Kitap, İstanbul, 2013.

Draganova Slavka, *Tuna Vilayeti'nin Köy Nüfusu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

Demirli Ekrem, *"Vahdet-i Vücud",* TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.42, s.431-435, İstanbul, 2012.

Emen Huriye, *Osmanlı Döneminde Köstendil Livâsı Tekke ve Zâviye Vakıflarının Değerlendirilmesi,* Rumeli'de Osmanlı Vakıfları Üzerine Araştırmalar: Bulgaristan (Editörler: Ahmet Kala-İsmail Güleç-Ömer Said Güler), Erkam Yayınları, İstanbul, 2020.

Ergenç Özer, *Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine*, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, (Editörler: Halil İnalcık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry), S.4, İstanbul 1984.

Eröz Mehmet, *Türkiye'de Alevi-Bektaşilik,* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1977.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* 5. Kitap, (Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Eyice Semavi, *"Fatih Camii*", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.12, s.242-243, İstanbul, 1995.

Eyice Semavi, *"Bulgaristan'da Türk Mimarisi*", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.6, s.403-408, İstanbul, 1992.

Fındıklılı İsmet Efendi, Tekmiletü'ş-Şakâ'ik Fî Hakki Ehli'l-Hakâ'ik, (Haz. İsmail Yıldırım), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2021.

Genç Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul, 2010.

Genç Mehmet, "İltizam" TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.22, s.154-158, İstanbul, 2000.

Gölpınarlı Abdülbaki, *"Bektaşi Tomarı ve Nefesleri (Muhtar Yahya Dağlı)",* Türkiyat Mecmuası, C. 5, İstanbul Devlet Basımevi, 1936.

Gürel Şükrü Sina, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960); Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika,* Kaynak Yayınları, İstanbul 1984.

Halaçoğlu Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

İnalcık Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1500-1914*, Cilt: 2, Eren Yayınları, İstanbul, 2006.

İnalcık Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Doktora Tezinin 50. Yılı 1942-1992),* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1952.

İnbaşı Mehmet*, Köstendil Sancağı (1750-1800),* Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler-2, (Editörler: Zafer Gölen-İbrahim Serbestoğlu), Gece Kitapları Yayınlığı, Ankara, 2017.

İşbilir Ömer, *"Kalebend",* TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C. Ek-2, s. 5-7, Ankara, 2019.

Kazıcı Ziya, Osmanlı'da Vergi Sistemi, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Kiel Machiel, *"Nevrekop*", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.33, s.54-55, İstanbul, 2007.

Kiel Machiel, *"Köstendil",* TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.26, s.277-279, Ankara, 2002.

Kiel Machiel, "Yenice-i Karasu", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.43, s.443-445, İstanbul, 2013.

Kodaman Bayram, "*1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi",* Çağ Yayınları, Cilt. 12, İstanbul 1993.

Kundakçı Mustafa, Köstendilli Süleyman Şeyhi Efendi Divanı'nın Tenkitli Metni, Kesit Yayınları, İstanbul, 2019.

Küçük Sezai ve Ceyhan Semih, *Bahrü'l Velaye-1001 Sufi*, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Küçük Hülya, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011.

Mahmud Celâleddin Paşa, *"Mir'ât-ı Hakîkat, Târihî Hakîkatların Aynası",* (hazırlayan: İsmet Miroğlu), Cilt I-II-III, Berekât Yayınları, İstanbul 1983.

Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihân-nûmâ -Neşri Tarihi,* (Haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen), C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Memişoğlu Hüseyin, *Bulgaristan'da Türk-İslam Kültürü ve Sanatı,* İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2007.

Ocak Ahmet Yaşar, "*Balım Sultan",* TDV. İslam Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul, 1992.

Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya,* Kitapevi Yayınları, C.5, İstanbul, 2015

Owens, Edward J., *Yunan Ve Roma Dünyasında Kent,* (Çev. Cana Bilsel), Homer Kitabevi, İstanbul, 2000.

Öngören Reşat, *"Tasavvuf",* TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.40, s.119-126, İstanbul, 2011.

Örenç Ali Fuat, *"Mutasarrıf",* TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.31, s.377-379, Ankara, 2020.

Öztuna Yılmaz (Baş Editör), *Köstendil*, Türk Ansiklopedisi, C.22, MEB Basımevi, Ankara,1975.

Özkaya Yücel, *"Mütesellim*", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.32, s.203-204, İstanbul, 2006.

Pakalın Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.1, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1972.

Saydam Abdullah*, Osmanlı Medeniyeti Tarihi,* Derya Kitapevi, Trabzon, 1999.

Şentürk, M. Hüdai, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi,* TTK Yayınları, Ankara, 1992.

Şimşir Bilal N.*, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu"*, Bulgaristan'da Türk Varlığı Bildiriler 7 Haziran 1985, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.

Tabakoğlu Ahmet, Türk İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.

Tosun Necdet, Bahâeddîn Nakşbend: Hayatı, Görüşleri, Tarîkatı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002.

Turan Ömer, *The Turkish Minotiry in Bulgaria (1878-1908),* TTK., Ankara, 1998.

Uçarol Rıfat, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.

Uludağ Süleyman, *"Halvetiyye*", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.15, İstanbul, 1997, s.393-395.

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi,* C.4/1, TTK. Yayınları, Ankara, 2011.

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara, 1984.

Uzer Tahsin, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Vıtruvıus, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, (Çev. Suna Güven), Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yay, İstanbul, 2005.

Yediyıldız Bahaeddin, *Osmanlılarda Hâkimiyet Anlayışı*, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. (Ed.: Hakkı Dursun Yıldız). C.12, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993.

Yılmaz Ali, *Köstendilli Süleyman Şeyhi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

Yücer Hür Mahmut, "*Sa'diyye*", TDV İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C.35, İstanbul, 2008.

Dergi, Makale ve Bildiriler

Akalın Durmuş, "XIX. yüzyılda Osmanlı idaresi altında Balkanlar ve Köstendil." Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Dergisi, 2015.

Akdağ, Mustafa, *Tımar Rejiminin Bozuluşu*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 3(4), s.419-431, Ankara, 1945.

Aşkar Mustafa, *Bir Türk Tarikatı Olarak: Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili, Ankara* Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 39(1), 1999.

Barkan Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt13, 1952 s.56-79.

Bayıl Yüksel, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun İkmal ve İaşesi,* History Studies, Cilt 5 Sayı: 1, Gaziantep, 2013.

Bilecik Gülberk, *Bulgaristan'da Bir Osmanlı Şehri Köstendil ve Feridun Ahmet Bey Camii*, Internatıonal Peer-Revıewed Journal Of Scıentıfıc Research, *39*(1), Gostivar, 2023, S.8-27.

Cezar Mustafa, *Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi*" IX. Türk Tarih Kongresi: Ankara 21-25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, III, 1391-1414

Çavuş Remzi, *İngiliz Basınında Plevne Savunması (19.07.1877-10.12.1877),* Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı: 1, 2016.

Eltut Nükhet, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları*, Doğubilim Çalışmaları Bildirileri, 38. ICANAS, Ankara 2007.

Fekete Lajos, *Türk Vergi Tahrirleri, (*çev. Sadrettin Karatay), Belleten, 11 (42), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1947.

Furat Ayşe Zişan, "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)." OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Cilt, 33 Sayı: 33, 2013, s. 64-66

Gencer Ali İhsan, *Ayastefanos Antlaşması*, Türkiye Diyanet Vakfı, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt: 4, 1991.

Gök Uğur, Qasımov Cavid, Kimya Osman, *Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatında Sancak Biriminin İdarî Yapısı ve İşleyişi*, Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 2(1), s. 44-62, Ankara, 2021.

İbrahimgil Mehmet Zeki, *Balkanlarda Fatih Sultan Mehmed Camileri*, Balkanlarda İslam Medeniyeti II.Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri, Tiran, 2003.

İnalcık Halil, *Türkler ve Balkanlar,* BAL-TAM Türklük Bilgisi 3, Prizren, 2005.

İpek Nedim, "*Balkanlarda Ulus Devletlerin Oluşumu ve Nüfus Politikaları*", Uluslararası Balkan Sempozyumu Balkan Savaşlarının 100. Yılı Bildiriler, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Kara Abdullah, *93 Harbi Sonrasında Anadolu'nun Demografik Yapısına Etki Eden Göçler,* Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 8 Sayı: 1, 2024.

Keleş Erdoğan, *"Rusya'nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Layiha*" Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 21, 2008.

Koç Yunus, "Osmanlı'da Kent İskânı ve Demografisi (XV.-XVIII. Yüzyıllar)". Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Sayı: 6, 2005.

Koyuncu Aşkın, *Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908),* OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 20, Ankara, 2006.

Koyuncu Aşkın, *Tuna Vilâyeti'nde Nüfus ve Demografi (1864-1877),* Electronic Turkish Studies, 9(4), s.675-737, Ankara, 2014.

Köse Muhammed, "İngiliz Büyükelçisi Ah Layard'ın Raporuna Göre 1878 Yılında Türkiye Avrupa'sının Demografik Yapısı", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 9 Sayı: 18, 2019.

Mehmed Halmi, *Bulgaristan'da Halveti Tekkeleri*, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 6, s. 66-82, Kars 2016.

Menekşe Metin, *Berlin Konferansı Sonrasında Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Kıbrıs Meselesi (1878-1923),* Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Cilt: 6 Sayı: 12, 2013.

Müderrisoğlu Fatih, *Osmanlı Devleti'nde Vakıf Medeniyeti: Bani ve Şehir İlişkisi*, Vakıf Medeniyeti ve Şehir (Sempozyum), Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 2013.

Sabev Orlin, Bulgaristan'daki Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin Tarihi Seyri ve Osmanlı Sonrası Kaderi, Vakıflar Dergisi 60, 2023.

Seyitdanlıoğlu Mehmet, *Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilayet Nizamnamesi*, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 5 Sayı 2, s. 89-103. Mart 1996.

Solmaz Saltuk Buğra, *Osmanlı'da Tımar Sistemi ve Bu Sistemin Bozulmasının Sebepleri,* Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 2(1), s.1-20. Erzurum, 2022.

Tek Abdürrezzak, Sa'dîlik ve Sa'diyye Kültürünün Bursa'daki Temsilcileri, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 18/1, Ocak 2009.

Turgut Ceren Altunbeğ, *Roma Dönemi Şehircilik Anlayışı*, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Sayı 26, s. 273-302, Çanakkale, 2019.

Urhan Vahit Cemil, *Ayastefanos Ve Berlin Antlaşmaları Sürecinde Karadağ'ın Bağımsızlığını Kazanması,* Avrasya Etüdleri, Cilt, 50, Sayı: 2, 2016.

Yıldırım Selahattin, XIX. Yüzyıl Osmanlı Muhaddisleri ve Eserleri, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı:13, 2004.

Yılmaz Hasan Kâmil, Bulgaristan'da Yetişen Müellif ve Mutasavvıflar, Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu, s. 319-337, Sofya, 2000.

Yurtseven Yılmaz, *Klasik Dönem Osmanlı Maliye Teşkilatı ve Sistemi*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 10(3-4), s. 109-121, Konya, 2002.

Yücel Yaşar, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdari Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler*, Türk Tarih Kurumu Belleten, 41(163), Ankara, 1977.

Tezler

Acar Kadir, *Osmanlı Devleti'nde Bir İdârî Reform Denemesi: Tuna Vilâyeti (1864-1867),* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

Bedir Engin, *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin "Lemeât-ı Nakşbend" Adlı Eseri (İnceleme ve Metin),* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010.

Çerkezoğlu Semra, *H. 1291 Vilâyet-İ Tuna Salnamesinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2015.

Durukan Aysun Acar, *1572 Tarihli Köstendil İcmal Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi,* Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2021.

Gülyüz Bahriye Güray, *Bulgaristan'da Osmanlı Dini Mimarisi (Cami, Türbe, Tekke ve Zaviyeler)* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016.

İpek Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 1991.

Kaplan Bahar*, Ahmet Besim Atalay'ın Bektaşî Nefes Derlemelerine Yapılan Bestelerin Tespiti,* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021.

Mehmed Halmi, *Osmanlı Döneminde Bulgaristan'da Tasavvufi Hayat,* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2017.

Sezer Musa, *XVI. Yüzyılda Köstendil Ilıcası*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Kayseri, 2017.

Ünlü Eser, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti Tımar Sisteminin Taşra İdaresine Etkisi,* Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksel Lisans Tezi, Bolu, 2012.

Yıldırım Birol, *Köstendilli Süleyman Şeyhi Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Tezi, Erzurum, 2016.

İnternet Kaynakları

https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kasas-suresi-28/ayet-88/kuran-yolu-meali-5 (05.05.2024)

https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/bakara-suresi-2/ayet-115/kuran-yolu-meali-5 (05.05.2024)

http://www.militaryclubs.bg/node/196 (10.05.2024).

https://kulturenvanteri.com/tr/bolge/bulgaristan/kostendil/ (10.05.2024)

https://www.altayli.net/bulgaristanda-osmanli-medreseleri.html#google_vignette (10.05.2024)

https://www.gezi-yorum.net/etiket/kostendil-gezilecek-yerler/ (12.05.2024)

https://www.digital-culture.eu/en/material-assets/kyustendil/kyustendil-municipality/84-bulgarian-revival-church-st-mina (12.05.2024)

http://www.kyustendilmuseum.primasoft.bg/bg/mod.php?mod=userpage&menu=380102&page_id=195 (12.05.2024)

https://www.digital-culture.eu/en/material-assets/kyustendil/85-st-dimiter-church-town-of-kyustendil (03.06.2024)

https://liternet.bg/publish20/d_strahilova/za_niakoi.htm (12.05.2024)

https://maps.app.goo.gl/dCZEbv5txsRhabc16 (29.05.2024).

https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/ (01.06.2024)

https://kircaalihaber.com/bulgaristan/devlet-kostendildeki-fatih-sultan-mehmet-camiinin-tamiri-icin-kaynak-sagladi- (03.06.2024)

https://digital-culture.eu/bg/material-assets/kyustendil/kyustendil-municipality/88-ahmed-bey-mosque-town-of-kyustendil-bg (03.06.2024)

https://digital-culture.eu/bg/material-assets/kyustendil/kyustendil-municipality/87-fatih-sultan-mehmed-mosque-town-of-kyustendil-bg (03.06.2024)

EKLER

Ek 1. Köstendil'den Genel Bir Görünüm.[296]

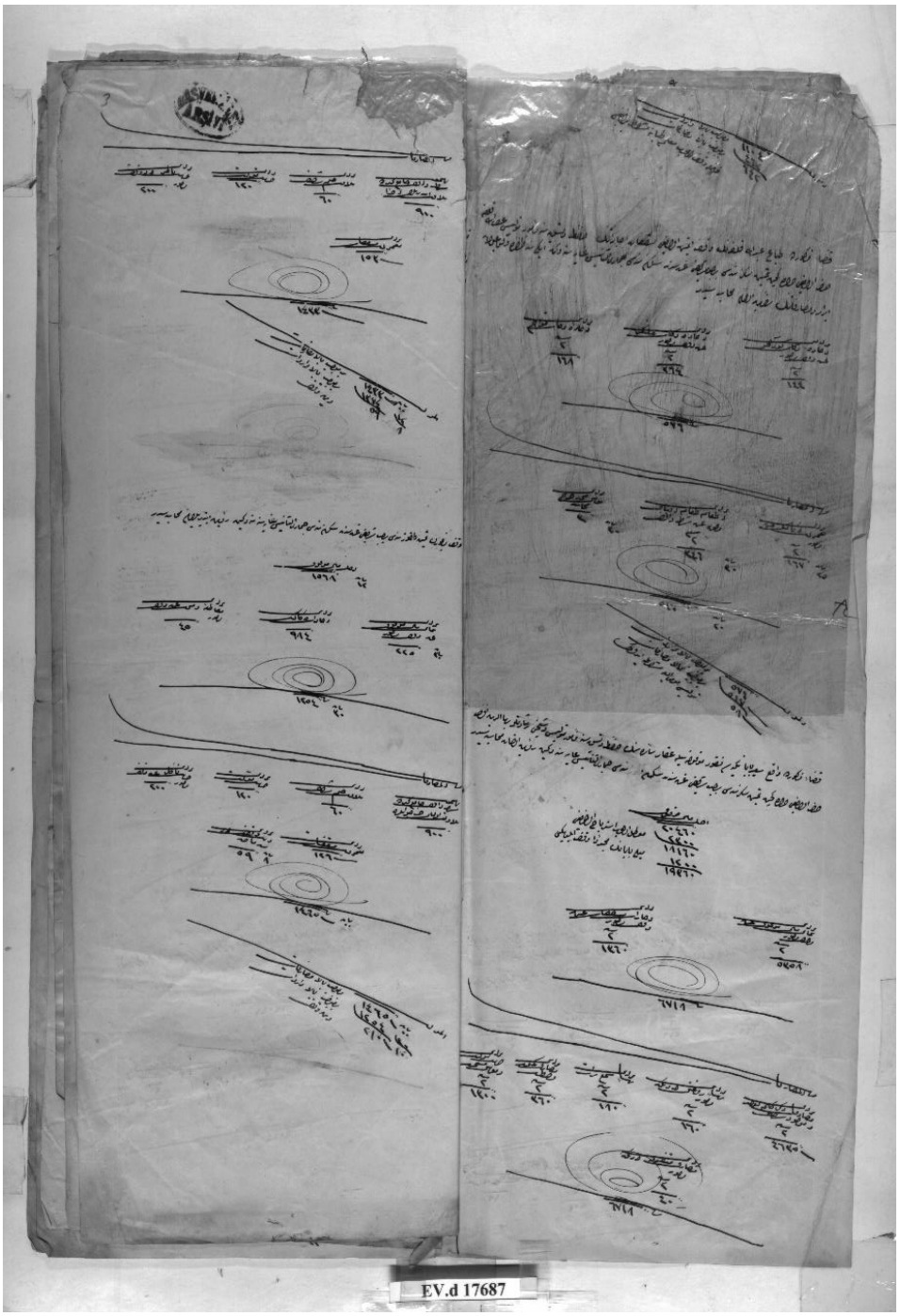
[296] Zekeriya BAYRAK Arşivi (08.06.2024).

Ek 2. Köstendil'in Harita Üzerindeki Konumu.[297]

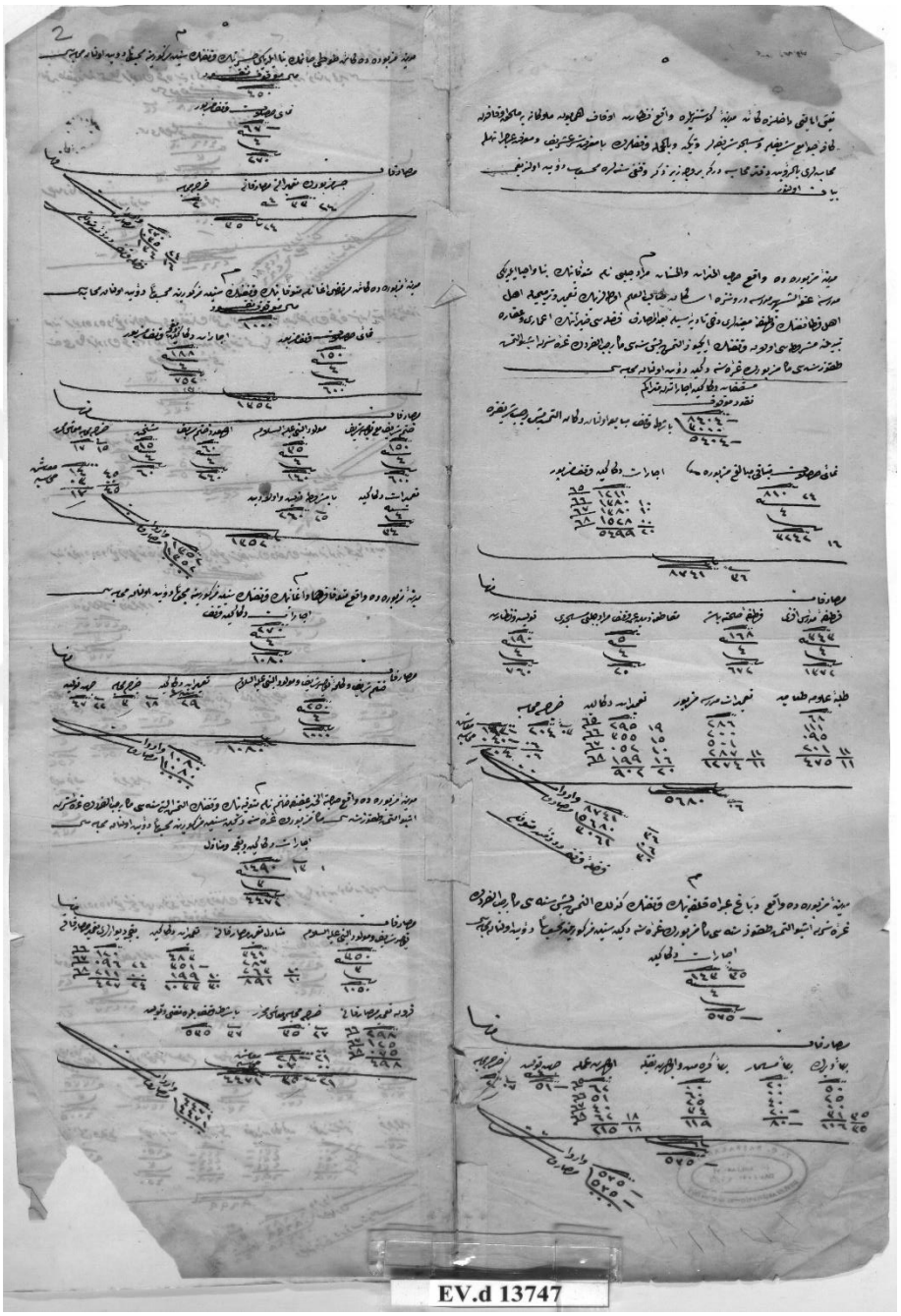
[297] https://www.harita.gov.tr/urun/bulgaristan-siyasi-haritasi/546

Ek-3 Köstendil'deki Muhtelif Vakıfların Gelir ve Giderlerini Gösterir Arşiv Belgesi Örneği[298]

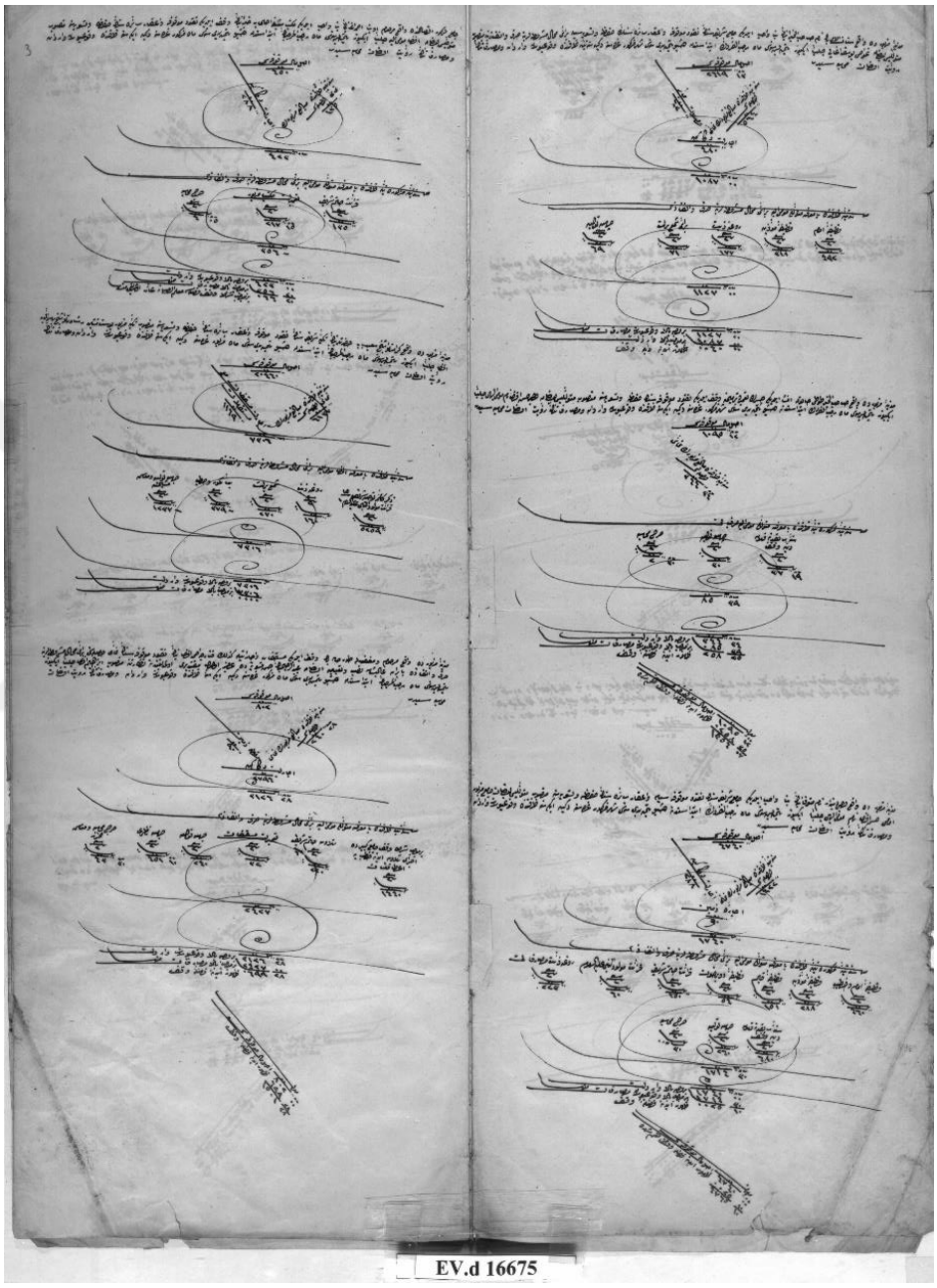
[298] BOA, EV.d, 17687. H. 29.06.1280.

Ek-4 Köstendil Şehri'nin Cami, Mescit, Tekke ve Vakıfların Bazılarının Muhasebe Kayıtlarını Gösterir Örnek Belge.[299]

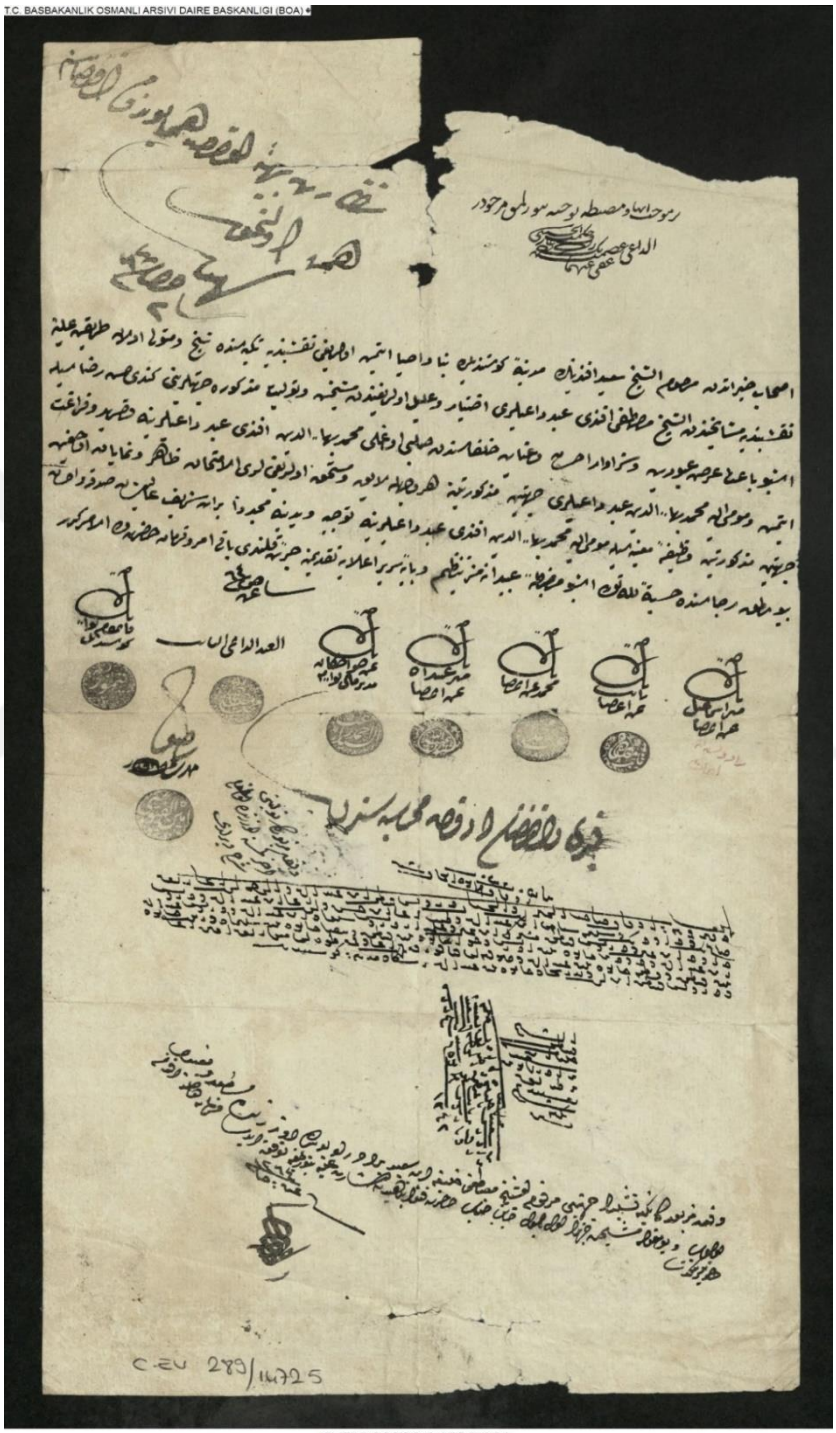
[299] BOA, EV.d, 13747, H. 01.07.1269

Ek-5 Köstendil'deki Sa'diyye Tekkesi ve Orta İmaret Tekkesinin Harcamalarını Gösterir Arşiv Belgesi Örneği.[300]

[300] BOA, EV.d, 16675, H. 01.07.1277.

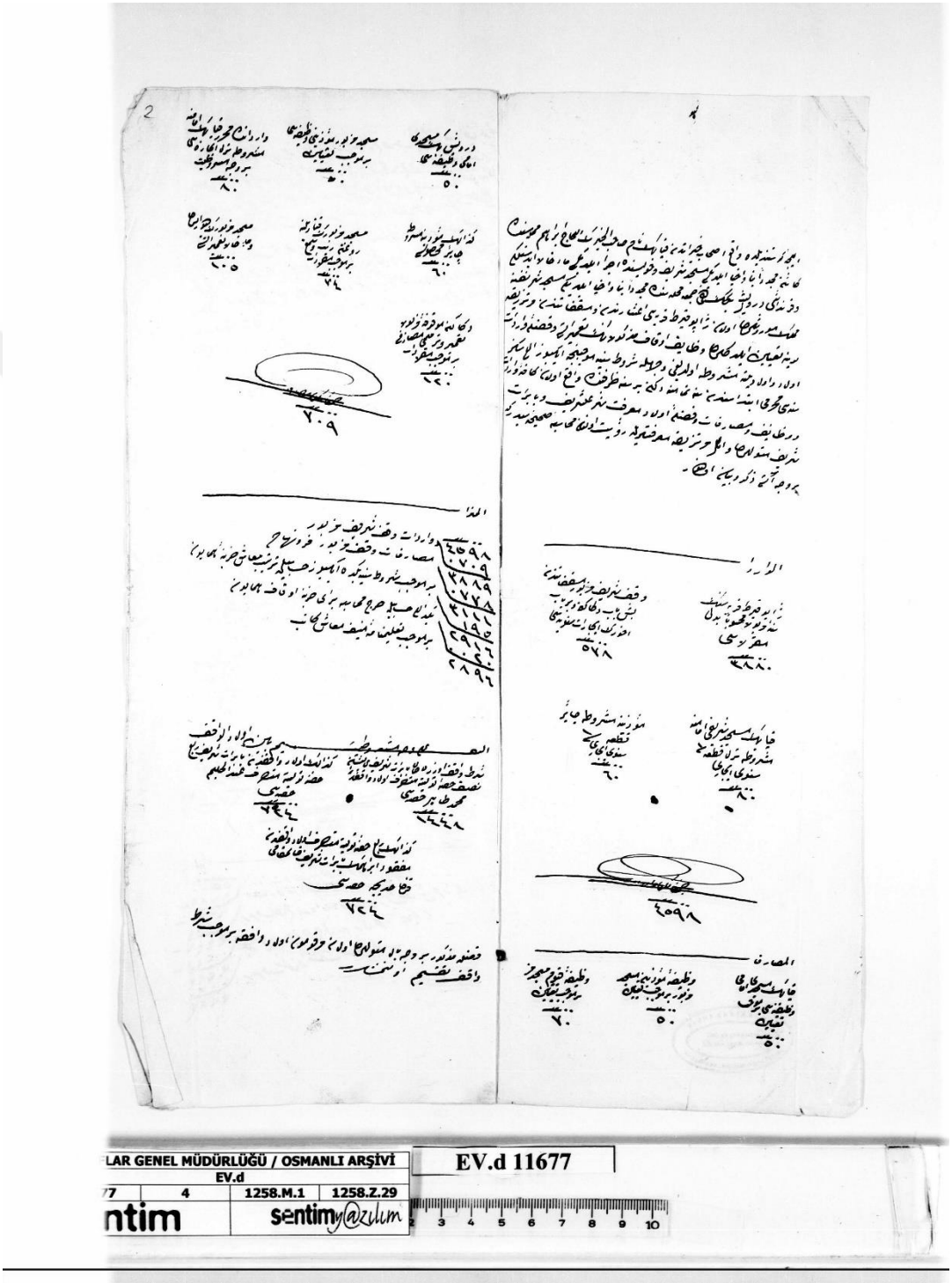
Ek-6 Köstendil'de Şeyh Said Efendi'nin Tekkesinin Şeyhliği Hakkında Arşiv Belgesi.[301]

C.EV.00289.14725.001

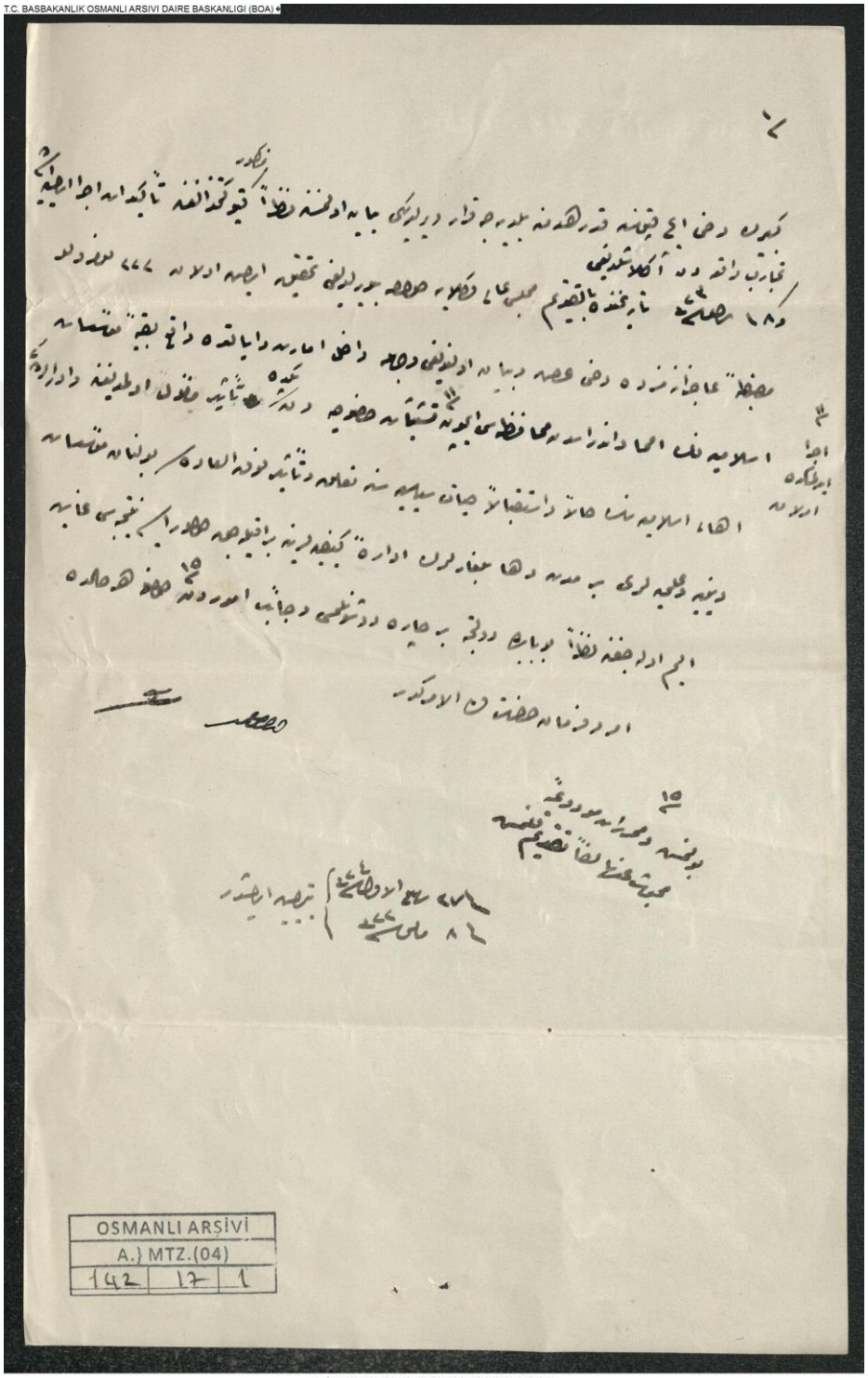
[301] BOA, C. EV. 289/14725, H. 29.02.1264.

Ek-7. Süleyman Paşa Cami ve Kaya Bey Camisi İle Vakıflarına Ait Bilgileri İçerir Örnek Belge.[302]

[302] BOA, EV.d 11677, H. 29.12.1258

Ek-8. Köstendil'de Belediye Tarafından Yıktırılan Murat Çelebi Tekkesi ve Külliyesi'nin Yıkılmasını Engellemek İçin Yapılan Yazışmalardan Bir Örnek.[303]

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)
OSMANLI ARŞİVİ
A.} MTZ.(04)
142 | 17 | 1

A.}MTZ.(04).00142.00017.001

[303] BOA. A.MTZ. (04), 142/17, H. 27.03.1324

Ek-9. Günümüzde Feridun Ahmet Bey Caminin Dıştan Görüşünü.[304]

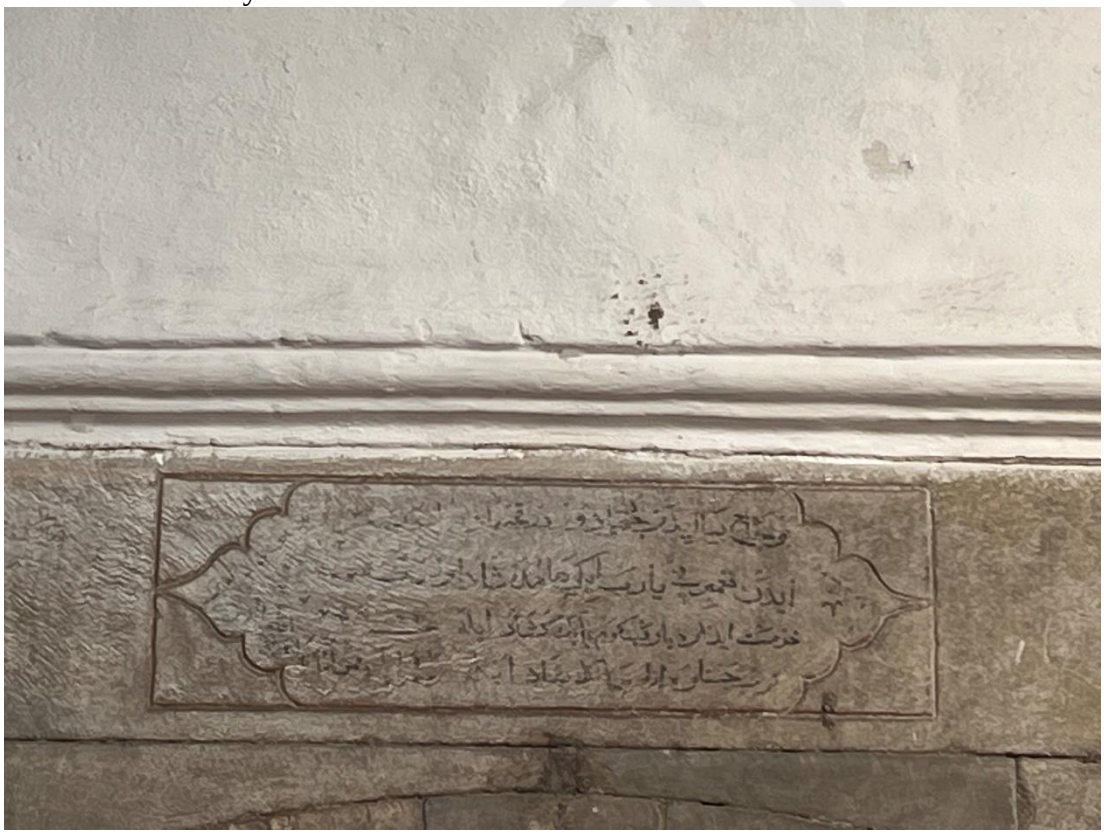

[304] Zekeriya BAYRAK Arşivi (08.06.20204)

Ek-10 Feridun Ahmet Bey Caminin İçten Görüntüsü[305]

Feridun Ahmet Bey Cami Kitabesi.[306]

[305] https://digital-culture.eu/bg/material-assets/kyustendil/kyustendil-municipality/88-ahmed-bey-mosque-town-of-kyustendil-bg (03.06.2024)
[306] Zekeriya BAYRAK Arşivi (08.06.2024)

Ek-11 Fatih Cami'nin 1923 Yılındaki Görünümü[307]

[307] Semavi Eyice, "Fatih Cami", s.242

Ek-12 Günümüzde Fatih Caminin Dış Görünümü[308]

[308] Zekeriya BAYRAK Arşivi (08.06.2024).

Ek-13 Aziz Mina Bulgar Kilisesi Dış Görüntüsü.[309]

[309] Zekeriya BAYRAK Arşivi (08.06.2024).

Ek-14 Aziz George Kilisesi İç ve Dış Görüntüsü.[310]

[310] Zekeriya BAYRAK Arşivi (08.06.2024).

Ek-15 Aziz Dimitar Kilisesi İç Görünümü.[311]

[311] Zekeriya BAYRAK Arşivi (08.06.2024).